Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου

Η Εκκλησία:

πορεία ζωής
μέσα στην ιστορία

Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου

Η Εκκλησία:
πορεία ζωής μέσα στην ιστορία

Το βιβλίο μαθητή για τη διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών της Β' Γυμνασίου βασίστηκε στα παρακάτω:

α. *Φάκελος Μαθήματος. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη. Έντυπο Υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου*, που επιμελήθηκαν οι Όλγα Γριζοπούλου – Δρ. Θεολογίας, Παναγιώτης Υφαντής – Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Βάσω Γώγου – Θεολόγος, Φιλόλογος, Απόστολος Μπάρλος – Θεολόγος, MTh Θεολογίας.

β. *Φάκελος Μαθήματος. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις. Έντυπο Υλικό στα Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου*, που επιμελήθηκαν οι Θανάσης Νευροκοπλής – MTh Θεολογίας, Παναγιώτης Υφαντής – Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Λάσκαρης Ιατρόπουλος – MTh Θεολογίας, Ζωή Τερλιμπάκου – Δρ. Θεολογίας, Διονυσία Χατζή – MTh Θεολογίας.

γ. *Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου. Καινή Διαθήκη. Ο Ιησούς Χριστός και το έργο του*, που επιμελήθηκαν οι Γέωργιος Τσανανάς (†) και Απόστολος Μπάρλος – Master Θεολογίας.

δ. *Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας,* που επιμελήθηκαν οι Στέφανος Καραχάλιας – Θεολόγος, Πηνελόπη Μπράτη – Θεολόγος, Δημήτριος Πασσάκος – Θεολόγος, Γεώργιος Φίλιας – Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκειολογίας ΕΚΠΑ.

ε. *Θέματα από την Αγία Γραφή. Α' Εκκλησιαστικού Γυμνασίου*, που επιμελήθηκαν οι Σωτήριος Δεσπότης – Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκειολογίας ΕΚΠΑ, Νικόλαος Παύλου – Δρ. Θεολογίας, Συντονιστής ΕΕ, Αθανάσιος Στογιαννίδης – Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ.

στ. Σύγχρονα δημοσιευμένα γραπτά και πολυτροπικά κείμενα.

Δημιουργήθηκε με την ευθύνη της **άμισθης Επταμελούς Επιστημονικής Επιτροπής**, η οποία συγκροτήθηκε από το ΙΕΠ στις 19/12/2019 με σκοπό:

Α) Την εισήγηση για την βέλτιστη δυνατή μεταβατική λύση του ζητήματος με στόχο την πλήρη συμμόρφωση των Προγραμμάτων Σπουδών του Μαθήματος των Θρησκευτικών με τις αποφάσεις του Σ.τ.Ε., για το χρονικό διάστημα που θα απαιτηθεί μέχρι τη συγγραφή και εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και του αντιστοίχου διδακτικού υλικού για το Μάθημα των Θρησκευτικών

Β) Την εισήγηση σχετικά με τους τρόπους και τις μεθόδους εφαρμογής των αποφάσεων του Σ.τ.Ε., του ΕΔΔΑ και της ΑΠΔΠΧ, όσον αφορά σε όλες τις υπόλοιπες πτυχές των αποφάσεων αυτών που συνδέονται με το Μάθημα των Θρησκευτικών, με έμφαση στη διατήρηση της υποχρεωτικότητας του Μαθήματος και τη διαδικασία απαλλαγής των μαθητών/μαθητριών.

Εικονογράφηση εξωφύλλου: Σταμάτης Σκλήρης (Τοιχογραφία/fresco, Ι. Ν. Αγιου Παντελεήμονος, Γλυφάδα)

Την ευθύνη για την επιμέλεια του παρόντος βιβλίου είχε ως μέλος της επιτροπής ο **Αθανάσιος Στογιαννίδης**, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου

Βιβλίο Μαθητή

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»
ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄ Θεματική Ενότητα:

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη»: Η εξάπλωση της Εκκλησίας στην οικουμένη

1. Η Εκκλησία εξαπλώνεται στην οικουμένη
2. Ιεροσόλυμα: Η πρώτη χριστιανική κοινότητα

Β΄ Θεματική Ενότητα:

Η χαρισματική προσωπικότητα του Αποστόλου Παύλου και το ιεραποστολικό του έργο

3. Από διώκτης των Χριστιανών, Απόστολος των Εθνών

Γ΄ Θεματική Ενότητα:

Η «φωνή» της Εκκλησίας γίνεται αισθητή στην κοινωνία

4. Το τέλος των διωγμών και ένα νέο ιστορικό ξεκίνημα για την Εκκλησία
5. Η Εκκλησία οργανώνεται

Δ΄ Θεματική Ενότητα:

Χριστιανική παράδοση και αρχαία ελληνική φιλοσοφία: Μια ιστορική συνάντηση

6. Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση δύο τρόπων σκέψης και ζωής
7. Η σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού αποτυπώνεται στην τέχνη

Ε΄ Θεματική Ενότητα:

Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας καταγράφονται σε κείμενα

8. Συζητώντας για τα όριά μας
9. Η χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

ΣΤ΄ Θεματική Ενότητα:

Η διδασκαλία της Ορθόδοξης πίστης γίνεται έργο τέχνης

10. Η δύναμη της εικόνας
11. Η απεικόνιση του Θεού στη βιβλική παράδοση και στους τρεις πρώτους αιώνες της Εκκλησίας
12. Εικονομαχία: Η τιμητική προσκύνηση των εικόνων υπό διωγμό
13. Η θεολογία και το κάλλος της Ορθόδοξης εικονογραφίας

Ζ΄ Θεματική Ενότητα:

Ορθοδοξία και Νέος Ελληνισμός

14. Μετά την Άλωση της Πόλης
15. Η δύναμη του λαϊκού πολιτισμού
16. Από την οικουμενική Ορθοδοξία στις εθνικές Εκκλησίες

Α΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη»: Η εξάπλωση της Εκκλησίας στην οικουμένη

Η Πεντηκοστή

Εισαγωγικά

Στην προηγούμενη τάξη, την Α΄ Γυμνασίου, μελετήσαμε τη συνάντηση Θεού και ανθρώπου, όπως καταγράφηκε μέσα στα κείμενα της Αγίας Γραφής. Κατά τη φετινή χρονιά, θα δούμε με ποιον τρόπο η συνάντηση Θεού και ανθρώπου πραγματοποιήθηκε μέσα στη μετέπειτα ιστορική πορεία της Εκκλησίας. Θα ξεκινήσουμε την περιήγησή μας αυτή, συζητώντας για τα γεγονότα που οδήγησαν στη συγκρότηση της πρώτης χριστιανικής κοινότητας. Καλό ξεκίνημα!

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

1. Η Εκκλησία εξαπλώνεται στην οικουμένη

2. Ιεροσόλυμα: Η πρώτη χριστιανική κοινότητα

1. Η Εκκλησία εξαπλώνεται στην οικουμένη

i. Η αποστολή του Παρακλήτου: η Πεντηκοστή

Ο Ιησούς Χριστός είχε έρθει στον κόσμο ταπεινά. Με την ανάληψή Του αποχαιρετά τον κόσμο ένδοξα. Παρόντες στο γεγονός ήταν η μητέρα Του, οι μαθητές Του και δύο αγγελικές μορφές. Φεύγοντας αφήνει πίσω του: το πέρασμά Του, τη μορφή Του και το συνταρακτικό έργο Του. Σε μια τελευταία συνάντησή Του με πολλούς μαθητές στη Γαλιλαία, τους είχε δώσει την εντολή και την υπόσχεση:

> *Πηγαίνετε... και κάντε μαθητές μου όλα τα έθνη βαπτίζοντάς τους... και διδάξτε τους να τηρούν όλες τις εντολές που σας έδωσα. Και εγώ θα είμαι μαζί σας πάντα ως τη συντέλεια του κόσμου.*
>
> (Μτ 28, 19-20)

Πηγή: Γέωργιος Τσανανάς / Απόστολος Μπάρλος, *Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Καινή Διαθήκη. Ο Ιησούς Χριστός και το έργο του*, σελ. 137.

Η Ανάληψη του Χριστού
Rabbula-Evangeliar (6ος αι., Folio 13v)

Και ο Χριστός τηρεί απόλυτα την υπόσχεσή Του: πενήντα μέρες μετά την Ανάστασή Του, ένα γεγονός που συνέβη στα Ιεροσόλυμα, σηματοδότησε την αφετηρία της ιστορικής διαδρομής της Εκκλησίας και έθεσε τις βάσεις για τον αγιασμό ολόκληρης της ανθρώπινης ιστορίας και του πολιτισμού.

Οι Πράξεις των Αποστόλων περιγράφουν με παραστατικό τρόπο το γεγονός της Πεντηκοστής (2,1-13):

Δέκα μέρες ύστερα από την Ανάληψη του Χριστού, οι μαθητές Του ήταν όλοι συγκεντρωμένοι στο ίδιο σπίτι. Ξαφνικά, ακούστηκε βουή από τον ουρανό σαν δυνατός άνεμος, που γέμισε το σπίτι, και κάτι σαν γλώσσες φωτιάς στάθηκαν πάνω από το κεφάλι κάθε μαθητή. Όλοι τότε φωτίστηκαν από το Άγιο Πνεύμα –τον Παράκλητο, που ο Χριστός είχε υποσχεθεί να στείλει στους μαθητές του– και άρχισαν να μιλούν σ' όλες τις γλώσσες των ανθρώπων.

Στην Ιερουσαλήμ εκείνη τη μέρα ήταν συγκεντρωμένοι ευσεβείς Ιουδαίοι από όλα τα μέρη του κόσμου, για να γιορτάσουν την εβραϊκή γιορτή της Πεντηκοστής. Βρίσκονταν εκεί Πάρθοι, Μήδοι και Ελαμίτες, κάτοικοι της Μεσοποταμίας, της Ιουδαίας, της Καππαδοκίας, του Πόντου, της Ασίας, της Φρυγίας, της Παμφυλίας, της Αιγύπτου, της Κυρήνης, Ρωμαίοι που ήταν εγκαταστημένοι στην πόλη, Κρητικοί και Άραβες. Άλλοι απ' αυτούς ήταν ιουδαϊκής καταγωγής και

Η Πεντηκοστή

άλλοι προσήλυτοι (δηλ. οι ειδωλολάτρες που ασπάστηκαν τον Μωσαϊκό Νόμο χωρίς να ενσωματωθούν στον Ιουδαϊσμό. Πολλοί από αυτούς, στη συνέχεια, δέχτηκαν το χριστιανικό μήνυμα), όλοι όμως άκουγαν έκπληκτοι και με απορία, ο καθένας στη μητρική του γλώσσα, τους μαθητές του Χριστού να μιλούν για τα θαυμαστά έργα του Θεού. Κάποιοι έμεναν εκστατικοί, ενώ άλλοι χλεύαζαν λέγοντας ότι οι μαθητές ήταν μεθυσμένοι.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 15.

ii. Ο Απόστολος Πέτρος κηρύσσει για τον ερχομό του Αγίου Πνεύματος

Στο απορημένο πλήθος των συγκεντρωμένων ανέλαβε να μιλήσει ο Απόστολος Πέτρος. Τους θύμισε τα όσα είχε πει ο Θεός στους Ισραηλίτες μέσω του προφήτη Ιωήλ: «...στις έσχατες ημέρες... θα χαρίσω πλουσιοπάροχα το Πνεύμα μου σε κάθε άνθρωπο. Έτσι, οι γιοι σας και οι θυγατέρες σας θα κηρύξουν την αλήθεια...» (Πράξ. 2,14 κ. εξ.). Μετά τους μίλησε για τον Ιησού, τον οποίο, ενώ εκείνοι σταύρωσαν, ο Θεός Τον ανέστησε. Οι ίδιοι οι μαθητές ήταν μάρτυρες αυτής της αλήθειας (Πράξ 2, 32).

Στο τέλος κάλεσε όλους τους συγκεντρωμένους να μετανοήσουν και να βαπτιστούν στο όνομα του Χριστού, για να συγχωρεθούν οι αμαρτίες τους και να πάρουν τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος. Το γεγονός της Πεντηκοστής και η ομιλία του Αποστόλου Πέτρου είχαν ως συνέπεια εκείνη τη μέρα να πιστέψουν και να βαπτιστούν τρεις χιλιάδες άνθρωποι. Έτσι ιδρύθηκε ως Σώμα Χριστού η πρώτη Εκκλησία. Αυτή έμελλε να αλλάξει την πορεία όλου του κόσμου.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σσ. 15-16.

Η Πεντηκοστή
(Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

iii. Το Άγιο Πνεύμα στην ιστορία του κόσμου και των ανθρώπων

Τη μέρα της Πεντηκοστής, η σύγχυση των γλωσσών του Πύργου της Βαβέλ ξεπεράστηκε με την ενότητα μέσα από την αποδοχή της ποικιλίας γλωσσών και πολιτισμών που χάρισε ο Παράκλητος. Οι απλοί, φοβισμένοι ψαράδες-μαθητές του Χριστού μεταμορφώθηκαν με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος σε θαρραλέους κήρυκες του Ευαγγελίου. Μπήκαν έτσι τα θεμέλια της ιστορικής πορείας της Εκκλησίας, που με το έργο της άρχισε σταδιακά να αγιάζει και να μεταμορφώνει τους ανθρώπους και την ιστορία του κόσμου. Το Άγιο Πνεύμα από εκείνη τη μέρα, όπως ο ίδιος ο Χριστός είχε υποσχεθεί στους μαθητές Του, καθοδηγεί την Εκκλησία και δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να γνωρίσουν την αλήθεια.

Και αυτή η αλήθεια είναι ο Χριστός και ο νέος τρόπος ζωής που προτείνει στους ανθρώπους. Η γνώση αυτής της αλήθειας απελευθερώνει τους ανθρώπους από κάθε είδους δεσμά («όπου υπάρχει το Πνεύμα του Κυρίου, εκεί υπάρχει και ελευθερία», Β΄ Κορ. 3,17). Ο αναστημένος Χριστός νίκησε τον θάνατο, όχι μόνο ως Θεός αλλά και ως άνθρωπος. Αυτό δίνει τη βεβαιότητα στον πιστό άνθρωπο ότι ο θάνατος δεν είναι το τέλος της ζωής που συντρίβει τις ελπίδες του και τον χωρίζει από τα αγαπημένα του πρόσωπα. Η Ανάσταση δίνει τη βεβαιότητα ότι θα ζήσουμε όλοι μαζί και με τον Χριστό και ότι ο θάνατος δε θα μας χωρίζει πια.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 16.

Ο Πύργος της Βαβέλ - «Ότε καταβὰς τὰς γλώσσας συνέχεε...»

Κλείνοντας τη διδακτική ενότητα, ας θυμάμαι ότι:

α. Με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος την ημέρα της Πεντηκοστής και με το κήρυγμα του Αποστόλου Πέτρου που επακολούθησε, ιδρύθηκε στα Ιεροσόλυμα η πρώτη χριστιανική Εκκλησία.

β. Το Άγιο Πνεύμα γίνεται ο οδηγός της Εκκλησίας και δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να γνωρίσουν την αλήθεια, δηλαδή τον Χριστό. Η γνώση αυτής της αλήθειας απελευθερώνει τον άνθρωπο και τη δημιουργία από τα δεσμά του θανάτου.

γ. Μέσα στην Εκκλησία με τη δράση του Αγίου Πνεύματος συντελείται η ενότητα, ο αγιασμός και η μεταμόρφωση των ανθρώπων. Μαθαίνουν να αλλάζουν τον εαυτό τους, να αγαπούν και να θυσιάζονται για τους συνανθρώπους τους, να βλέπουν σε όλο τον κόσμο τη δημιουργία του Θεού.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 15.

«Τελικά, αγιότης σημαίνει απελευθέρωση ή μάλλον ελευθερία. «Οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β΄ Κορ. 3,17). Απελευθέρωση από κάποιον ή από κάτι· ελευθερία για κάποιον ή για κάτι. Αμφότερα είναι συνδεδεμένα με την ενέργεια του Πνεύματος, το οποίο είναι ελευθερία. Ιδού μερικές μορφές:

α) απελευθέρωση από το παρελθόν – μετάνοια.

β) απελευθέρωση από το πάθος του εγωκεντρισμού – άσκηση και θεραπεία.

γ) απελευθέρωση από την αδικία, τη φτώχεια και όλα τα κοινωνικά κακά.

δ) απελευθέρωση –ναι– ακόμη και από τη φθορά και τον θάνατο – κάτι για το οποίο σχεδόν δεν ομιλούμε.

ε) ελευθερία να αγαπάμε, ακόμη και τους εχθρούς μας· ελευθερία να επιτρέπουμε στους άλλους να υπάρχουν και να δημιουργούν, παρά τις προσωπικές, πολιτιστικές και άλλες διαφορές και ταυτότητες· ελευθερία να θυσιαζόμαστε για τους άλλους, όπως ο Κύριος έδωσε τη ζωή Του πάνω στο Σταυρό».

Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου, «Άγιον Πνεύμα, μεταμόρφωσον και αγίασον την ζωήν μας», στο: *Η Ζ΄ Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Καμπέρρα*, Φεβρουάριος 1991, Κατερίνη, εκδ. Τέρτιος, 1992, σελ. 69-70.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Για ποιον λόγο η Πεντηκοστή κατέχει κεντρική θέση στη ζωή και στην ιστορία της Εκκλησίας και του κόσμου ολόκληρου;

2. Να διαβάσετε από την Καινή Διαθήκη ολόκληρο τον λόγο του Αποστόλου Πέτρου προς τους Ιουδαίους την ημέρα της Πεντηκοστής (Πράξ. 2,14-36) και να σχολιάσετε στην τάξη τα κύρια σημεία του.

3. Οι σημερινές κοινωνίες έχουν ως χαρακτηριστικό την πολυπολιτισμικότητα. Τι είναι αυτό που θα μπορούσε να ενώσει όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από εθνικότητα, θρήσκευμα, ιδεολογία, χρώμα, φύλο και κοινωνική θέση; Δικαιολογήστε την άποψή σας και με τη βοήθεια όσων μάθατε σ' αυτό το κεφάλαιο.

4. Να αναζητήσετε στοιχεία για την ορθόδοξη ιεραποστολή στον σημερινό κόσμο, που αποδεικνύουν ότι αγκαλιάζει όλους τους λαούς της γης με ανιδιοτέλεια, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

5. Διαβάστε τον λόγο του Αποστόλου Πέτρου προς τους Ιουδαίους την ημέρα της Πεντηκοστής (Πράξ 2, 14-36). Στη συνέχεια προσπαθήστε να ξαναγράψετε το κείμενο αυτό χρησιμοποιώντας λέξεις και όρους της εποχής μας, σαν να επρόκειτο για κείμενο που γράφτηκε στις μέρες μας.

6. Αναζητήστε στο διαδίκτυο διαφορετικές εικόνες της Πεντηκοστής. Τυπώστε κάποιες απ' αυτές και ανακοινώστε στην τάξη τις διαφορές που επισημάνατε.

7. Παρατηρήστε τον πίνακα του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, ο οποίος έχει ως θέμα του την Πεντηκοστή. Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα: - Τι ακριβώς βλέπετε; - Ποιες σκέψεις και ποια συναισθήματα σας δημιουργούνται παρατηρώντας τον πίνακα αυτόν;

8. Ακούστε τον ύμνο «Δόξα τω Θεώ πάντων ένεκεν» από το CD: Βασίλης Χατζηνικολάου, «Τα μπλουζ της ψυχής μου. Βυζαντινά ακούσματα στον 21ο αιώνα». Στη συνέχεια συντάξτε μια λίστα με 10 λέξεις ή φράσεις, οι οποίες εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας για τον ύμνο που ακούσατε. Κατόπιν, ακούστε για δεύτερη φορά τον ίδιο ύμνο. Έπειτα, συμπληρώστε και εμπλουτίστε τη λίστα που ήδη έχετε φτιάξει. Ανακοινώστε τα αποτελέσματα της εργασίας σας στην τάξη.

2. Ιεροσόλυμα: Η πρώτη χριστιανική κοινότητα

i. Ποιο είναι το περιεχόμενο του όρου «Εκκλησία»;

Όπως είδαμε στην προηγούμενη διδακτική ενότητα, την ημέρα της Πεντηκοστής ιδρύθηκε η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού. Στο σημείο αυτό, όμως, θα πρέπει να διερωτηθούμε: Τι καταλαβαίνει ο καθένας μας χρησιμοποιώντας τη λέξη «Εκκλησία»; Αξίζει να πούμε δυο λόγια για το σπουδαίο αυτό θέμα.

Η λέξη «Εκκλησία» είναι σύνθετη και δηλώνει την «πρόσκληση» όλων των πιστών για συγκέντρωση στον ίδιο τόπο («εκ-καλώ» σημαίνει «προσκαλώ»). Η λέξη αυτή έχει τις ρίζες της στην εκκλησία του Δήμου της αρχαίας Αθήνας. Χρησιμοποιήθηκε, όμως, από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια, διότι εξέφραζε με τον καλύτερο τρόπο μια βασική αλήθεια για τους χριστιανούς: τη συμμετοχή τους στη Θεία Ευχαριστία, με τη Μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.

Από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια, επίσης, χρησιμοποιήθηκε για την Εκκλησία η έννοια του «σώματος», μέλη του οποίου ήταν οι βαπτισμένοι. Ο Απ. Παύλος γράφει στους Κορινθίους: «όπως το ανθρώπινο σώμα είναι ένα, αλλά έχει πολλά μέλη, όλα δε τα μέλη του ενός σώματος, αν και πολλά, αποτελούν ένα σώμα, έτσι και ο Χριστός με το πλήθος των πιστών είναι ένα σώμα πνευματικό». (Α΄ Κορ. 12, 12).

Η Άμπελος (Θεοφάνης ο Κρης, 16ος αι.)

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 12.

Επίσης, στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο ο Χριστός παρομοιάζει τον εαυτό Του με την άμπελο και τους μαθητές Του με τα κλήματά της.

ii. Ποια η σχέση της Εκκλησίας με τον Χριστό;

Σκοπός του έργου του Χριστού είναι η σωτηρία του ανθρώπου. Το έργο αυτό συνεχίζεται με την ίδρυση της Εκκλησίας, για την οποία φρόντισε ο Ίδιος, όπως θα διδαχθούμε σε επόμενη ενότητα. Ο σκοπός της Εκκλησίας, επομένως, είναι η προσωπική συνάντηση και η ένωση του κάθε βαπτισμένου με τον Χριστό.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 12.

Η Εκκλησία μοιάζει με καράβι, το οποίο οδηγεί ο Χριστός

Με το σκεπτικό αυτό, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η προσφορά της Εκκλησίας στην πνευματική ιστορία και στον πολιτισμό είναι πολύ σημαντική: Η Εκκλησία μεταμορφώνει εν Χριστώ την ανθρώπινη ιστορία. Για να το καταλάβουμε αυτό, αρκεί και μόνο να σκεφτούμε το εξής: Ο χρόνος, η ιστορία, διακρίνεται σε μία εποχή προ Χριστού και σε μία εποχή μετά Χριστόν. Βέβαια, αυτό που προσφέρει κατά κύριο λόγο η Εκκλησία στον κόσμο, είναι το γεγονός ότι μεταβάλλει τον τρόπο της ζωής, της σκέψης και της ανθρώπινης δημιουργίας.

Εκ νέου διατύπωση του περιεχομένου που έχει αντληθεί από:
Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας,
Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας, σελ. 15.

iii. Από την «εκκλησία του Δήμου» στην «Εκκλησία του Χριστού»

Ο όρος «εκκλησία» που διάλεξε ο Χριστιανισμός για να δηλώσει την ιστορική υπόστασή του, υπενθυμίζει και πάλι την πολιτική ζωή των Ελλήνων. Η λέξη «εκκλησία» σημαίνει την επίσημη και κατά τακτά διαστήματα συνέλευση των πολιτών μιας πόλεως, για να λάβουν σοβαρές αποφάσεις. Οι χριστιανοί συμπληρώνουν: «εκκλησία του Θεού» ή «εκκλησία του Χριστού», δηλώνοντας ότι η πηγή της δικής τους Εκκλησίας δεν είναι ο δήμος, αλλά ο Θεός. Στα Ιεροσόλυμα μετά την Ανάληψη του Ιησού Χριστού, η πρώτη εκκλησία οργανώνεται με βάση τα ελληνικά πρότυπα. Η εκλογή του Ματθία στη θέση του Ιούδα ως δωδέκατου αποστόλου γίνεται με κλήρωση κατά τον ίδιο τρόπο που προβλέπει το αθηναϊκό πολίτευμα. Το κέντρο της ζωής των πρώτων χριστιανών ήταν η σύναξη, η συγκέντρωση των χριστιανών για να τελέσουν τη Θεία Ευχαριστία. Χωρίς αυτή τη σύναξη της Ευχαριστίας δεν μπορούσε να λειτουργεί η Εκκλησία.

Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας,
Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων.

iv. Η ζωή της πρώτης Εκκλησίας γίνεται το πρότυπο μιας νέας κοινωνίας

Τα μέλη της πρώτης Εκκλησίας έδειξαν με τον τρόπο της ζωής τους ότι η πίστη στον Χριστό μπορούσε να αλλάξει τους ανθρώπους και την κοινωνία. Διαβάζουμε στις Πράξεις (2,42-47. 4,32-37) ότι ήταν όλοι αφοσιωμένοι στη διδασκαλία των Αποστόλων, στη μεταξύ τους ενότητα, στην τέλεση της Θείας Ευχαριστίας και στην προσευχή. Είχαν όλοι μια καρδιά και μια ψυχή. Ήταν τόσο δυνατή η αγάπη μεταξύ τους, ώστε κανείς δε θεωρούσε ότι κάποιο από τα υπάρχοντά του ήταν δικό του, αλλά όλα τα είχαν κοινά (κοινοχρησία, κοινή χρήση των αγαθών). Δεν υπήρχε κανείς ανάμεσά τους που να στερείται τα αναγκαία. Κάθε μέρα μαζεύονταν στον ναό των Ιεροσολύμων για να ακούσουν το κήρυγμα των Αποστόλων και για να προσευχηθούν. Κάθε βράδυ συγκεντρώνονταν σε σπίτια, έτρωγαν με απλότητα το δείπνο τους («Αγάπες») και τελούσαν τη Θεία Ευχαριστία. Η χάρη του Θεού και η έμπρακτη μεταξύ τους αγάπη γινόταν η αφορμή, ώστε όλο και περισσότεροι να γίνονται μέλη αυτής της νέας κοινωνίας και έτσι να αυξάνεται καθημερινά ο αριθμός των χριστιανών.

Στιγμιότυπο από την κλάση του άρτου στις Αγάπες των πρώτων Χριστιανών
(τοιχογραφία από την κατακόμβη της Αγ. Πρίσκιλλας, Ρώμη)

Τα πρώτα προβλήματα μέσα στην κοινότητα, που απαιτούσαν άμεση αντιμετώπιση, άρχισαν να εμφανίζονται εξαιτίας της διαφορετικής νοοτροπίας ανάμεσα στους ελληνιστές (Ιουδαίοι που μιλούσαν ελληνικά και είχαν επηρεαστεί από τον ελληνικό πολιτισμό) και τους ιουδαϊστές (Ιουδαίοι που μιλούσαν μόνο εβραϊκά και παρέμεναν προσηλωμένοι στις εθνικές τους παραδόσεις).

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 18.

v. Η Εκκλησία οργανώνεται και αντιμετωπίζει τα προβλήματα: η εκλογή των επτά Διακόνων

Ο Άγιος Ιωάννης ο Ευαγγελιστής και ο Διάκονος Πρόχορος στο σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο

Από μέρους των ελληνιστών έγιναν παράπονα ότι κατά την καθημερινή διανομή των τροφίμων παραμελούνταν οι χήρες τους. Οι Απόστολοι, αφού συγκέντρωσαν όλους τους μαθητές, τους παρότρυναν να εκλέξουν επτά άνδρες με καλή φήμη και γεμάτους σοφία, για να ασχοληθούν αυτοί με τη διακονία των τραπεζών της αγάπης, ώστε εκείνοι να αφοσιωθούν απερίσπαστοι στο κήρυγμα. Πράγματι, η Εκκλησία εξέλεξε επτά άνδρες και οι Απόστολοι τους χορήγησαν το Άγιο Πνεύμα. Αυτοί οι επτά ονομάστηκαν Διάκονοι, γιατί το έργο τους ήταν η ανιδιοτελής προσφορά υπηρεσιών στην Εκκλησία. Όλοι είχαν ελληνικά ονόματα (Στέφανος, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνορας, Τίμωνας, Παρμενάς, Νικόλαος). Το γεγονός αυτό αποδείκνυε την όλο και μεγαλύτερη επιρροή του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού μέσα στην Εκκλησία και διευκόλυνε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το άνοιγμά της στον εθνικό κόσμο.

Οι Διάκονοι, στη συνέχεια, ανέλαβαν τη σημαντική υπηρεσία που τους είχε ανατεθεί. Γρήγορα όμως, επειδή η ανάγκη ήταν μεγάλη, συνέδραμαν τους Αποστόλους στο κήρυγμα σε περιοχές έξω από το στενό πλαίσιο της Παλαιστίνης. Έτσι, με κόπο, θυσίες και μαρτύρια ο λόγος του Θεού διαδόθηκε.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 18-19.

vi. Η παράδοση της πρώτης κοινότητας ζητούμενο και σήμερα στην Εκκλησία

Η έμπρακτη αγάπη και η κοινοχρησία της πρώτης χριστιανικής κοινότητας έκαναν τεράστια εντύπωση στους ανθρώπους της εποχής εκείνης, που έσπευδαν να βαπτίζονται και να εντάσσονται στα μέλη της. Το παράδειγμα των πρώτων χριστιανών, παρότι αποτελεί πρότυπο για την Εκκλησία, παραμένει πάντα ζητούμενο, όπως μας υπενθυμίζει συνέχεια ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος (βλ. το σχετικό κείμενο παρακάτω).

Πάντως, το έργο της φιλανθρωπίας και της αγάπης είναι σήμερα από τα σημαντικότερα στη ζωή των ενοριών. Καθεμιά απ’ αυτές έχει να επιδείξει φιλανθρωπικό έργο. Με τους εράνους ανακουφίζονται η φτώχεια, η αρρώστια και η μοναξιά πολλών ανθρώπων. Η Εκκλησία

«Στιγμιότυπο» από τις Αγάπες των πρώτων Χριστιανών
Τοιχογραφία από την κατακόμβη των Αγίων Μαρκελίνου και Πέτρου στη Ρώμη
(Στο αριστερό μέρος της εικόνας διακρίνεται η λέξη «AGAPE»).

βοηθά ανθρώπους που έχουν έντονο οικονομικό πρόβλημα, συντηρεί νοσοκομεία και γηροκομεία, φροντίζει αλλοεθνείς ή αλλόθρησκους σε περιοχές της γης που βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση (π.χ. Μέση Ανατολή, Αφρική κ.α.). Ειδικότερα, το ιδανικό της κοινοχρησίας, που είναι εξαιρετικά δύσκολο να εφαρμοστεί σήμερα, διατηρείται στα κοινόβια μοναστήρια. Εκεί οι μοναχοί δεν έχουν τη δική τους ατομική ιδιοκτησία (ακτημοσύνη), αλλά όλα ανήκουν στη μονή και από αυτά συντηρούνται και οι ίδιοι οι μοναχοί και επιτελείται το έργο του μοναστηριού (κοινοκτημοσύνη). Πολλά περισσότερα όμως χρειάζεται να γίνουν, όπως υπενθυμίζει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος.Το παράδειγμα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας βοήθησε να αυξηθούν τα μέλη της Εκκλησίας, αλλά ταυτόχρονα προκάλεσε και τις πρώτες διώξεις εναντίον των χριστιανών.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 19.

«Γιατί λοιπόν μέχρι τώρα δεν έχουν πιστέψει όλοι;... Τα πράγματα χειροτέρευσαν και φταίμε εμείς γι' αυτό... Αν γινόταν και τώρα αυτό [δηλαδή η πρακτική της κοινοχρησίας και της ενότητας των πρώτων χριστιανών], ολόκληρη η οικουμένη θα είχε πιστέψει και χωρίς να γίνουν θαύματα».

(Ι. Χρυσοστόμου, *Ομιλία ΣΤ΄ στην Α΄ προς Κορινθίους Επιστολή*, PG 61, 52-53)

Κλείνοντας τη διδακτική ενότητα, ας θυμάμαι ότι:

α. Η πρώτη χριστιανική κοινότητα των Ιεροσολύμων έμεινε στην ιστορία ως παράδειγμα εφαρμογής της κοινοχρησίας και της έμπρακτης αγάπης.

β. Τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στους ιουδαϊστές και στους ελληνιστές της πρώτης Εκκλησίας αντιμετωπίστηκαν με την εκλογή των επτά Διακόνων. Από τότε στη γλώσσα της Εκκλησίας «διακονία» σημαίνει την ανιδιοτελή προσφορά υπηρεσιών.

γ. Το παράδειγμα των πρώτων χριστιανών προσπαθεί σήμερα να ακολουθήσει η Εκκλησία με το φιλανθρωπικό έργο των ενοριών. Πολλά περισσότερα, όμως, χρειάζεται να γίνουν.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 20.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Να εκθέσετε τις απόψεις σας για το κατά πόσο η ιστορία της Εκκλησίας μπορεί να καθοδηγήσει τη σύγχρονη Εκκλησία σε μια σωστή πορεία.

2. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω ερώτημα: - Γιατί η Εκκλησία χαρακτηρίζεται από τον Απόστολο Παύλο ως Σώμα Χριστού; Στη συνέχεια ανακοινώστε τα συμπεράσματα της συζήτησής σας στην ολομέλεια της τάξης.

3. Δημιουργήστε ένα κολλάζ με θέμα: «Η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού (Α΄ Κορ 12, 12).

4. Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, τα προβλήματα που δημιουργούνται, όταν ο σημερινός χριστιανός δε γνωρίζει την ακριβή έννοια της Εκκλησίας;

5. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα γνωρίσματα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας των Ιεροσολύμων που την κατέστησαν πρότυπο με διαχρονική εμβέλεια;

6. Ποιος λόγος οδήγησε στην εκλογή των επτά Διακόνων και γιατί το έργο τους ήταν τόσο σημαντικό για την Εκκλησία;

7. Συζητήστε στην τάξη το παρακάτω θέμα: Η ενορία μου επιθυμεί να ακολουθήσει, όσο πιο πιστά μπορεί, το παράδειγμα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας. Ποιες πρακτικές θα έπρεπε να ακολουθήσει, κατά τη γνώμη σας, αν λάβουμε υπόψη και το κείμενο του Ιωάννη Χρυσοστόμου;

8. Διοργάνωση εκδρομής, προκειμένου οι μαθητές να επισκεφτούν την εκκλησία της ενορίας τους και να συζητήσουν με τον ιερέα για το φιλανθρωπικό της έργο. Την επόμενη μέρα οι μαθητές γράφουν μια αναφορά γι’ αυτό το έργο και τις πιθανές παραλείψεις που επεσήμαναν, και ανακοινώνουν στην τάξη τα συμπεράσματά τους.

Β΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η χαρισματική προσωπικότητα του Αποστόλου Παύλου και το ιεραποστολικό του έργο

Ο Απόστολος Παύλος (Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

Εισαγωγικά

Έχετε ποτέ διερωτηθεί πώς και πότε ήρθε ο Χριστιανισμός στην Ελλάδα; Το μεγάλο αυτό βήμα έγινε από τον Απόστολο Παύλο. Και η πρώτη χριστιανική κοινότητα που ιδρύθηκε σε ευρωπαϊκό έδαφος ήταν η εκκλησία των Φιλίππων. Με την παρουσία και τη δράση του Αποστόλου Παύλου, η Ελλάδα, και συγκεκριμένα οι Φίλιπποι, αποτέλεσαν την πύλη του Χριστιανισμού στην Ευρώπη. Αξίζει, λοιπόν, να μελετήσουμε σε μία ξεχωριστή θεματική ενότητα ορισμένες βασικές παράμετροι από το έργο και τη ζωή του Αποστόλου των Εθνών, του πρώτου μετά τον Έναν, όπως ονόμασε η Εκκλησία μας τον Απόστολο Παύλο.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

3. Από διώκτης των Χριστιανών, Απόστολος των Εθνών

3. Από διώκτης των Χριστιανών, Απόστολος των Εθνών

i. «Σαούλ Σαούλ, τί με διώκεις;» - Η τύφλωση και η περίοδος της σιωπής (Πράξ 9,1- 19)

Έχετε ακούσει για τον Απόστολο Παύλο; Γνωρίζετε κάποια πράγματα για τη ζωή του; Ας δούμε το κείμενο που ακολουθεί: *«Στο μεταξύ ο Σαύλος συνέχιζε να έχει απειλητικές και φονικές διαθέσεις για τους μαθητές του Κυρίου· πήγε στον αρχιερέα και του ζήτησε συστατικές επιστολές για τις συναγωγές στη Δαμασκό. Όποιους θα ΄βρισκε εκεί να ακολουθούν την οδό του Κυρίου, άντρες και γυναίκες, ήθελε να τους φέρει δεμένους στην Ιερουσαλήμ» (Πράξ 9, 1-2).*

Η πορεία του Παύλου προς τη Δαμασκό

Ο Σαούλ (Σαύλος) ήταν Ιουδαίος στην καταγωγή αλλά και Ρωμαίος πολίτης. Από μικρός γνώρισε τον μωσαϊκό Νόμο, ενώ στα χρόνια της νιότης του βρίσκεται στα Ιεροσόλυμα και μάλλον με εξέχουσες προσωπικότητες του θρησκευτικού περιβάλλοντος που επικρατούσε εκεί. Τότε επιδεικνύει ιδιαίτερο ζήλο για να συλληφθούν και να διωχθούν οι χριστιανοί, καθώς πίστευε με απόλυτη βεβαιότητα ότι αυτοί είναι εχθροί του Θεού.

Πηγή: Σωτήριος Δεσπότης / Νικόλαος Παύλου / Αθανάσιος Στογιαννίδης, *Θέματα από την Αγία Γραφή. Α΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου* (υπό έκδοση), σελ. 203.

Απόστολος Παύλος
(Θεφάνης ο Κρης, 16ος αι.).
Ι. Μ. Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος

Ό,τι έκανε, το έπραττε με απόλυτη αφοσίωση· ήταν ολοκληρωτικά δοσμένος σε ό,τι θεωρούσε αληθινό και ηθικό. Αυτό σημαίνει ότι είχε ειλικρινή καρδιά. Κάποια ημέρα, καθώς πηγαίνει με συνοδεία φρουρών από τα Ιεροσόλυμα προς τη Δαμασκό για να συλλάβει χριστιανούς, του αποκαλύπτεται ο ίδιος ο Χριστός. Εκεί συμβαίνει το συγκλονιστικό γεγονός, που διαβάζουμε παρακάτω, και το οποίο άλλαξε όχι μόνο τη ζωή του Σαούλ, αλλά και όλου του κόσμου:

Η μεταστροφή του Αποστόλου Παύλου
(Caravaggio)

Καθώς πήγαινε, όταν πλησίαζε στη Δαμασκό, ξαφνικά τον φώτισε μια αστραπή από τον ουρανό. Αυτός έπεσε στη γη κι άκουσε μια φωνή να του λέει: «Σαούλ, Σαούλ, γιατί με καταδιώκεις;». Αυτός ρώτησε: «Ποιος είσαι, Κύριε;». Κι ο Κύριος απάντησε: «Εγώ είμαι ο Ιησούς, που εσύ τον καταδιώκεις. Σήκω όμως και μπες στην πόλη· εκεί θα σου πούνε τι πρέπει να κάνεις». [...] Στη Δαμασκό ζούσε ένας μαθητής που τον έλεγαν Ανανία. Σ' αυτόν φανερώθηκε σε όραμα ο Κύριος και του είπε: […] «Πήγαινε, γιατί αυτόν τον διάλεξα εγώ για να τον χρησιμοποιήσω ως όργανο που θα με κάνει γνωστό στα έθνη και στους άρχοντές τους και στον ισραηλιτικό λαό. Κι εγώ θα του δείξω πόσα θα πρέπει να πάθει για χάρη του ονόματός μου».

(Πράξ 9, 3-16).

Ο Σαούλ μεταστρέφεται. Βαπτίζεται χριστιανός. Τόσο μεγάλη είναι η αγάπη του για τον Χριστό, που ποθεί να κηρύξει το Ευαγγέλιο σε όλον τον τότε γνωστό κόσμο. Γι' αυτό, ο Απόστολος Παύλος πραγματοποιεί μεγάλα ταξίδια, που ονομάστηκαν Ιεραποστολικές περιοδείες. Στο τέλος της ζωής του βρίσκεται στη Ρώμη, όπου υπομένει μαρτυρικό θάνατο στον διωγμό του αυτοκράτορα Νέρωνα.

Πηγή: Σωτήριος Δεσπότης / Νικόλαος Παύλου / Αθανάσιος Στογιαννίδης,
Θέματα από την Αγία Γραφή. Α΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου (υπό έκδοση), σσ. 203-205.

ii. Φίλιπποι: Η πύλη του Χριστιανισμού στην Ευρώπη

Σε ευρωπαϊκό έδαφος ο Χριστιανισμός παρουσιάζεται για πρώτη φορά μέσω του κηρύγματος του Αποστόλου Παύλου. Ξέρετε ποια ήταν η πρώτη Εκκλησία που ιδρύθηκε στην Ευρώπη; Θα λύσουμε την απορία μας, αν διαβάσουμε παρακάτω ένα όμορφο κείμενο από το βιβλίο των Πράξεων:

Οι Ιεραποστολικές Περιοδείες του Αποστόλου Παύλου

«[...] κατέβηκαν στην Τρωάδα. Εκεί ο Παύλος είδε τη νύχτα ένα όραμα: ένας Μακεδόνας στεκόταν μπροστά του και τον παρακαλούσε λέγοντας: «Πέρασε στη Μακεδονία και βοήθησε μας». [...] Από την Τρωάδα αποπλεύσαμε και πήγαμε κατευθείαν στη Σαμοθράκη και την επόμενη στη Νεάπολη.

Καβάλα. Μνημείο Αποστόλου Παύλου. Κατά την παράδοση εδώ αποβιβάστηκε ο Απόστολος Παύλος καθώς ερχόταν από τη Σαμοθράκη. Στο ψηφιδωτό διακρίνεται το όραμα με τον Μακεδόνα βασιλιά

Από ΄κει πήγαμε στους Φιλίππους, που είναι η σπουδαιότερη πόλη της περιοχής εκείνης της Μακεδονίας, αποικία των Ρωμαίων.

(Πράξ 16, 8-11)

Ο ποταμός Ζυγάκτης στους Φιλίππους (κοντά στην σημερινή Καβάλα), όπου σύμφωνα με την παράδοση ο Απόστολος Παύλος βάπτισε την Αγία Λυδία

Κατά τη διάρκεια της 2ης Ιεραποστολικής του περιοδείας, αφού βλέπει το όραμα στην Τρώαδα της Μικράς Ασίας (εκεί βρισκόταν παλαιότερα η Τροία που γνωρίζουμε από την *Ιλιάδα* του Ομήρου), ο Απόστολος Παύλος πηγαίνει στη Σαμοθράκη, κατόπιν στη Νεάπολη (τη σημερινή Καβάλα) και στη συνέχεια στους Φιλίππους.

Εκεί συναντά τη Λυδία, η οποία βαπτίζεται χριστιανή και μαζί της όλη η οικογένειά της. **Η Αγία Λυδία είναι η πρώτη Ευρωπαία χριστιανή. Και στους Φιλίππους ιδρύεται η πρώτη χριστιανική Εκκλησία στην Ευρώπη**.

Πηγή: Σωτήριος Δεσπότης / Νικόλαος Παύλου / Αθανάσιος Στογιαννίδης, *Θέματα από την Αγία Γραφή. Α΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου* (υπό έκδοση), σσ. 205-206.

Φίλιπποι. Βασιλική Β΄ (6ος αι.)

Η Αγία Λυδία η Φιλιππησία

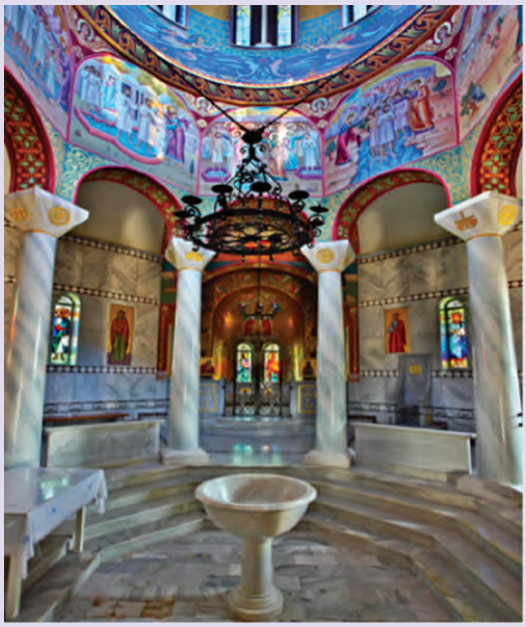

Το Βαπτιστήριο
της Αγίας Λυδίας
στους Φιλίππους
(άποψη από
το εσωτερικό
του Ιερού Ναού)

iii. Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα

Κατά τη διάρκεια της Β΄ Ιεραποστολικής περιοδείας του, ο Απόστολος Παύλος, αφού επισκέφθηκε τους Φιλίππους, τη Θεσσαλονίκη και τη Βέροια, πηγαίνει στην Αθήνα, στην πόλη όπου γεννήθηκε η δημοκρατία και καλλιεργούνταν η φιλοσοφία. Εκεί, λοιπόν, οδηγείται στον Άρειο Πάγο. Το βιβλίο των Πράξεων μας εξιστορεί τα ακόλουθα:

> *Στάθηκε, λοιπόν, ο Παύλος στη μέση του Αρείου Πάγου και είπε: «Αθηναίοι! Σας βλέπω ευλεβέστατους από κάθε άποψη. Πράγματι, ενώ περιδιάβαζα την πόλη σας και έβλεπα τους ιερούς σας τόπους, βρήκα ανάμεσα σ' αυτούς κι ένα βωμό, με την επιγραφή "στον Άγνωστο Θεό". Αυτόν, λοιπόν, που εσείς τον λατρεύετε χωρίς να τον γνωρίζετε, αυτόν εγώ τώρα σας τον κάνω γνωστό».*
>
> (Πράξ 17, 22-23)

Ο λόφος του Αρείου Πάγου
στην Αθήνα, όπου κήρυξε
ο Απόστολος Παύλος

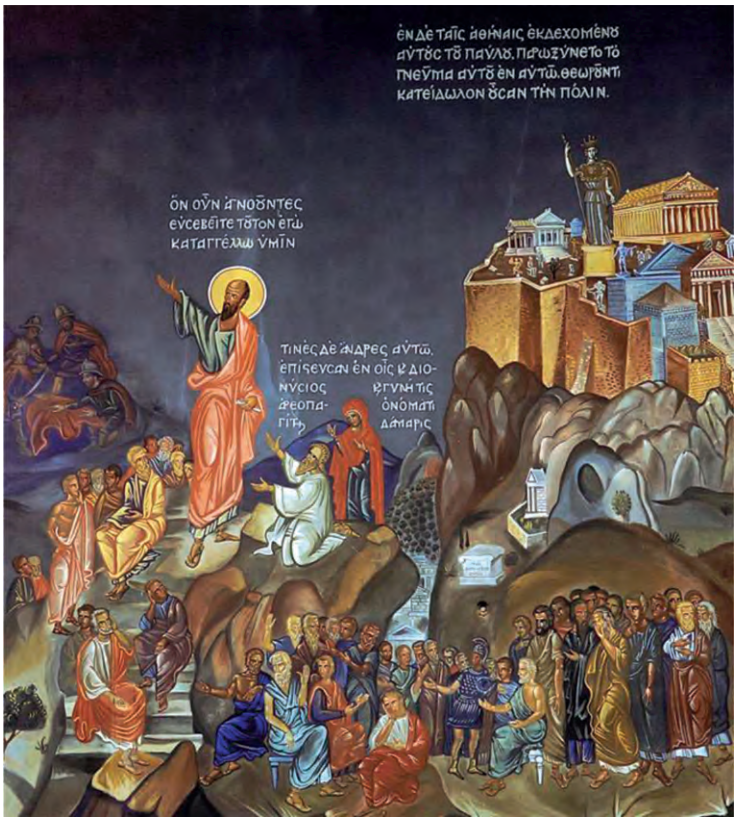

Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στον Άρειο Πάγο
(Σπύρος Βασιλείου, Ι. Ν. Αγίου Διονυσίου, Αθήνα)

Ο λόγος του Αποστόλου Παύλου στην Αθήνα έχει εξαιρετικά μεγάλη σημασία για την ιστορία του Χριστιανισμού γενικότερα. Είναι μια μεγαλειώδης προσπάθεια να συνομιλήσουν μεταξύ τους δύο πολύ σημαντικοί τρόποι σκέψης της εποχής εκείνης: Η Ιουδαιοχριστιανική παράδοση από τη μια, και η αρχαία ελληνική φιλοσοφία από την άλλη. Είναι δηλ. ένας διάλογος ανάμεσα στην «Ιερουσαλήμ» και την «Αθήνα». Με πιο απλά λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένας διάλογος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Με τον τρόπο αυτό, ο Χριστιανισμός για πρώτη φορά καθίσταται γνωστός στους κύκλους των διανοουμένων του ελληνορωμαϊκού κόσμου.

Η ομιλία του Αποστόλου Παύλου στην Αθήνα μπορεί να μην κέρδισε πολλούς ακροατές. Ωστόσο, υπήρξαν και ορισμένοι που γοητεύτηκαν από το περιεχόμενο των λόγων του, πίστεψαν στον Χριστό και βαπτίσθηκαν.

Ένας από αυτούς ήταν και ο Άγιος Διονύσιος οι Αρεοπαγίτης, ο οποίος μαρτύρησε για την αγάπη του Χριστού και σήμερα είναι ο πολιούχος της Αθήνας.

Πηγή: Σωτήριος Δεσπότης / Νικόλαος Παύλου / Αθανάσιος Στογιαννίδης, *Θέματα από την Αγία Γραφή. Α΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου* (υπό έκδοση), σελ. 207.

Ο Άγιος Διονύσιος
ο Αρεοπαγίτης

iv. Τα γράμματα του Παύλου – κατάθεση καρδιάς

Γνωρίζουμε το κήρυγμα του Απόστολου Παύλου μέσα από τις Επιστολές του. Σύμφωνα με την παράδοση της Εκκλησίας μας, συνέγραψε 14 Επιστολές, στις οποίες μπορούμε να αφουγκραστούμε τη σκέψη του, τα συναισθήματά του, τη διδασκαλία του και προπάντων την άπειρη αγάπη του για τον Χριστό. Στις επιστολές αυτές ο Απόστολος των Εθνών (όπως ονομάστηκε ο Παύλος) απευθύνεται στα πνευματικά του παιδιά, σαν στοργικός πατέρας και σαν δάσκαλος που μεριμνά για την πρόοδο των μαθητών του. Δεν πρόκειται για απλά θεολογικά κείμενα, αλλά κάτι πολύ περισσότερο: είναι μια κατάθεση καρδιάς. Ο Παύλος «ανοίγει» την καρδιά

Αν μπορώ να λαλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων, ακόμα και των αγγέλων, αλλά δεν έχω αγάπη για τους άλλους, οι λόγοι μου ακούγονται σαν ήχος χάλκινης καμπάνας ή σαν κυμβάλου αλαλαγμός. […] Εκείνος που αγαπάει, όλα τα ανέχεται· σε όλα εμπιστεύεται, για όλα ελπίζει, όλα τα υπομένει. Ποτέ η αγάπη δε θα πάψει να υπάρχει.

(Α΄ Κορ , 13, 1-8)

του και προσπαθεί να μεταδώσει όλην αυτή την πνευματική φλόγα που έχει μέσα του. Τίποτα δεν τον φοβίζει· τίποτα δεν τον κλονίζει· τίποτα δεν μπορεί να τον σταματήσει! Και έτσι διακηρύττει:

Το κήρυγμα για το σταυρικό θάνατο του Χριστού είναι μωρία γι' αυτούς που πάνε προς το χαμό τους· για μας όμως που είμαστε στο δρόμο της σωτηρίας είναι η δύναμη του Θεού.

(Α΄ Κορ. 1, 18)

Ο άγιος Παύλος συγγράφει τις Επιστολές του
(Valentin de Boulogne)

Ουσιαστικά, κάνει κάτι πολύ «αλλόκοτο» για την εποχή του: παρουσιάζει ένα όργανο ατιμωτικό, όργανο θανάτου, δηλ. τον σταυρό, ως το κατεξοχήν μέσο της σωτηρίας. Δεν είναι όμως ένας οποιοσδήποτε σταυρός, αλλά ο σταυρός του Χριστού, που πέθανε και αναστήθηκε για χάρη του ανθρώπου. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, ομολογεί ότι:

Όλα τα μπορώ χάρη στο Χριστό που με δυναμώνει.

(Φιλιπ 4,13)

Χαρίζοντας κάθε δευτερόλεπτο της ζωής του στον Χριστό, προσφέροντάς την γι' Αυτόν, τελικά, λίγο πριν οδηγηθεί στο μαρτύριο, με παρρησία λέει τα εξής:

[…] έφτασε ο καιρός να φύγω από τον κόσμο. Αγωνίστηκα τον ωραίο αγώνα, έτρεξα το δρόμο ως το τέλος, φύλαξα την πίστη. Τώρα πια με περιμένει το στεφάνι της δικαιοσύνης.

(Β΄ Τιμ 4, 6-8)

Πηγή: Σωτήριος Δεσπότης / Νικόλαος Παύλου / Αθανάσιος Στογιαννίδης,
Θέματα από την Αγία Γραφή. Α΄ Εκκλησιαστικού Γυμνασίου (υπό έκδοση), σελ. 208.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας τα παρακάτω ερωτήματα: -Ποιες πόλεις επισκέφτηκε ο Παύλος στη Β΄ Αποστολική περιοδεία; Γνωρίζετε κάποια ιστορικά στοιχεία για τις πόλεις αυτές; Στη συνέχεια ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.

2. Ένας μαθητής υποδύεται τον Απόστολο Παύλο και διηγείται στην ολομέλεια της τάξης το συγκλονιστικό γεγονός που διαδραματίστηκε στον δρόμο για τη Δαμασκό.

3. Σε ένα μεγάλο χαρτί σχεδιάζει ο/ καθηγητής/τριά σας το περίγραμμα μιας ανθρώπινης μορφής. Η μορφή αυτή υποτίθεται ότι αναπαριστά τον Απόστολο Παύλο. Κατόπιν, ο/ καθηγητής/τρια αναρτά στον τοίχο το περίγραμμα αυτό. Στη συνέχεια, οι μαθητές καλούνται να γράψουν:

α. εντός του περιγράμματος τις σκέψεις και τα συναισθήματα του Αποστόλου Παύλου τη στιγμή που κηρύττει στον Άρειο Πάγο στην Αθήνα.

β. εκτός του περιγράμματος τις σκέψεις και τα συναισθήματα των Αθηναίων-ακροατών του Αποστόλου Παύλου.

4. Αναζητήστε στο διαδίκτυο πληροφορίες για τις ιεραποστολικές περιοδείες του Αποστόλου Παύλου.

5. Ένας μαθητής υποδύεται τον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη και διηγείται στην ολομέλεια της τάξης τα γεγονότα της επίσκεψης του Απόστολου Παύλου στην Αθήνα.

6. Δημιουργία κολλάζ με χάρτες της Αθήνας της εποχής της επίσκεψης του Παύλου.

7. Εκπαιδευτική εκδρομή στους Φιλίππους. Επίσκεψη-ξενάγηση στον χώρο όπου φυλακίστηκε ο Απόστολος Παύλος.

Γ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η «φωνή» της Εκκλησίας γίνεται αισθητή στην κοινωνία!

Ο Μέγας Κωνσταντίνος
(ψηφιδωτό από την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη)

Εισαγωγικά

Κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, η Εκκλησία γνώρισε σκληρούς διωγμούς. Εκατομμύρια χριστιανοί διώχτηκαν για την πίστη τους. Στις αρχές του 4ου αιώνα, μία φωτισμένη φυσιογνωμία, ο Μέγας Κωνσταντίνος, αναγνωρίζει τη μεγάλη σημασία και τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο Χριστιανισμός σε όλη την ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Έτσι, ξεκινά ένα καινούριο κεφάλαιο στην ιστορία της Εκκλησίας, για το οποίο θα μιλήσουμε ευθύς αμέσως.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

4. Το τέλος των διωγμών και ένα νέο ιστορικό ξεκίνημα για την Εκκλησία

5. Η Εκκλησία οργανώνεται

4. Το τέλος των διωγμών και ένα νέο ιστορικό ξεκίνημα για την Εκκλησία

i. Από τους διωγμούς και το μαρτύριο στη δικαίωση των χριστιανών και στην ελευθερία της θρησκείας

Το Ρωμαϊκό κράτος απέναντι στους χριστιανούς

Είναι γεγονός ότι το Ρωμαϊκό κράτος αρχικά έδειξε αδιαφορία για τον Χριστιανισμό, επειδή τον θεωρούσε μια ιουδαϊκή αίρεση. Σιγά-σιγά, όμως, οι αρχές άρχισαν να θορυβούνται για μια σειρά από λόγους:

- άνθρωποι που κατείχαν ανώτερες θέσεις στη ρωμαϊκή κοινωνία γίνονταν χριστιανοί
- οι χριστιανοί δε συμμετείχαν σε συνήθειες της εποχής (π.χ. ρωμαϊκά λουτρά, θεάματα και αιματηρές μονομαχίες) και αρνούνταν να λατρέψουν οποιονδήποτε άλλο θεό εκτός από τον δικό τους
- διατυπώνονταν σε βάρος των χριστιανών σοβαρές κατηγορίες (π.χ. ότι ήταν γενικά «φαύλοι άνθρωποι» ή ότι συνωμοτούσαν κατά του κράτους).

Όλα αυτά διαμόρφωσαν ένα κλίμα προκατάληψης και καχυποψίας που ενισχύονταν από φήμες, π.χ. ότι οι χριστιανοί στα δείπνα τους θυσίαζαν και έτρωγαν μικρά παιδιά. Έτσι, για τρεις περίπου αιώνες μετά τη σταύρωση του Χριστού, οι χριστιανοί εξαιτίας του θρησκευτικού φανατισμού του λαού και της πολιτικής των αυτοκρατόρων διώκονταν ανελέητα.

Για όλα φταίνε οι χριστιανοί!

Είτε ο Τίβερης ανεβαίνει μέχρι τα τείχη, είτε ο Νείλος δεν ποτίζει τους αγρούς, είτε δεν βρέχει, είτε γίνει σεισμός, είτε πέσει πείνα ή λοιμός, αμέσως όλοι ωρύονται: «Οι χριστιανοί στα λιοντάρια!»

Τερτυλλιανός (νομικός και χριστιανός συγγραφέας που έζησε στη Βόρεια Αφρική περίπου το 200 μ.Χ.)

Οι χριστιανοί απειλή γιά όλους!

Για να σβήσει λοιπόν ο Νέρων τη φήμη (ότι έκαψε ο ίδιος τη Ρώμη) διοχετεύει ύπουλα την ιδέα ότι αίτιοι είναι αυτοί που ήταν μισητοί για τα αισχρά έργα τους και ο λαός τούς αποκαλούσε «χριστιανούς»· και τους βασανίζει με σκληρότατα βασανιστήρια [...] Πιάστηκαν λοιπόν πρώτα όσοι ομολογούσαν, κι έπειτα με την υπόδειξη εκείνων, πιάστηκε πολύ μεγάλο πλήθος, οι οποίοι θανατώθηκαν όχι πλέον με την κατηγορία του εμπρησμού αλλά του μίσους προς το ανθρώπινο γένος.

Τάκιτος (Ρωμαίος ιστορικός που έζησε περίπου 56 μ.Χ.-120 μ.Χ.)

Το διάταγμα του Δέκιου (250 μ.Χ.)

Όλοι οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας πρέπει να θυσιάσουν […] «για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας» μία συγκεκριμένη ημέρα (η ημερομηνία θα ποικίλλει από τόπο σε τόπο και η σειρά μπορεί να γίνει έτσι ώστε η θυσία να ολοκληρωθεί εντός ορισμένης προθεσμίας αφότου μια κοινότητα λάβει το διάταγμα). Όταν θυσιάσουν, θα λάβουν πιστοποιητικό (libellus), που καταγράφει το γεγονός ότι έχουν συμμορφωθεί με την εντολή.

Οι διωγμοί κατά των χριστιανών

Έως το 250 μ.Χ. οι διωγμοί εναντίον των χριστιανών ήταν τοπικοί και μεμονωμένοι. Παρ' όλα αυτά, τα θύματα ήταν πολλά. Ο πρώτος γενικός διωγμός εξαπολύθηκε από τον αυτοκράτορα Δέκιο, με ένα διάταγμα που εξέδωσε το 250 μ.Χ. και το οποίο επέβαλλε σε όλους τους πολίτες να αποδείξουν την πίστη τους στη ρωμαϊκή θρησκεία θυσιάζοντας στα είδωλα. Ο πιο σφοδρός διωγμός (γνωστός ως «Μεγάλος Διωγμός») ήταν αυτός του Διοκλητιανού (244 μ.Χ. - 311 μ.Χ.), ο οποίος πίστευε ότι μόνο με την εθνική θρησκεία θα μπορούσε να αυξηθεί η δύναμη και το μεγαλείο του ρωμαϊκού κράτους. Γι' αυτό, από το 303 μ.Χ. και μετά, με σκληρά διατάγματα, οι χριστιανοί διώκονταν σε όλη την αυτοκρατορία. Χιλιάδες ήταν οι χριστιανοί που μαρτύρησαν (**μάρτυρες**).

Τα μέτρα του ρωμαϊκού κράτους εναντίον των χριστιανών ήταν τα εξής:

- χριστιανοί αξιωματούχοι υποβάλλονταν σε εξευτελισμούς ή εκτελούνταν
- οι χριστιανοί στερούνταν τα δικαιώματα, τα αξιώματα και τις θέσεις τους
- οι περιουσίες τους δημεύονταν
- τα ιερά βιβλία τους καίγονταν και τα κτίρια λατρείας τους ισοπεδώνονταν
- υποχρεώνονταν να λατρέψουν τους ρωμαϊκούς θεούς, ειδάλλως φυλακίζονταν, βασανίζονταν ή θανατώνονταν
- ρίχνονταν σε στάδια για να γίνουν βορά άγριων θηρίων.

Το Διάταγμα των Μεδιολάνων (313 μ.Χ.)

Εγώ, ο Αύγουστος Κωνσταντίνος, κι εγώ, ο Αύγουστος Λικίνιος, αποφασίσαμε να δώσουμε και στους χριστιανούς και σε όλους την ελευθερία να ακολουθήσουν όποια θρησκεία θέλουν […] Τώρα ελεύθερα και απλά μπορεί καθένας από εκείνους που πρεσβεύουν τη θρησκεία των χριστιανών να τη διατηρεί χωρίς καμιά ενόχληση […] Έχει δοθεί η εξουσία αυτή και σε όσους άλλους θέλουν να ακολουθούν τη λατρεία και θρησκεία της αρεσκείας τους, κατά τρόπον ώστε να μπορεί καθένας να προτιμά και να υπηρετεί οποιανδήποτε θρησκεία θέλει.

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία.*

Το τέλος των διωγμών

Οι άνθρωποι απαλλάχτηκαν από το φόβο των πρώην καταπιεστών τους. Τώρα πλέον τελούνταν λαμπρές και πανηγυρικές γιορτές, όλα ήταν γεμάτα από φως. Όλοι όσοι προηγουμένως θλίβονταν, έβλεπαν γύρω τους γελαστά πρόσωπα. Όλοι μαζί έψαλλαν ύμνους στις πόλεις και στην ύπαιθρο, πρώτα στον Θεό που βασιλεύει παντού και έπειτα ευγνωμονούσαν τον ευσεβή βασιλιά (Κωνσταντίνο).

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία.*

ΑΠΟ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Άρθρο 13

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.
2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.
3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.
4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.
5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

ii. Από τις κατακόμβες και τα οικήματα στην ανέγερση μεγαλόπρεπων βασιλικών

Οι πρώτοι ναοί των χριστιανών

Αρχικά οι χριστιανοί συγκεντρώνονταν σε ιδιωτικές κατοικίες των πλουσιότερων πιστών. Από το τέλος του 2ου μ.Χ. αιώνα, όμως, έχουμε κτίρια που κατασκευάζονται ειδικά ως χώροι λατρείας. Ονομάζονται «ευκτήριοι οίκοι», «εκκλησίες», «οίκοι Θεού» και «οίκοι Κυρίου». Η παλαιότερη μορφή οίκου-εκκλησίας που έχει ανακαλυφθεί βρίσκεται στην ελληνιστική πόλη Δούρα Ευρωπό που βρίσκεται στη Συρία, στην όχθη του ποταμού Ευφράτη, και χρονολογείται γύρω στο 230 μ.Χ.

Οι κατακόμβες

Στη διάρκεια των τριών πρώτων αιώνων οι χριστιανοί, επειδή δεν είχαν δικά τους κοιμητήρια, έθαβαν τους νεκρούς τους στις κατακόμβες. Οι κατακόμβες ήταν υπόγειοι τόποι ταφής νε-

κρών γύρω από τη Ρώμη αλλά και αλλού. Ήταν σήραγγες με μορφή λαβύρινθου, που μπορούσαν να φτάνουν σε μήκος πολλών χιλιομέτρων. Στους πορώδεις τοίχους των διαδρόμων είχαν δημιουργηθεί ορθογώνια κοιλώματα για την τοποθέτηση των νεκρών. Επίσης, υπήρχαν μεγαλύτερα κοιλώματα με καμάρα στο πάνω μέρος ή και ολόκληρα δωμάτια που χρησίμευαν ως οικογενειακοί τάφοι, διακοσμημένοι με τοιχογραφίες. Καθώς ως τόποι ταφής ήταν ιεροί και απαραβίαστοι, οι χριστιανοί άρχισαν να συγκεντρώνονται εκεί και να τελούν τη Θεία Ευχαριστία πάνω στους τάφους των μαρτύρων.

Τα σύμβολα των κατακομβών

Στις κατακόμβες οι πρώτοι χριστιανοί καλλιτέχνες άρχισαν να ζωγραφίζουν παραστάσεις, επιδιώκοντας να εκφράσουν την πίστη τους και όχι απλώς να διακοσμήσουν τους υπόγειους τάφους. Σε πρώτη φάση χρησιμοποιούν συμβολικά θέματα και αλληγορίες. Τέτοια σύμβολα είναι ο ιχθύς, το παγώνι, το περιστέρι, η άγκυρα, η ναυς, το Α και το Ω, το μονόγραμμα του Χριστού (Χ και Ρ), το πτηνό φοίνικας, ο Ορφέας, η δεόμενη ψυχή. Στη συνέχεια απεικονίζονται και θέματα από την Παλαιά, καθώς και από την Καινή Διαθήκη.

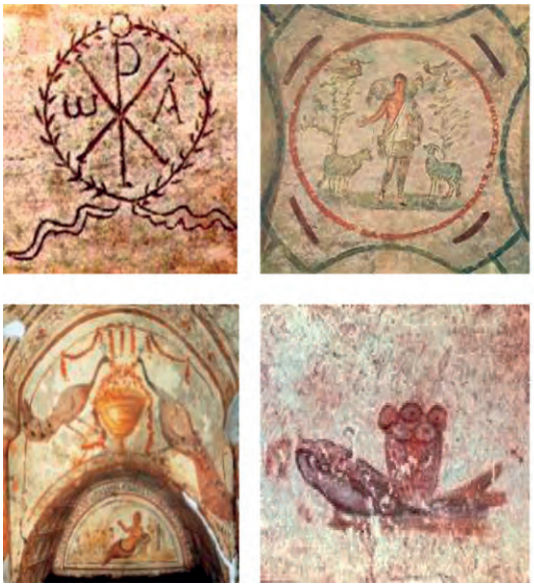

Κατακόμβη Αγ. Καλλίστου, Ρώμη, 2ος αι.

Οι κατακόμβες είναι ένα διαχρονικό σύμβολο ηρωισμού: εκεί μέσα οι διωκόμενοι χριστιανοί βρήκαν τη δύναμη και τη στήριξη από τον Θεό να αντιμετωπίσουν τους διωγμούς. Και παρότι είναι κοιμητήρια, ο σημερινός επισκέπτης τους εισπράττει με έναν μυστηριώδη τρόπο ένα βροντερό μήνυμα ζωής. Επιπλέον, οι μάρτυρες των διωγμών είναι άγιοι κοινοί σε Ανατολή και Δύση και θυμίζουν σε όλους τους σύγχρονους χριστιανούς ότι η πίστη είναι πάντα μια ομολογία που πολλές φορές απαιτεί κόπους, αγώνα και θυσίες.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 40.

Μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων (313 μ.Χ.) άρχισαν να κτίζονται καινούριοι ναοί, μεγάλοι σε διαστάσεις και λαμπροί σε πολυτέλεια. Πολλοί έχουν τον τύπο της ***βασιλικής***· δηλαδή ένα επίμηκες ορθογώνιο οικοδόμημα που χωρίζεται κατά μήκος σε κλίτη με σειρές από κίονες και έχει ξύλινη στέγη. Μία από τις μικρές πλευρές της βασιλικής βλέπει προς την ανατολή, όπου σχηματίζεται η κόγχη, δηλαδή η ημικυκλική αψίδα με την Αγία Τράπεζα και τον θρόνο του επισκόπου. Στη μικρή πλευρά που βλέπει προς τη δύση υπάρχει ο νάρθηκας, ένας χώρος για τους κατηχούμενους, τους αιρετικούς και τους μετανοούντες. Στο μεσαίο κλίτος, σχεδόν στο κέντρο του ναού, υπάρχει ο άμβωνας. Ο τύπος της βασιλικής κληρονομήθηκε από τον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

Παράλληλα με τη βασιλική υπάρχει και το ***περίκεντρο*** (οκταγωνικό ή κυκλικό) λατρευτικό κτίριο, και αυτό με ελληνορωμαϊκή καταγωγή (μαυσωλεία και ηρώα). Το ιδιαίτερο γνώρισμά του είναι η θολωτή στέγη του, που σε μια εξελιγμένη μορφή της λέγεται τρούλος. Ο τρούλος προσδίδει στο ναό εξωτερικά μια μεγαλοπρέπεια, ενώ εσωτερικά μεταφέρει άπλετο φως. Επιδιώκοντας οι αρχιτέκτονες να στεγάσουν με τρούλο και τη βασιλική, δημιούργησαν τον τύπο της ***τρουλαίας βασιλικής***. Σ' αυτήν ο τρούλος στηρίζεται πάνω σε τέσσερις πεσσούς (τετράγωνους κίονες) που υψώνονται στο κέντρο της βασιλικής, μπροστά στην είσοδο του ιερού.

Λ. Τσιακτσίρας - Ζ. Ορφανουδάκης - Μ. Θεοχάρη, *Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή.*

Στη Βασιλική (Basilica) της Τρίερ (στη σημερινή Γερμανία) ήταν η αίθουσα του θρόνου του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Η UNESCO την έχει χαρακτηρίσει «μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς»

iii. Ο Χριστιανισμός ως επίσημη θρησκεία της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Εξελίξεις μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων

Με την έκδοση του διατάγματος αυτού όλα άλλαξαν. Οι χριστιανοί μπορούσαν πλέον να λατρεύουν χωρίς εμπόδια τον Θεό τους και χωρίς να στερούνται κανένα άλλο πολιτικό, κοινωνικό ή προσωπικό δικαίωμα (ελευθερία, περιουσία, τιμή). Στην πραγματικότητα, ο Κωνσταντίνος πρόσφερε στην Εκκλησία όχι μόνο ειρήνη κι ελευθερία, αλλά και προστασία και στενή συνεργασία. Η μεταστροφή του Κωνσταντίνου συνοδεύτηκε από μια σειρά ευνοϊκών μέτρων υπέρ των χριστιανών, όπως:

- η Εκκλησία αναγνωρίστηκε νομικά ως κοινωνικός θεσμός υπό την προστασία του αυτοκράτορα
- δόθηκαν πίσω στους κατόχους τους οι περιουσίες και τα κτήματα που είχαν κατασχεθεί την περίοδο των διωγμών
- καθιερώθηκε η Κυριακή ως αργία
- το δίκαιο άρχισε να επηρεάζεται από το χριστιανικό πνεύμα. Καταργήθηκαν ο θάνατος με σταύρωση και η πλήρης απομόνωση των φυλακισμένων, περιορίστηκαν οι σωματικές ποινές, ενώ απαγορεύτηκαν οι αγώνες των μονομάχων
- οι επίσκοποι, οι ιερείς και οι διάκονοι απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια (π.χ. δεν φορολογούνταν)
- με αυτοκρατορικές χορηγίες κτίστηκαν σπουδαίοι ναοί πάνω στους τάφους των μαρτύρων.

Μια άλλη σπουδαία απόφαση του Κωνσταντίνου ήταν η μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το 330 μ.Χ., από τη Ρώμη στη **Νέα Ρώμη**, τη γνωστή μας **Κωνσταντινούπολη**. Προς το τέλος της ζωής του, όπως περιγράφει ο Ευσέβιος, βαφτίστηκε και πέθανε ντυμένος στα λευκά λέγοντας: «Τώρα γνωρίζω ότι είμαι αληθινά μακάριος και έτοιμος να αξιωθώ την αιώνια ζωή, τώρα που έχω μεταλάβει του θείου φωτός». Η Εκκλησία τον αναγνώρισε ως άγιο και μάλιστα τον ονόμασε «Μέγα».

Το Χριστόγραμμα ως στρατιωτικό έμβλημα του Μ. Κωνσταντίνου

Ο Κωνσταντίνος […] ήδη από το 305, υιοθέτησε ένα νέο στρατιωτικό έμβλημα: μια μακρά χρυσή λόγχη με ένα πορφυρό ύφασμα, πάνω στο οποίο, αντί για τον παραδοσιακό αυτοκρατορικό αετό, βρισκόταν Χριστόγραμμα στεφανωμένο με δάφνη. Το ύφασμα, κρεμασμένο από ένα μέρος της λόγχης, απεικόνιζε τις προσωπογραφίες του αυτοκράτορα και των διαδόχων γιων του, πράγμα που παρέπεμπε σε κληρονομική δυναστεία. Το σύμπλεγμα αποτελούσε το λάβαρο, έμβλημα νίκης που το προστάτευε μία φρουρά πενήντα ανδρών.

A. Garile, «Ο αυτοκράτορας, οι σύνοδοι και η εκκλησιαστική τάξη»,
στο: Π. Υφαντής (επιμ.), *Χριστιανικός βίος και πολιτική εξουσία.*

Κεφάλι κολοσσικού αγάλματος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Μουσεία Καπιτωλίου - Αυλή του Παλατιού των Συγκλητικών (Palazzo dei Conservatori) στη Ρώμη, περ. 330 μ.Χ.

Το σύμβολο «Χ» και «Ρ» μαζί με το «Α» και το «Ω» σε σαρκοφάγο του 4ου αιώνα, Μουσεία του Βατικανού

Κωνσταντινούπολη: η χριστιανική καρδιά της αυτοκρατορίας

Τρακόσιες θρησκείες είχε το Ρωμαϊκό Κράτος. Όλες σβήσανε, η μια ύστερ' απ' την άλλη, και βασίλεψε ο χριστιανισμός. Μητρόπολη της νέας θρησκείας καταστάθηκε η Κωνσταντινούπολη, που την έχτισε ο Μέγας Κωνσταντίνος στο μέρος που ήτανε πρωτύτερα ένα χωριό, το αρχαίο Βυζάντιο. Η Κωνσταντινούπολη έγινε παραμυθένια πολιτεία. Τη λέγανε «Βασιλεύουσαν Πόλιν», «Θεοφρούρητον», «το καύχημα των ζώντων υπό την του ηλίου ανατολήν», κι άλλα πολλά ονόματα είχε η θαυμαστή αυτή πολιτεία. Όλος ο κόσμος γύριζε γύρω στην Κωνσταντινούπολη, όλοι οι άνθρωποι ονειρευόντανε να πάνε στην Πόλη.

Φ. Κόντογλου, «Η Βασιλεύουσα», *Η πονεμένη Ρωμιοσύνη.*

Ο Μέγας Θεοδόσιος και ο Χριστιανισμός

Ο Θεοδόσιος, το 380 μ.Χ., σχεδόν αμέσως μόλις ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο, ανακήρυξε τον Χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του κράτους, δηλώνοντας: «Επιθυμούμε όλα τα διάφορα υπήκοα έθνη να ακολουθούν την θρησκεία που παραδόθηκε στους Ρωμαίους από τον άγιο Απόστολο Πέτρο». Με μια σειρά διαταγμάτων καταπολέμησε την ειδωλολατρία:

- την όρισε ως «εθνική δεισιδαιμονία»
- απαγόρευσε τις ειδωλολατρικές θυσίες (με ποινή θανάτου) και τις επισκέψεις σε εθνικούς ναούς
- σφράγισε τους κυριότερους ειδωλολατρικούς ναούς και τα μαντεία
- έκλεισε τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα έλλειψης ανεκτικότητας που διαρκώς επιτείνονταν, παρουσιάστηκαν φαινόμενα βίας του όχλου εναντίον των μη χριστιανών και έγιναν καταστροφές ναών και ιερών των εθνικών.

Ένα διάταγμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Μεγάλου κατά των εθνικών

Κανένας απολύτως, από οποιαδήποτε τάξη ανθρώπων κι αν προέρχεται –είτε έχει κάποια εξουσία είτε κατάγεται από ισχυρό γένος είτε συμβαίνει να είναι ταπεινός στην καταγωγή και να μην ανήκει σε κάποια ευγενή οικογένεια– να μη σφάζει αθώα ζώα σε καμιά πόλη για να τα προσφέρει θυσία σε αναίσθητα είδωλα· ούτε να κάνει σπονδές με ανόθευτο κρασί, ούτε να λατρεύει τους εφέστιους θεούς με αρώματα, ούτε να τους ανάβει ιερή φωτιά και να βάζει επάνω λιβανωτά κι ούτε να κρεμάει γιορταστικά στεφάνια. Γιατί, αν κάποιος τολμήσει να θυσιάσει σφάγιο ή να κάνει μαντική με τα έντερα σφαγμένου ζώου, θα θεωρηθεί παραδειγματικά ένοχος εσχάτης προδοσίας, θα φορτωθεί με όλες τις βαριές κατηγορίες και θα καταδικαστεί ανάλογα, ακόμη κι αν δεν επιδίωξε κάτι εναντίον της ζωής των ηγεμόνων.

Ο Ιουστινιανός και ο Χριστιανισμός

Στην πραγματικότητα, αυτό που ξεκίνησε με τον Μέγα Κωνσταντίνο και συνεχίστηκε με τον Μέγα Θεοδόσιο έφτασε στην κορύφωσή του κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού (527 μ.Χ. - 565 μ.Χ.). Ο Ιουστινιανός είναι ο αυτοκράτορας που επιχείρησε να αναδείξει το μεγαλείο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έκανε νικηφόρους πολέμους, συστηματοποίησε τους νόμους, ενίσχυσε τα οικονομικά του κράτους και έκτισε τον ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ιουστινιανός θεωρούσε τον εαυτό του χριστιανό Αυτοκράτορα. Όλοι οι νόμοι του άρχιζαν πάντα με τη φράση «Στο όνομα του Κυρίου μας Ιησού Χριστού». Κυβερνούσε με απεριόριστη εξουσία δηλώνοντας ότι «μόνον ο Θεός και ο Αυτοκράτορας που ακολουθεί τον Θεό, μπορούν να κυβερνήσουν τον κόσμο με δικαιοσύνη». Ενδιαφέρθηκε και προσπάθησε πολύ για την ενότητα της Εκκλησίας, ασχολήθηκε με θεολογικά ζητήματα και δημοσίευσε πολλούς σχετικούς νόμους. Από

νωρίς έλαβε σκληρά μέτρα εναντίον όσων ειδωλολατρών είχαν απομείνει και έκλεισε την περίφημη Ακαδημία Πλάτωνος. Επίσης, περιόρισε με νομοθετικά μέτρα τα δικαιώματα των Εβραίων.

... στην εσχάτη των ποινών

Επειδή μερικοί, διακατεχόμενοι από την πλάνη των ανόσιων μυσαρών Ελλήνων, συνελήφθησαν να διαπράττουν εκείνα που δικαιολογημένα εξοργίζουν τον φιλάνθρωπο Θεό, [...] αυτοί θα υποβληθούν στην αντίστοιχη τιμωρία και μάλιστα με πνεύμα επιείκειας [...] αν επιμείνουν στην πλάνη των Ελλήνων (εννοεί τους ειδωλολάτρες), θα υποβληθούν στην εσχάτη των ποινών.

Ιουστινιάνειος Κώδικας 1.10

Κι αν κάποιος απ' τους αιρετικούς τολμήσει να κτίσει έναν χώρο για να στεγάσει τη λαθεμένη πίστη του ή κάποιοι Ιουδαίοι τολμήσουν να κατασκευάσουν καινούρια συναγωγή, η τοπική αγία εκκλησία, κάνοντας χρήση της εξουσίας της, να επιβάλει ποινή για τα κτίσματα αυτά.

Νεαρά 131

Ο Ιουστινιανός και η συνοδεία του, Άγιος Βιτάλιος της Ραβένας (6ος αι.)

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Φανταστείτε ότι ζείτε την εποχή του αυτοκράτορα Δέκιου. Φτάνει η είδηση ότι αύριο το πρωί στο κέντρο της πόλης όλοι θα πρέπει να προσφέρουν θυσίες στους θεούς της Ρώμης. Συζητήστε στην τάξη το παρακάτω ερώτημα: Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι σκέψεις και οι προβληματισμοί ενός χριστιανού ακούγοντας την είδηση αυτή;
2. Μετά από όσα μάθατε για την περίοδο των διωγμών, εξηγήστε τι μπορεί να σημαίνει για έναν χριστιανό η λέξη «μάρτυρας».
3. Φανταστείτε ότι ζείτε στο 313 μ.Χ. και μόλις μάθατε για το διάταγμα που υπέγραψε ο Κωνσταντίνος με τον Λικίνιο στα Μεδιόλανα. Χωριστείτε σε μικρές ομάδες (4-5 ατόμων). Κάποιες ομάδες εκπροσωπούν τους εθνικούς και κάποιες τους χριστιανούς. Αφού καταγράψετε τα συναισθήματα και τις σκέψεις που σας προκάλεσε το διάταγμα, προσπαθήστε να οργανώσετε έναν διάλογο μεταξύ χριστιανών και εθνικών.
4. Αναγνωρίστε και αξιολογήστε τις θρησκευτικές ελευθερίες που προβλέπονται στο άρθρο 13 του Ελληνικού Συντάγματος.
5. Αναζητήστε πληροφορίες στο διαδίκτυο σχετικά με το παρακάτω θέμα: «Τα μνημεία που σώζονται σήμερα στην Κωνσταντινούπολη από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Ιουστινιανού».
6. Αφού παρατηρήσετε προσεκτικά τις εικόνες με τα σύμβολα των κατακομβών, καταγράψτε σε ένα χαρτάκι τις σκέψεις σας για τη σημασία τους. Κατόπιν, σε συνεργασία με τον/ην διπλανό/ή σας συγκρίνετε τις σκέψεις σας και γράψτε ένα κοινό κείμενο. Στη συνέχεια, μοιραστείτε τα κείμενά σας με μια άλλη δυάδα και δημιουργήστε ένα κοινό κείμενο για τα σύμβολα των κατακομβών.
7. Παρατηρήστε προσεκτικά τη φωτογραφία της κατακόμβης του Αγίου Καλλίστου. Στη συνέχεια απαντήστε στις ερωτήσεις: Τι βλέπετε; Τι σκέφτεστε γι' αυτό που βλέπετε; Τι σας κάνει να αναρωτιέστε;
8. Αφού διαβάσετε τους στίχους του τραγουδιού «Το να 'σαι του Θεού», εκφράστε στην ολομέλεια της τάξης τις σκέψεις, του προβληματισμούς και τα συναισθήματά σας σχετικά με τον παρακάτω στίχο: «Το να 'σαι του Θεού είναι υπέροχο στοιχίζει μα αξίζει να το γευτείς…».
9. Σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας υπογραμμίστε εκείνα τα σημεία του διατάγματος των Μεδιολάνων που καταργούνται με το διάταγμα του Θεοδοσίου και τους νόμους του Ιουστινιανού. Προσπαθήστε να εξηγήσετε για ποιους λόγους οι αυτοκράτορες εξέδωσαν αυτούς τους νόμους.
10. Παρατηρήστε και περιγράψτε λεπτομέρειες από την ψηφιδωτή παράσταση του Ιουστινιανού στον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας.

5. Η Εκκλησία οργανώνεται

i. Οι χριστιανοί, πολίτες ενός άλλου κόσμου

Περιγραφή της πρωινής ευχαριστιακής σύναξης

Και κατά την λεγόμενη ημέρα του ηλίου –Κυριακή– συγκεντρώνονται όλοι, όσοι κατοικούν στις πόλεις ή στην ύπαιθρο, και διαβάζονται τα απομνημονεύματα των αποστόλων ή τα συγγράμματα των προφητών, μέχρις ότου είναι δυνατό. Έπειτα, όταν σταματήσει εκείνος που διαβάζει, ο προϊστάμενος με λόγια συμβουλεύει και προσκαλεί να μιμηθούν όλοι αυτά τα καλά. Έπειτα σηκωνόμαστε όλοι μαζί και προσευχόμαστε και, όπως προαναφέραμε, όταν σταματήσουμε την προσευχή, προσφέρεται ψωμί και κρασί με νερό και ο προϊστάμενος και πάλι απευθύνει προσευχές και ευχαριστίες, με όση δύναμη έχει, και ο λαός συμμετέχει λέγοντας «Αμήν» και ακολουθεί η διάδοση και η μετάληψη στον καθένα αυτών για τα οποία ευχαριστήσαμε και σε αυτούς που δεν ήταν παρόντες στέλνονται μέσω των διακόνων.

Ιουστίνος, *Α΄ Απολογία.*

Οι Χριστιανοί δεν ξεχωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους στην γλώσσα ομιλίας, ούτε στις συνήθειες. Ούτε κατοικούν σε δικές τους ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια γλωσσική διάλεκτο διαφορετική, ούτε ζουν με «περίεργο» τρόπο! Δεν έχουν επινοήσει κάποιο «παράξενο» τρόπο ζωής στηριγμένοι στην ανθρώπινη περιέργεια, ούτε και προΐστανται, όπως μερικοί, μιας ανθρώπινης διδασκαλίας. Κατοικούν σε ελληνικές ή βαρβαρικές πόλεις, όπως συνέπεσε ο καθένας, και διαβιούν με τις τοπικές συνήθειες και τον τρόπο ενδυμασίας και τροφής του κάθε τόπου, ενώ συγχρόνως γίνεται φανερή η θαυμαστή και αξιοπρόσεκτη συμπεριφορά τους. […] Αγαπούν τους πάντες έστω κι αν διώκονται από όλους. Αγνοούνται και κατακρίνονται από πολλούς, φονεύονται αλλά «ζωοποιούνται». Γίνονται φτωχοί από πεποίθηση και «πλουτίζουν» τους άλλους. Στερούνται σχεδόν των πάντων, αλλά δίνουν σε όλους. Περιφρονούνται από τους ανθρώπους, αλλά γίνεται δόξα γι' αυτούς η περιφρόνηση. Συκοφαντούνται αλλά δικαιώνονται. Χλευάζονται και αυτοί ευλογούν. Υβρίζονται και τιμούν. Ενώ κάνουν το καλό, τιμωρούνται ως κακοί· όταν όμως τιμωρούνται χαίρουν, γιατί έτσι αποκτούν την «ἐν Χριστῷ» ζωή. Οι Ιουδαίοι τούς πολεμούν ως αλλόφυλους και οι ειδωλολάτρες τούς διώκουν, και αυτοί που τους μισούν δεν μπορούν να προσδιορίσουν την αιτία της έχθρας τους. Ζουν στην δική τους ο καθένας πατρίδα αλλά ως πάροικοι. Μετέχουν σε όλα τα κοινά ως πολίτες και υπομένουν τα πάντα, όμως σαν να ήσαν ξένοι. Η ξενιτειά είναι πατρίδα τους και η πατρίδα τους ξενιτειά. Να το πω απλά: Ό,τι είναι για το σώμα η ψυχή, είναι και για τον κόσμο οι Χριστιανοί. Όπως είναι διάχυτη σ' όλο το σώμα η ψυχή, με τον ίδιο τρόπο είναι και οι Χριστιανοί στον κόσμο. Κατοικεί στο σώμα η ψυχή αλλά δεν είναι στοιχείο του σώματος· και οι Χριστιανοί κατοικούν στον κόσμο αλλά δεν είναι του κόσμου.

Επιστολή προς Διόγνητον.
Μεταφρασμένο κείμενο που αντλήθηκε από την παρακάτω διαδικτυακή πηγή:
http://orthodoxfathers.com/logos/Epistoli-Diogniton

Η ζωή στις πρώτες κοινότητες

Όλοι όσοι πίστεψαν είχαν μία καρδιά και μία ψυχή. Κανείς δεν θεωρούσε ότι κάτι από τα υπάρχοντά του ήταν δικό του, αλλά όλα τα είχαν κοινά. Οι απόστολοι κήρυτταν και βεβαίωναν με μεγάλη πειστικότητα ότι ο Κύριος Ιησούς αναστήθηκε. Και ο Θεός έδινε σε όλους πλούσια τη χάρη του. Δεν υπήρχε κανείς ανάμεσά τους που να στερείται τα απαραίτητα. Γιατί όσοι είχαν χωράφια ή σπίτια τα πουλούσαν, και έφερναν το αντίτιμο αυτών που πουλούσαν και το έθεταν στη διάθεση των αποστόλων. Από αυτό δινόταν στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του. Έτσι έκανε και ο Ιωσής, ένας λευίτης από την Κύπρο, που οι απόστολοι τον ονόμασαν Βαρνάβα, όνομα που μεταφράζεται «ο άνθρωπος της παρηγοριάς». Αυτός είχε ένα χωράφι, το πούλησε και έφερε τα χρήματα και τα έθεσε στη διάθεση των αποστόλων.

Πράξ 4, 32-37

Αν μετέχετε στο ίδιο πνεύμα, αν έχετε έλεος και στοργή, τότε γεμίστε την καρδιά μου με χαρά ζώντας με ομόνοια, έχοντας την ίδια αγάπη μεταξύ σας, έχοντας όλοι μια ψυχή, ένα φρόνημα. Μην κάνετε τίποτα από ανταγωνισμό ή από ματαιοδοξία, αλλά με ταπεινοφροσύνη ας θεωρεί ο καθένας ανώτερό του τον άλλο. Ας μη φροντίζει ο καθένας μόνο για ό,τι ενδιαφέρει τον ίδιο, αλλά και για ό,τι ωφελεί τους άλλους. Να υπάρχει μεταξύ σας το ίδιο φρόνημα που είχε κι ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος, αν και ήταν Θεός, [...] τα απαρνήθηκε όλα, πήρε μορφή δούλου κι έγινε άνθρωπος· και όντας πραγματικός άνθρωπος, ταπεινώθηκε θελληματικά υπακούοντας μέχρι θανάτου, και μάλιστα θανάτου σταυρικού.

Φιλ 2, 1-8

ii. Κλήρος και λαός

Κείμενα από την Καινή Διαθήκη για τον κλήρο

Ο επίσκοπος, ως διαχειριστής του Θεού, πρέπει να είναι αδιάβλητος· να μην είναι υπεροπτικός, ευέξαπτος, μέθυσος, φιλόνικος και να μην επιδιώκει αθέμιτα κέρδη. Αντίθετα, πρέπει να είναι φιλόξενος, να αγαπάει το καλό, να είναι συνετός, δίκαιος, ευσεβής, να κυριαρχεί στον εαυτό του· να είναι προσηλωμένος στο κήρυγμα που συμφωνεί με τη διδαχή που μας παραδόθηκε και συνεπώς είναι αξιόπιστο· έτσι θα μπορεί και να καθοδηγεί σύμφωνα με τη σωστή διδασκαλία και να ελέγχει όσους είναι αντίθετοι σε αυτήν.

Τίτ 1, 7-9

Το ίδιο και οι διάκονοι πρέπει να είναι σεμνοί, όχι διπρόσωποι, να μην έχουν το νου τους στο πολύ κρασί ούτε στο άνομο κέρδος· να κρατούν με καθαρή συνείδηση την πίστη που αποκάλυψε ο Θεός. Κι αυτοί όμως πρέπει πρώτα να δοκιμάζονται και όταν βρεθεί ότι δεν τους κατηγορεί κανείς, τότε μόνο να γίνονται διάκονοι. Το ίδιο και οι γυναίκες (εννοεί τις διακόνισσες) πρέπει να είναι σεμνές, να μην κακολογούν, να είναι προσεκτικές, άξιες εμπιστοσύνης σε όλα.

Α΄ Τιμ 3, 8-11

Για τον επίσκοπο

Ο επίσκοπος κατά την άσκηση της εξουσίας του καθοδηγείται από τον χριστιανικό νόμο της αγάπης. Δεν είναι κάποιος τύραννος, αλλά ο πατέρας του ποιμνίου του. Το κύρος που διαθέτει είναι ουσιαστικά το κύρος που διαθέτει η Εκκλησία. Όσα μεγάλα κι αν είναι τα προνόμια του επισκόπου, δεν είναι κάποιος που έχει τοποθετηθεί πάνω από την Εκκλησία, αλλά είναι αυτός που κατέχει ένα αξίωμα μέσα στην Εκκλησία. Επίσκοπος και λαός αποτελούν μια οργανική ενότητα, και κανείς δεν μπορεί να νοηθεί χώρια από τον άλλο. Χωρίς επισκόπους δεν μπορεί να υπάρξει Ορθόδοξος λαός, αλλά και χωρίς Ορθόδοξο λαό δεν μπορεί να υπάρξει αληθινός επίσκοπος.

Κάλλιστος Ware (Ορθόδοξος Βρετανός Επίσκοπος Διοκλείας), *Η Ορθόδοξη Εκκλησία.*

Χαρίσματα στην υπηρεσία της κοινότητας

Οι χριστιανικές κοινότητες οργανώθηκαν από πολύ νωρίς. Σε κάθε τοπική Εκκλησία, εκτός από τον λαό (λαϊκούς), υπήρχαν ο **επίσκοπος**, οι **πρεσβύτεροι** και οι **διάκονοι** που είχαν την ευθύνη της και αποτελούσαν τον κλήρο. Ο επίσκοπος εκλεγόταν από τον **κλήρο**. Το έργο των κληρικών ήταν να τελούν τη Θεία Ευχαριστία και τα μυστήρια (λειτουργοί), να διδάσκουν τον λόγο του Θεού (διδάσκαλοι) και να φροντίζουν την πνευματική προκοπή των πιστών (ποιμένες). Κλήρος και λαός λειτουργούσαν ως ενιαίο σώμα και το κάθε μέλος ενεργούσε σύμφωνα με το χάρισμά του. Οι κληρικοί εκλέγονταν από τις κοινότητές τους και μπορούσαν να είναι έγγαμοι.

Από τον 3ο αι. μ.Χ., οι επίσκοποι των μεγαλύτερων πόλεων ονομάστηκαν «μητροπολίτες», επίσκοποι δηλαδή της μητροπόλεως, της πρωτεύουσας μιας ρωμαϊκής επαρχίας. Από τον 5ο αι. μ.Χ., οι μητροπολίτες κάποιων πόλεων που ήταν σπουδαία κέντρα του Ρωμαϊκού κράτους ονομάστηκαν «πατριάρχες». Οι πόλεις αυτές που έγιναν και μεγάλα κέντρα του Χριστιανισμού ήταν η **Ρώμη**, η **Κωνσταντινούπολη**, η **Αλεξάνδρεια**, η **Αντιόχεια** και τα **Ιεροσόλυμα**.

iii. Κοινοβιακός μοναχισμός. Η πνευματική πολιτεία της ερήμου

Από τον 4ο αιώνα, όταν άρχισε να εξαπλώνεται ραγδαία ο Χριστιανισμός σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, μεγάλες ομάδες πληθυσμού βαπτίζονται, χωρίς όμως να συμμερίζονται πλήρως το χριστιανικό πνεύμα και τον τρόπο ζωής των πρώτων χριστιανών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα πολλοί πιστοί να εγκαταλείπουν τον κόσμο και να αναχωρούν σε ερημικούς τόπους, για να αφιερωθούν στην προσευχή και να ζήσουν την αυθεντική χριστιανική ζωή. Αυτοί ονομάστηκαν **αναχωρητές** ή **ερημίτες**. Έτσι γεννήθηκε ο μοναχισμός, ως κίνημα διαμαρτυρίας προς το κοσμικό φρόνημα που φαινόταν ότι άρχισε να εισβάλλει στην Εκκλησία μετά την αναγνώριση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας.

Από πολύ νωρίς στους κύκλους των αναχωρητών έγινε κατανοητό ότι δεν μπορεί κανείς να προσεγγίσει τον Θεό ερήμην του πλησίον. Αυτό οδήγησε στην κοινοβιακή μορφή του μοναχισμού. Ο Παχώμιος ήταν ο πρώτος που ίδρυσε στην Αίγυπτο μοναστήρια, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα. Στη συνέχεια, ο Μέγας Βασίλειος θεμελίωσε το κοινοβιακό σύστημα και καθόρισε τις βασικές αρχές του. Μεταξύ άλλων, όρισε ως προϋποθέσεις της μοναχικής ζωής την εγκράτεια, την υπακοή και την ακτημοσύνη. Επιπλέον, παρακινούσε τα μοναστήρια να φροντίζουν τους αρρώστους και τους φτωχούς, να ιδρύουν νοσοκομεία και ορφανοτροφεία, υπηρετώντας έτσι το καλό όλης της κοινωνίας. Η αγάπη του μοναχού απευθυνόταν σε κάθε άνθρωπο, κάτι που το βλέπουμε κυρίως στους μοναστικούς κανόνες για τη φιλοξενία. Έτσι, οι γέροντες της ερήμου προσκυνούσαν τους επισκέπτες τους, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο κάθε ξένου και φτωχού τον ίδιο τον Θεό, ενώ οι αδελφοί του Παχώμιου έπλεναν τα πόδια των επισκεπτών.

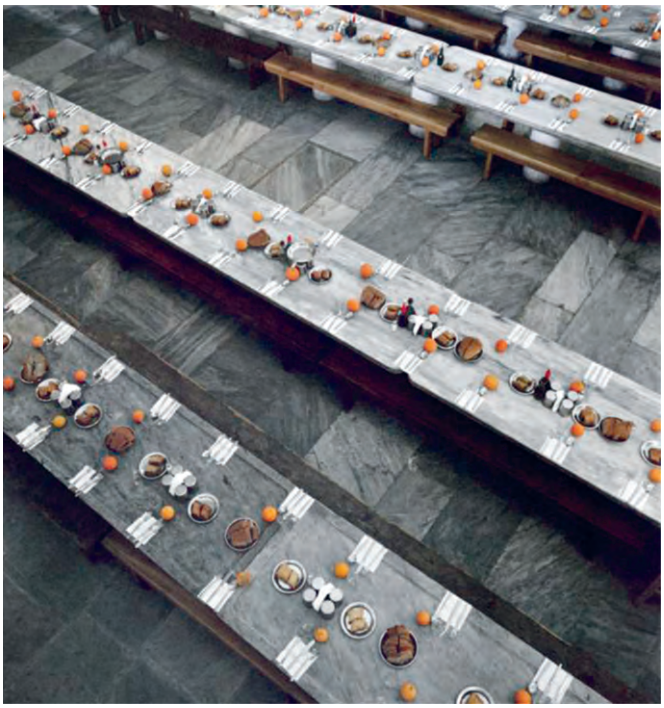

Εορταστική τράπεζα Ιεράς Μονής Ιβήρων
για τη γιορτή των Θεοφανείων
(Φωτ. Σταύρος Καλαφάτης)

Ο Μέγας Βασίλειος για το κοινόβιο

Ονομάζω λοιπόν εγώ το κοινόβιο τελειότατη μορφή κοινωνικής συμβιώσεως, μέσα στην οποία δεν υπάρχει ο θεσμός της ιδιοκτησίας, δεν υπάρχουν διαφωνίες· επίσης κάθε αναταραχή και φιλονικία και έριδες βρίσκονται μακριά. Μέσα σ' αυτή την κοινωνία είναι όλα κοινά: κοινός είναι ο Θεός, κοινή η προσφορά και επιδίωξη της αρετής, κοινή η σωτηρία, κοινοί οι πνευματικοί αγώνες, κοινοί οι πόνοι, κοινοί οι στέφανοι, ένας είναι οι πολλοί, και ο ένας δεν είναι μόνος αλλά μαζί με πολλούς. Ποια άλλη πολιτεία υπάρχει ισάξιά της; Τι υπάρχει περισσότερο ευτυχισμένο; Τι είναι τελειότερο από την επικοινωνία και την ένωση; Τι είναι θελκτικότερο από την ταύτιση των χαρακτήρων και των ψυχών; Άνθρωποι που ξεκίνησαν από διαφορετικά μέρη και χώρες, ταυτίστηκαν με τόση ακρίβεια, ώστε να είναι κατά κάποιο τρόπο μία ψυχή σε πολλά σώματα και τα πολλά σώματα να παρουσιάζονται ως όργανα μίας ψυχής. Ο άρρωστος σωματικά έχει πολλούς να συμπάσχουν μαζί του. Ο άρρωστος και εξαντλημένος ψυχικά έχει πολλούς που τον θεραπεύουν και με τη βοήθειά τους τον ανορθώνουν.

Μ. Βασίλειος, *Ασκητικαί διατάξεις.*

Ι. Μ. Ξενοφώντος, Άγιον Όρος

Ο Αγιος Εφραίμ ο Σύρος (306 μ.Χ. - 373 μ.Χ.)

Ο Εφραίμ ήταν ένας ασκητής που γεννήθηκε στη Νίσιβι και μόνασε στην Έδεσσα της Μεσοποταμίας. Παρά τη σκληρότητα της ασκητικής ζωής του, ήταν πάντοτε τρυφερός στις σχέσεις του με τους άλλους. Ακόμα και στις προτροπές του για μετάνοια δεν καταγγέλλει τους αμαρτωλούς, αλλά προσπαθεί να μαλακώσει τις καρδιές τους και να συγκινήσει τις ψυχές τους.

Η κοίμηση του Αγίου Εφραίμ του Σύρου, Α. Παβίας (16ος αι.)

Για τον Εφραίμ τον Σύρο

Ενώ λοιπόν ζούσε πάντα ησυχαστικά και στήριζε όσους έρχονταν σ' αυτόν για πολλά χρόνια, αργότερα βγήκε από το κελί του για την εξής αιτία. Όταν έπεσε μεγάλη πείνα στην Έδεσσα, επειδή συμπόνεσε την ύπαιθρο που χανόταν, πήγε στους πλούσιους και τους λέει: «Γιατί δεν ελεείτε τους ανθρώπους που πεθαίνουν, αλλά αφήνετε τα πλούτη σας να σαπίζουν προς κατάκριση των ψυχών σας;». Αφού σκέφτηκαν λοιπόν του λένε: «Δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε κανένα να υπηρετήσει τους πεινασμένους· γιατί όλοι εκμεταλλεύονται την περίσταση». Τους λέει: «Εγώ πώς σας φαίνομαι;». Του λένε: «Σε ξέρουμε για άνθρωπο του Θεού».
«Λοιπόν», τους λέει, «εμπιστευτείτε με· ορίστε, για σας χειροτονώ τον εαυτό μου ξενοδόχο». Και αφού πήρε χρήματα και έκλεισε τις στοές, και έστησε περίπου τριακόσιες κλίνες, νοσοκομούσε τους πεινασμένους, θάβοντας όσους πέθαιναν, υπηρετώντας όσους είχαν ελπίδα ζωής, και γενικά παρέχοντας καθημερινά φιλοξενία και κάθε άλλη υπηρεσία, από αυτά που του έδιναν, σε όλους όσους έρχονταν στην πόλη λόγω της πείνας. Όταν πέρασε λοιπόν ένας χρόνος και ξαναγύρισε η αφθονία των αγαθών και όλοι γύριζαν σπίτι τους, αυτός μη έχοντας με τι να ασχοληθεί, κλείστηκε στο κελί του.

Παλλάδιος, *Λαυσαϊκή ιστορία.*

Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης (1748-1809)

Γεννήθηκε στη Νάξο και σπούδασε θεολογία στη Σμύρνη. Η μόρφωσή του, ωστόσο, περιελάμβανε και φιλοσοφικές, οικονομικές, ιατρικές και αστρονομικές γνώσεις. Χειριζόταν εξαιρετικά την ελληνική γλώσσα και γνώριζε γαλλικά, ιταλικά και λατινικά. Μόνασε στο Άγιο Όρος για 35 περίπου χρόνια. Αλληλογραφούσε με πολλούς λογίους της εποχής του και έγραψε πολλά βιβλία.

Από τους λόγους του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη

Άραγε, δεν είναι αξιοθρήνητο να βλέπει κανείς τόσους και τόσους αδελφούς να έχουν αφήσει τον κόσμο και να κατοικούν σε βουνά και σε σπηλιές για να σώσουν την ψυχή τους, να χύνουν ματωμένους ιδρώτες, να αγωνίζονται εντατικά με νηστείες, αγρυπνίες, κακοπάθειες, βαρυφορτωμένοι για να μεταφέρουν τις προμήθειες και το νερό τους, να πεζοπορούν σε δύσβατους τόπους και σε μονοπάτια σύρριζα σε γκρεμούς και, παρ' όλα αυτά, να τους βλέπει κανείς να τρέφουν στην καρδιά τους ένα φαρμακερό φίδι, δηλαδή το μίσος κατά των αδελφών τους; [...] Αδελφοί και πατέρες, αν δεν ξεριζώσετε το μίσος από την καρδιά σας και δεν φυτέψετε εκεί την αγάπη, και αν δεν πάψετε να δυσφημείτε τους αδελφούς σας, να το ξέρετε –και συγχωρήστε μου την τόλμη– ότι μάταια κατοικείτε στα όρη και στα βουνά. Μάταιοι είναι όλοι οι ασκητικοί αγώνες, οι κόποι και οι ιδρώτες σας.

Ο Άγ. Νικόδημος
(Φώτης Κόντογλου)

Νικόδημος ο Αγιορείτης, *Ομολογία πίστεως, ήτοι απολογία δικαιοτάτη*.

[…] δεν χωρίζουν δικαίους από αδίκους. Όλους τούς θεωρούν δικαίους και καθαρούς. Δεν θεωρούν άλλους δικούς τους, καλούς, και άλλους ξένους. Πιο πολύ θεωρούν δικούς τους και οικείους τους ξένους, τους χαμένους και βασανισμένους, γιατί και τον ίδιο τον εαυτό τους τον θεωρούν χαμένο και ανάξιο. Μιμούνται αληθινά τον καλό ποιμένα, που «ήρθε να ζητήσει και να σώσει το χαμένο πρόβατο» (Λκ 19, 10).

Αρχιμ. Βασίλειος Γοντικάκης,
Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι.

Άθως, Τα χρώματα της πίστης
(φωτ. Σταύρος Καλαφάτης)

Στις κορυφές των βράχων, Μετέωρα (φωτ. Κ. Μπαλάφας)

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Εξηγήστε τη φράση: «χωρίς τη σύναξη της Ευχαριστίας δεν μπορεί να λειτουργεί η Εκκλησία».
2. Περιγράψτε με μια φράση το βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της Εκκλησίας που εκφράζουν τα κείμενα της Καινής Διαθήκης, τα οποία παρατίθενται στη διδακτική αυτή ενότητα.
3. Εξηγήστε ποιος και γιατί προβάλλεται ως πρότυπο της χριστιανικής ζωής από τον Παύλο.
4. Αφού διαβάσετε το κείμενο των Πράξεων, επινοήστε σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας έναν μικρό διάλογο μεταξύ των Αποστόλων και του Βαρνάβα, καθώς αυτός παραδίδει τα χρήματά του στην τοπική εκκλησία.
5. Σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας, υπογραμμίστε στα παραπάνω κείμενα λέξεις ή φράσεις που παρουσιάζουν τον ρόλο των κληρικών. Ποιο χάρισμα αναδεικνύουν ως βασικό για έναν κληρικό και γιατί;
6. Σε συνεργασία με τον/τον διπλανό/ή σας, υπογραμμίστε στο κείμενο του Καλλίστου Ware τη φράση που δείχνει πώς εννοείται η εξουσία του επισκόπου. Συζητήστε πάνω σε αυτό.
7. Εξηγήστε την έννοια του όρου «ποιμένας» ανατρέχοντας στην παραβολή του Καλού Ποιμένα (Λκ 15, 3-7).
8. Μετά από όσα διαβάσατε και συζητήσατε για τις εξελίξεις μετά την επισημοποίηση του Χριστιανισμού. Ποια χαρακτηριστικά της ζωής της πρώτης Εκκλησίας προσπαθούν να διασώσουν οι μοναχοί;
9. Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και προσπαθήστε να δραματοποιήσετε τη σκηνή της συνάντησης του Εφραίμ του Σύρου με τους πλούσιους της Έδεσσας, στηριζόμενοι στο κείμενο από τη *Λαυσαϊκή ιστορία*. Εμπλουτίστε τη σκηνή και με άλλα στοιχεία που θα επινοήσετε ως ομάδα. Στην ολομέλεια μετά την παρουσίαση των σκηνών, συζητήστε για την προσφορά αγάπης προς τον συνάνθρωπο, όπως την είδατε να φανερώνεται στις δραματοποιημένες σκηνές.
10. Διαβάστε προσεκτικά το κείμενο του αρχιμ. Βασιλείου Γοντικάκη και συσχετίστε το με τα λόγια του Αποστόλου Παύλου: «κι αν έχω της προφητείας το χάρισμα κι όλα κατέχω τα μυστήρια και όλη τη γνώση, κι αν έχω όλη την πίστη, έτσι ώστε να μετακινώ βουνά, αλλά δεν έχω αγάπη, είμαι ένα τίποτα» (Α΄ Κορ. 13,2). Σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας προσπαθήστε να εξηγήσετε γιατί η χωρίς όρια αγάπη είναι η σπουδαιότερη αρετή για έναν μοναχό.

Δ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Χριστιανική παράδοση και αρχαία ελληνική φιλοσοφία: Μια ιστορική συνάντηση

Η Σχολή της Αθήνας
(Raphael)

Εισαγωγικά

Ο τρόπος σκέψης και ζωής της Εκκλησίας συναντήθηκε με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα. Μέσα από τη συνάντηση αυτή προέκυψε κάτι μεγαλειώδες: τα ερωτήματα που είχε θέσει η αρχαία ελληνική φιλοσοφία βρίσκουν απάντηση στην εν Χριστώ αποκάλυψη. Ας δούμε αναλυτικά σε όσα ακολουθούν με ποιον τρόπο έγινε η συνάντηση αυτή και πώς επισφράγησε την ιστορία του πολιτισμού.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

6. Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση δύο τρόπων σκέψης και ζωής

7. Η σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού αποτυπώνεται στην τέχνη

6. Ελληνισμός και Χριστιανισμός.
Η συνάντηση δύο τρόπων σκέψης και ζωής

i. Η κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας στον ελληνορωμαϊκό κόσμο

Η Κοινή Ελληνιστική

Ο Χριστός κήρυξε το Ευαγγέλιό του στην αραμαϊκή γλώσσα. Οι Απόστολοί του, όμως, για να εκπληρώσουν την οικουμενικότητα της αποστολής τους, χρειαζόταν να απευθυνθούν στους ανθρώπους στη γλώσσα που μπορούσαν να καταλάβουν. Έτσι, χρησιμοποίησαν την Ελληνιστική Κοινή ή Αλεξανδρινή Κοινή, τη γλώσσα δηλαδή που μιλούσαν σε μεγάλο μέρος του τότε γνωστού κόσμου, από την Αίγυπτο έως την Ινδία. Η «Κοινή» αυτή ήταν εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που, χάρη στις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, διαδόθηκε και χρησιμοποιήθηκε ευρέως και έγινε μια σχεδόν παγκόσμια γλώσσα της εποχής.

Κ. Π. Καβάφης, *Στα 200 π.Χ.*

… Κι απ’ την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία, την νικηφόρα, την περίλαμπρη,
την περιλάλητη, την δοξασμένη ως άλλη δεν δοξάσθηκε καμιά,
την απαράμιλλη: βγήκαμ’ εμείς·
ελληνικός καινούριος κόσμος, μέγας.

Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς, οι Σελευκείς, κ’ οι πολυάριθμοι
επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας,
κ’ οι εν Μηδία, κ’ οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι… Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
ώς μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ώς τους Ινδούς…

Έλληνες στην ηγεσία της Εκκλησίας

Κατά τη δεκαετία 50-60 μ.Χ. […] η αναλογία των Ελλήνων στις χριστιανικές κοινότητες σε σχέση με τους Ιουδαίους αυξάνει διαρκώς ωσότου, από μειονότητα που ήταν αρχικά, να γίνει τελικά η πλειονότητα των μελών των κοινοτήτων. Ο Τιμόθεος, ο Τίτος, ο Λουκάς είναι οι πρώτοι Έλληνες που ασκούν ηγετικό ρόλο στην Εκκλησία. Υπάρχουν επίσης πολλοί απόστολοι, όπως ο Ανδρόνικος και η Ιουνία, ο Ακύλας και η Πρίσκιλλα που εργάζονται στην Κόρινθο (Πράξ 18, 2), ο αλεξανδρινός λόγιος Απολλώς, που κηρύττει στην Έφεσο (Πράξ 28, 24), ο Φίλιππος, ο Αριστίων που κηρύττουν στη Μικρά Ασία.

Μητρ. Περγάμου, Ιωάννης Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων.*

ii. Η ελληνική ως γλώσσα της Αγίας Γραφής

Ο Κανόνας της Αγίας Γραφής

Μιλώντας για τον «χριστιανικό κανόνα» της Αγίας Γραφής, εννοούμε το σύνολο των βιβλίων που συγκροτούν την Παλαιά Διαθήκη (το πρώτο δηλαδή μέρος της Αγίας Γραφής) και την Καινή Διαθήκη (το δεύτερο μέρος της Αγίας Γραφής). Ο Κανόνας προέκυψε από την ανάγκη να καθοριστούν τα βιβλία εκείνα που εκφράζουν την αυθεντική πίστη της Εκκλησίας, ώστε να αποκλειστούν μεταγενέστερα έργα που είτε ήταν ψευδεπίγραφα είτε περιείχαν μη αποδεκτές ή και λαθεμένες διδασκαλίες.

Η αρχαία ελληνική λέξη *κανών* δηλώνει κάθε ευθεία ράβδο που χρησιμεύει για ευθυγράμμιση, το όργανο που χρησιμοποιείται για τη χάραξη γραμμών (χάρακας). Μεταφορικά η λέξη *κανών* σημαίνει καθετί που χρησιμεύει ως μέτρο, πρότυπο, κριτήριο ή μια γενική αρχή. Έτσι, τα βιβλία του Κανόνα, εφόσον θεωρείται ότι περιέχουν τον θείο λόγο που αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους, αποτελούν το μέτρο και τον γνώμονα της πίστης και της ζωής του χριστιανού. Η διαμόρφωση, ωστόσο, του κανόνα της Αγίας Γραφής πέρασε από πολλά στάδια.

Ο πάπυρος P52

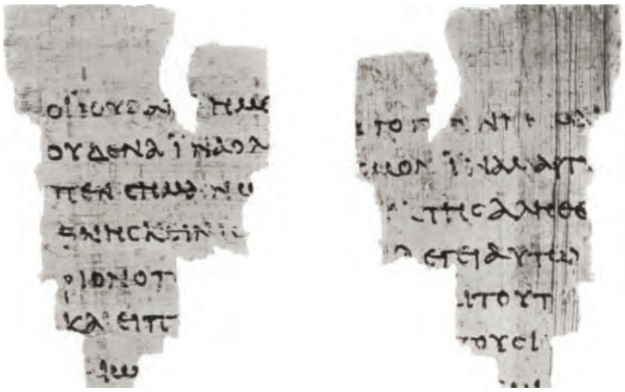

Θεωρείται το **αρχαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο** με κείμενο από την Καινή Διαθήκη. Χρονολογείται περίπου στο 100-125 μ.Χ. Ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο το 1920. Το μέγεθός του είναι 8,9 x 6 εκ. και είναι γραμμένο και στις δύο όψεις. Κάθε όψη περιέχει 7 γραμμές από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο (18, 31-33 και 18, 37-38).

Όταν [...] το μήνυμα του Χριστιανισμού ως νέας θρησκείας άρχισε να εξαπλώνεται και να διεκδικεί μια θέση στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, προέκυψε η ανάγκη να διαφοροποιήσει το γλωσσικό του όργανο, προκειμένου να διεισδύσει και στις τάξεις των μορφωμένων. Η ανάγκη υπεράσπισης της νέας θρησκείας έναντι των λογίων εθνικών, έργο που είχαν αναλάβει οι Απολογητές, οδήγησε στη χρήση μιας γλώσσας υψηλότερης με φιλοσοφική επιχειρηματολογία προκειμένου να πεισθούν οι μορφωμένοι. Αυτή ήταν η ***κλασική αττικίζουσα***. [...]

Συμπερασματικά, η ελληνική χριστιανική γραμματεία χρησιμοποίησε τόσο την δημώδη ελληνιστική όσο και την αττικίζουσα γλώσσα με την ίδια άνεση και ευκολία. Αξιοποίησε με τον καλύτερο και αποτελεσματικότερο τρόπο όλα τα μέσα που της παρείχε η ελληνική γλώσσα και όλα τα γλωσσικά επίπεδα, δίχως στεγανά και προκαταλήψεις.

Άννα Κόλτσιου, *Η γλώσσα της χριστιανικής γραμματείας.*

Χριστιανοί και γλώσσα

Τη γλώσσα μας, αφού πρώτα την εκπαιδεύσαμε με τους έξωθεν λόγους, έπειτα την εξευγενίσαμε με τους θείους λόγους.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Εις εαυτόν.*

iii. Διάλογος και εκλεκτικές συγγένειες με την ελληνική σοφία

Συνάντηση της χριστιανικής πίστης με την ελληνική σκέψη

Κατά την εποχή της εμφάνισης του Χριστιανισμού [...] από θρησκευτική άποψη, η κοινωνία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν μια κατεξοχήν πλουραλιστική κοινωνία. Ανάμεσα στις διάφορες ειδωλολατρικές θρησκείες επικρατούσε ένα καθεστώς συναλλαγής και αλληλεπίδρασης. [...] Ο θρησκευόμενος άνθρωπος είχε τη δυνατότητα και την τάση να δοκιμάζει διάφορες θρησκείες και λατρείες: διεκατείχετο από την επιθυμία της σωτηρίας κι επιζητούσε το θεϊκό εκείνο πρόσωπο που θα μπορούσε να δώσει απάντηση στα αγωνιώδη ερωτήματά του και στην επιθυμία του για σωτηρία. [...] Ο Χριστιανισμός από νωρίς επιτίθεται με δριμύτητα εναντίον των ειδωλολατρικών θεοτήτων και μύθων, εναντίον της λατρείας και ηθικής, εναντίον και αυτών ακόμη των εθνικών φιλοσοφικών συστημάτων. «Τι κοινόν μεταξύ Αθηνών και Ιερουσαλήμ;», ρωτάει ο Τερτυλλιανός. [...] Αυτοί όμως που, κατά τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό, «φοβούνται την ελληνική φιλοσοφία, όπως τα παιδιά φοβούνται τα φαντάσματα», που υιοθετούν μια απόλυτα αρνητική στάση, αποτελούν εξαίρεση. Γιατί όλοι σχεδόν οι Διδάσκαλοι και Πατέρες της Εκκλησίας, αυτοί που προέρχονται από το ελληνιστικό πνευματικό και θρησκευτικό περιβάλλον και που γνωρίζουν πολύ καλά την ελληνική σκέψη και τις παγανιστικές θρησκείες, θα κρατήσουν απέναντί τους στάση μάλλον εκλεκτική.

Αστ. Αργυρίου, *Εκκλησία, Οικουμένη, Πολιτική.*

Υπερασπιζόμενοι τη χριστιανική πίστη

Στα μέσα του 2ου μ.Χ. αι. μια ομάδα συγγραφέων με ελληνική παιδεία και φιλοσοφική κατάρτιση ανέλαβε να υπερασπιστεί την χριστιανική πίστη απέναντι στις κατηγορίες που αποτελούσαν και βασική αιτία των αμείλικτων διωγμών εναντίον των χριστιανών. Αυτοί ήταν οι ***Απολογητές.***

Μέσα από τις «Απολογίες» τους οι συγγραφείς αυτοί εκφράζουν τη διαμαρτυρία τους έναντι της κρατικής και δικαστικής ρωμαϊκής εξουσίας ως προς τις αποδιδόμενες στους χριστιανούς κατηγορίες (αθεΐα, εθνική προδοσία, συνωμοσία κατά του κράτους, θυέστεια δείπνα, ανηθικότητες) και αποδεικνύουν ότι πρόκειται για οργανωμένη θρησκευτικοπολιτική προπαγάνδα της εποχής. Ταυτόχρονα όμως στα έργα τους βρίσκουν την ευκαιρία να απευθυνθούν προς τον διανοούμενο ειδωλολατρικό κόσμο για να του παρουσιάσουν τον Χριστιανισμό ως μια θρησκεία με πολύ παλιές ρίζες που μάλιστα υπερέχει της δικής τους, καθώς κηρύττει την πίστη σε έναν Θεό και την ηθική ως καλλιέργεια των αρετών, όπως είχαν ήδη διδάξει οι μεγάλοι σοφοί της Αρχαίας Ελλάδας. Με αυτόν τον τρόπο οι Απολογητές κάνουν ένα πολύ τολμηρό βήμα προσέγγισης προς τον Ελληνισμό.

Σάββας Αγουρίδης, *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά τον Β΄ αι. μ.Χ.*

Ο Απολογητής Ιουστίνος και ο σπερματικός λόγος

Ο Ιουστίνος γεννήθηκε στη Σαμάρεια της Παλαιστίνης από ειδωλολατρική ελληνική οικογένεια. Σπούδασε φιλοσοφία και έγινε χριστιανός στην Αίγυπτο. Από τότε και μετά, φορώντας πάντοτε την τήβεννο του φιλοσόφου, επιδόθηκε στη φιλοσοφική υπεράσπιση της χριστιανικής πίστης. Άνοιξε φιλοσοφική σχολή στη Ρώμη με πολλούς μαθητές. Η σχολή του, μάλιστα, λειτουργούσε και ως ναός όπου τελούνταν λατρευτικές πράξεις. Συχνά, ωστόσο, το έργο του διακοπτόταν, καθώς υπήρχαν διάφορες καταγγελίες στις κρατικές αρχές σε βάρος του. Το 165 τελικά συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε μαζί με ομάδα μαθητών του, όπως επιβεβαιώνει επίσημο δικαστικό έγγραφο της εποχής. Ο Ιουστίνος ήταν αυτός που περισσότερο από όλους τους χριστιανούς θεολόγους της εποχής εκείνης ενθάρρυνε τη συνάντηση και τον εναρμονισμό μεταξύ ελληνικής φιλοσοφίας και Χριστιανισμού. Σύμφωνα με τον Ιουστίνο, μέσα σε όλους τους ανθρώπους υπάρχει ως δώρο του Θεού μια έμφυτη έλξη προς το θείο και την ηθική ζωή. Είναι μια δύναμη που φωτίζει και καθοδηγεί τον άνθρωπο στην αναζήτηση και ανεύρεση της αλήθειας. Στο πλαίσιο αυτό, τα μεγάλα πνεύματα της αρχαιότητας (φιλόσοφοι, ποιητές, τραγωδοί κ.ά.) είχαν ήδη αποκαλύψει την πλάνη της λατρείας των ειδώλων, εκφράζοντας σπουδαίες αλήθειες και ηθικές – θρησκευτικές ιδέες για τον Θεό. Αυτά τα φωτεινά πνεύματα, αποκάλυψαν σπέρματα (δηλαδή τμήματα) της αλήθειας, γι’ αυτό και ο λόγος τους ονομάστηκε **σπερματικός λόγος**. Με αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν στην προετοιμασία της ανθρωπότητας για τον ερχομό του Χριστού.

Ο Σωκράτης για την αναζήτηση του Θεού

[...] Και ο Σωκράτης, ο οποίος μίλησε για τα παραπάνω με μεγαλύτερη από όλους ευγλωττία, κατηγορήθηκε για τα ίδια πράγματα, για τα οποία κατηγορούν και εμάς τους χριστιανούς. Γιατί είπαν ότι και αυτός φέρνει νέους θεούς και δε θεωρεί ως θεούς αυτούς που παραδέχεται η πόλη. Αλλά εκείνος που έδιωξε από την πολιτεία τους κακούς ως δαίμονες και [...] δίδαξε τους ανθρώπους να παραιτούνται από την αναζήτηση των πραγμάτων και τους παρακινούσε να αποδεχτούν τον άγνωστο σ' αυτούς Θεό, αναζητώντας τον [...] έλεγε: «Δεν είναι εύκολο να βρει κανείς τον Πατέρα και δημιουργό όλων, ούτε είναι ασφαλές, αν Τον βρει, να μιλήσει γι' αυτόν σε όλους».

Ιουστίνος, *Απολογία Β΄*.

Πόσο σημαντική είναι η μάθηση για την πίστη;

Δεχόμαστε, ακόμη, ότι η φιλοσοφία προετοιμάζει για τη γαλήνη του Χριστού, γυμνάζει το πνεύμα, ξυπνά τη νοημοσύνη και την καθιστά ικανή να εξακολουθήσει την αναζήτηση της αληθινής φιλοσοφίας.

Όπως είναι δυνατό να είναι κανείς πιστός, ακόμη κι αν είναι αγράμματος, με τον ίδιο τρόπο υποστηρίζουμε ότι είναι αδύνατο χωρίς τη μάθηση να καταλάβει κάποιος ολόκληρο το περιεχόμενο της πίστης.

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς*.

Το άνοιγμα των Πατέρων της Εκκλησίας στην ελληνική παιδεία

Οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας μιλούσαν και έγραφαν στη γλώσσα της εποχής, δηλαδή την ελληνική. Πέρα όμως από αυτό, χρησιμοποίησαν τη βαθιά ελληνική τους παιδεία για να απευθυνθούν όχι μόνο στους απλούς ανθρώπους, αλλά και στα μεγαλύτερα και πιο ανοιχτά και προοδευτικά πνεύματα της εποχής τους. Έτσι, για να διατυπώσουν τις χριστιανικές αλήθειες, χρησιμοποίησαν την ελληνική φιλοσοφία και ορολογία, αξιοποίησαν τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και την αρχαιοελληνική τέχνη, εκπαιδεύτηκαν στην ελληνική ρητορική και διέπρεψαν ως εκκλησιαστικοί ρήτορες. Επιπλέον, υπογράμμισαν τη σημασία της ελληνικής παιδείας για όλους.

Οι τρεις Ιεράρχες

Μέγας Βασίλειος, ο Ιεράρχης της κοινωνικής προσφοράς

Ο Βασίλειος γεννήθηκε το 330 στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Οι γονείς του Βασίλειος και Εμμέλεια κατάγονταν και οι δύο από οικογένειες μαρτύρων και ήταν πολύ πλούσιοι. Τα πρώτα γράμματα ο γιος Βασίλειος τα διδάχτηκε από τον πατέρα του, ο οποίος ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου. Συμπλήρωσε την εγκυκλοπαιδική του μόρφωση στην Καισάρεια, όπου γνωρίστηκε με τον συνομήλικό του Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό και πήγε για ανώτερες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα, όπου συναντήθηκε ξανά με τον Γρηγόριο. Στην Αθήνα ο Βασίλειος σπούδασε επί τέσσερα χρόνια φιλολογία, φιλοσοφία, νομικά, ρητορική, γεωμετρία, αριθμητική, αστρονομία, μουσική, ιατρική [...] Επιστρέφοντας στην πατρίδα του άσκησε το επάγγελμα του συνηγόρου με τόση επιτυχία, που ανακηρύχτηκε δάσκαλος της ρητορικής. Ο δρόμος για τις ανώτατες κοινωνικές διακρίσεις ήταν ανοιχτός μπροστά του. Όμως ο νεαρός Βασίλειος ποθούσε κάτι το βαθύτερο και ουσιαστικότερο [...] όπως ο ίδιος αναφέρει, διαβάζοντας το Ευαγγέλιο διαπίστωσε ότι ύψιστη μορφή τελειότητας είναι το να μοιράσει κανείς τα υπάρχοντά του στους φτωχούς και να επιδοθεί απερίσπαστος στον αγώνα της ηθικής και πνευματικής προκοπής. Αυτό το ιδανικό ποθούσε να πραγματοποιήσει. Για τον σκοπό αυτό επισκέπτεται τα μοναστικά κέντρα της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Μεσοποταμίας. Μετά την επιστροφή του στην Καισάρεια, μοιράζει στους φτωχούς το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής του περιουσίας και αποσύρεται σε ερημική τοποθεσία μαζί με τον φίλο του Γρηγόριο. Προσεύχονται, μελετούν, συγγράφουν, εργάζονται χειρωνακτικά για να εξυπηρετούν τις στοιχειώδεις ανάγκες τους. Το 363 χειροτονείται πρεσβύτερος στην Καισάρεια και από τότε αρχίζει η καταπληκτική δημόσια δράση του [...] Το 370 ανεβαίνει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Καισάρειας της Καππαδοκίας. Η δράση και η ακτινοβολία του κορυφώνονται. Αλλά μόνο για εννιά ακόμα χρόνια. Φιλάσθενος από παιδί, λιτοδίαιτος και ασκητικός δεν μπόρεσε να σηκώσει περισσότερο το βάρος της καταπληκτικά δραστήριας ζωής του. Πέθανε την 1η Ιανουαρίου του 379, σε ηλικία σαρανταεννέα ετών.

Α. Καριώτογλου – Γ. Ροδίτης, *Εκκλησία, μια νέα κοινωνία σε πορεία (Γ΄ Γυμνασίου).*

Στην περιοχή της Καισάρειας κάποτε έπεσε φοβερή πείνα. Αιτία η ξηρασία. Ο τόπος γέμισε πεινασμένους, που μάταια ζητούσαν τροφές. Οι πλούσιοι αμπάρωσαν τις αποθήκες τους και οι έμποροι πουλούσαν τα τρόφιμα σε υπερβολικές τιμές. Ο θάνατος θέριζε ζωές.

Ο Μ. Βασίλειος, με φλογερά κηρύγματα, άρχισε έναν αγώνα κατά της πλεονεξίας και ασπλαχνίας. Αποκαλούσε τους πλεονέκτες και άσπλαχνους αυτούς ανθρώπους αγριότερους των θηρίων, γιατί δε λυπούνταν τους ομοφύλους τους, ενώ τα θηρία σέβονται τα όμοιά τους.[...] Με το κήρυγμά του κατάφερε να λυγίσει κάθε αντίσταση και να ανοίξει τις καρδιές και τις αποθήκες των συμπατριωτών του. Το αποτέλεσμα ήταν η σωτηρία πολλών ανθρώπων.

Ένα έργο μεγαλεπήβολο που απαίτησε κόπους, αγώνες και θυσίες για να πραγματοποιηθεί ήταν αναμφίβολα η Βασιλειάδα. Έξω από την Καισάρεια, ο Μ. Βασίλειος έχτισε μια μικρή πόλη με νοσοκομείο, ορφανοτροφείο, ξενώνες, σχολεία, εργαστήρια, ιδιαίτερα οικήματα για τους εκεί εργαζόμενους και εργοστάσια για τις ανάγκες της πόλης.

ΥΠΕΠΘ/ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ, *Με τον Χριστό στον αγώνα (Ε΄ Δημοτικού).*

Γρηγόριος ο Θεολόγος, ένας ποιητής επίσκοπος

Ο Γρηγόριος γεννήθηκε στο χωριό Αριανζό κοντά στη Ναζιανζό της Καππαδοκίας. [...] σπούδασε ρητορική και φιλοσοφία στη Ναζιανζό, στην Καισάρεια, στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα. Στην Αθήνα συναντήθηκε και έγινε φίλος με το Βασίλειο. [...] Τότε ο Γρηγόριος γνώρισε και τον λίγο νεότερό του (μετέπειτα αυτοκράτορα) Ιουλιανό. Το 361 επέστρεψε στη Ναζιανζό όπου για μικρό χρονικό διάστημα δικηγόρησε και δίδαξε ρητορική. Επειδή όμως αγαπούσε τη μοναχική ζωή, συνάντησε τον Βασίλειο και έζησαν μαζί ως ασκητές, κάτι που είχαν υποσχεθεί ο ένας στον άλλο από την εποχή των σπουδών τους στην Αθήνα. Μετά από πιέσεις του πατέρα του χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Και πάλι όμως κατέφυγε κοντά στον Βασίλειο, στο ασκητήριο του Πόντου. Ο Βασίλειος τον προέτρεπε να επιστρέψει στην πατρίδα του κάτι που ο Γρηγόριος τελικά έκανε. Στη Ναζιανζό ο Γρηγόριος χάρη στις διπλωματικές και τις ρητορικές του ικανότητες, κατάφερε να ενώσει τους χριστιανούς που είχαν θεολογικές διαφορές.

Το 372 χειροτονήθηκε από τον Βασίλειο επίσκοπος στα Σάσιμα της Καππαδοκίας, χωρίς όμως στ' αλήθεια να το επιθυμεί ο ίδιος, καθώς προτιμούσε τη ζωή του ασκητή. [...] Στα τέλη του 372, ο Γρηγόριος έφυγε από τα Σάσιμα και επέστρεψε στη Ναζιανζό, όπου και εργάστηκε ως βοηθός του επισκόπου πατέρα του. Μετά το θάνατο των γονιών του και αφού έδωσε την περιουσία του στους φτωχούς, έζησε σε μοναστήρι. Το 379, ο Γρηγόριος βρέθηκε στην Κωνστα-

ντινούπολη μετά από αίτημα της Εκκλησίας. Όταν έγινε αυτοκράτορας ο Θεοδόσιος (380), ο Γρηγόριος χειροτονήθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Στη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου που συγκάλεσε ο Θεοδόσιος στην Κωνσταντινούπολη, ο Γρηγόριος, αν και πρόεδρος της Συνόδου, πικραμένος από την αντιπολίτευση μερίδας επισκόπων και φοβούμενος πώς θα γινόταν αφορμή για περαιτέρω διαμάχες, αποφάσισε να παραιτηθεί […] Επιστρέφοντας στην Καππαδοκία, ο Γρηγόριος έγινε και πάλι επίσκοπος της Ναζιανζού. Πέρασε τα επόμενα χρόνια παλεύοντας με τους αιρετικούς του Αρειανισμού και με τα προβλήματα της υγείας του. Στα τέλη του 383, επειδή χειροτέρευσε η υγεία του παραιτήθηκε από τη θέση του. Στις 25 Ιανουαρίου 390 πέθανε στο οικογενειακό του κτήμα.

Σ. Παπαδόπουλος, *Γρηγόριος ο Θεολόγος. Σπουδή του βίου και του έργου του.*

Εκτός από το θεολογικά του συγγράμματα, πολύ μεγάλο είναι και το ποιητικό έργο του Γρηγορίου. Έχουν σωθεί 407 ποιήματά του (περίπου 17.000 στίχοι), σχεδόν όλα τους γραμμένα προς το τέλος της ζωής του.

Από ένα επίγραμμα για τον φίλο του Βασίλειο:

Ένας είναι ο Θεός που από ψηλά κυβερνά. Έναν άξιο αρχιερέα
γνώρισε η γενιά μας: εσένα Βασίλειε, βροντόφωνο αγγελιοφόρο
της αλήθειας, φωτεινό οφθαλμό των χριστιανών, που λάμπει
με τα κάλλη της ψυχής, δόξα μεγάλη του Πόντου καί της Καππαδοκίας.
Σε ικετεύω ακόμη καί τώρα, να σταθείς για χάρη του κόσμου,
φέρνοντας τα δώρα σου.

Αχ κουβέντες, αχ κοινό σπίτι φιλίας, αχ αγαπημένη
Αθήνα, αχ συμφωνίες του θεάρεστου βίου στα ξένα!
Μάθετε πως ο Βασίλειος πήγε στον ουρανό, όπως
επιθυμούσε, ενώ ο Γρηγόριος παραμένει στη γη
κρατώντας το στόμα του φιμωμένο.

Ιωάννης ο Χρυσόστομος, η Ρητορική στην υπηρεσία της αλήθειας

Ο Ιωάννης γεννήθηκε στην Αντιόχεια της Συρίας. Μαθήτευσε κοντά στον φημισμένο εθνικό ρητοροδιδάσκαλο Λιβάνιο και αφού συμπλήρωσε τις φιλολογικές και τις νομικές του σπουδές, εξάσκησε για λίγο το δικηγορικό επάγγελμα με τόση επιτυχία, ώστε έγινε περιζήτητος στους κοσμικούς κύκλους της Αντιόχειας. Αναζητώντας κάτι ουσιαστικότερο από μια πετυχημένη καριέρα, εγκατέλειψε την δικηγορία, βαφτίστηκε χριστιανός και μετά το θάνατο της μητέρας του, το 372, έγινε μοναχός. Το 380 επανήλθε στην Αντιόχεια, όπου χειροτονείται διάκονος και μετά από πενταετία πρεσβύτερος. Ως πρεσβύτερος ο Ιωάννης έδρασε έντεκα χρόνια στην Αντιόχεια. Εκείνο που χαρακτηρίζει τον Ιωάννη δεν είναι αυτή καθαυτή η ευγλωττία του. Είναι πρώτα και κύρια η αγάπη του στον Θεό, η αγάπη του στον φτωχό λαό και η αγωνιστικότητά του. Στην υπηρεσία αυτής της διπλής αγάπης βάζει και την καταπληκτική πραγματικά ευγλωττία του. Δε μιλάει για να εντυπωσιάσει, αλλά για να ερμηνεύσει τη χριστιανική πίστη και για να στηρίξει και να καθοδηγήσει τον λαό του Θεού. Το δράμα της φτωχολογιάς κυριολεκτικά τον συγκλονίζει. Από τη μια υπάρχει η ολιγάριθμη, σχετικά με το κοινωνικό σύνολο, τάξη των πλουσίων που ξοδεύουν τεράστια ποσά για τις πιο εξεζητημένες απολαύσεις και από την

άλλη το ανώνυμο πλήθος των φτωχών –χωριστά το πλήθος των δούλων– που κυριολεκτικά πεθαίνουν στους δρόμους από την πείνα και την εγκατάλειψη. Η συνείδησή του εξεγείρεται. Διαμαρτύρεται, καταγγέλλει, δραστηριοποιείται για να ανακουφίσει τους πάσχοντες. Στις μέρες του η Εκκλησία της Αντιόχειας έτρεφε τρεις χιλιάδες φτωχούς […]

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Κατά τον Χρυσόστομο η άγρια διαμάχη γύρω από το «δικό μου» και το «δικό σου» αποτελεί τη ρίζα όλων των κοινωνικών κακών που αναστατώνουν και δηλητηριάζουν τη ζωή των ανθρώπων: «Όπου γαρ χρήματα, εκεί έχθρας υπόθεσις και μυρίων πολέμων» […]

Η ιδεώδης μορφή κοινωνικής συμβίωσης που ταιριάζει σε χριστιανούς είναι κατά τον Χρυσόστομο η αδερφική κοινοκτημοσύνη που εφάρμοσε η πρώτη χριστιανική κοινότητα των Ιεροσολύμων […]

Η φήμη του ξεπέρασε γρήγορα τα όρια της Αντιόχειας και το 398 ανυψώθηκε, παρά τη θέλησή του, στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως […] Βλέποντας το πνεύμα της μάταιης επίδειξης πλούτου να έχει εισχωρήσει και μέσα στην Εκκλησία, κραυγάζει: «χρυσοχοείο και αργυροκοπείο είναι η Εκκλησία ή εργαστήριο αγιότητας;». Διατάζει αυστηρές οικονομίες στα έξοδα της Αρχιεπισκοπής ώστε να εξοικονομηθούν χρήματα για τα φιλανθρωπικά καθήκοντα της Εκκλησίας. Στις μέρες του η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως τρέφει εφτά χιλιάδες φτωχούς. Ο ίδιος ζει ασκητικότατα. Ο λαός τον λατρεύει και συρρέει γοητευμένος να παρακολουθήσει τα συναρπαστικά κηρύγματά του. Πολλές φορές τον διακόπτει με ενθουσιώδη χειροκροτήματα. […] Όμως δημιούργησε πολλούς δυσαρεστημένους οι οποίοι συμμάχησαν και με κύριο μοχλό τη φιλόδοξη αυτοκράτειρα Ευδοξία πέτυχαν να εξοριστεί στα βάθη της Αρμενίας. Ο λαός στασιάζει. […] Οι εχθροί του με την πρόφαση ότι θα τον μεταφέρουν σε άλλον τόπο, τον αναγκάζουν να οδοιπορεί επί τρίμηνο κάτω από αφόρητο καύσωνα. Πέθανε από εξάντληση στις 14 Σεπτεμβρίου του 407 στα Κόμανα του Πόντου. Τα τελευταία του λόγια ήταν: «Δόξα τω Θεώ πάντων ένεκεν».

Α. Καριώτογλου – Γ. Ροδίτης, *Εκκλησία, μια νέα κοινωνία σε πορεία.*

Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών

Το 1842 το Πανεπιστήμιο Αθηνών καθιέρωσε για όλη την ελεύθερη Ελλάδα την εορτή των Τριών Ιεραρχών ως ημέρα αφιερωμένη στην Παιδεία και στα Γράμματα. Από τότε ως σήμερα, οι Τρεις Ιεράρχες θεωρούνται προστάτες των μαθητών, των φοιτητών και γενικά όσων σπουδάζουν, και η μέρα της κοινής μνήμης τους (30 Ιανουαρίου) είναι σχολική γιορτή.

Οι Τρεις Ιεράρχες ως μοναχοί Θεολόγοι (Γεώργιος Κόρδης)

Απολυτίκιο

Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου Θεότητος, τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτῖσι δογμάτων θείων πυρσεύσαντας, τοὺς μελιρρύτους ποταμοὺς τῆς σοφίας, τοὺς τὴν κτίσιν πᾶσαν θεογνωσίας νάμασι καταρδεύσαντας, Βασίλειον τὸν μέγαν καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, σὺν τῷ κλεινῷ Ἰωάννῃ, τῷ τὴν γλῶτταν χρυσορρήμονι, πάντες οἱ τῶν λόγων αὐτῶν ἐρασταί, συνελθόντες ὕμνοις τιμήσωμεν· αὐτοὶ γὰρ τῇ Τριάδι ὑπὲρ ἡμῶν ἀεὶ πρεσβεύουσιν.

Όλοι όσοι θαυμάζουμε τους λόγους των τριών μεγάλων φωστήρων της τρισυπόστατης θεότητας, δηλαδή τον Μέγα Βασίλειο, τον Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον ξακουστό Ιωάννη που το στόμα του έβγαζε χρυσάφι, ας τους τιμήσουμε με ύμνους. Γιατί αυτοί φώτισαν την οικουμένη με θείες διδασκαλίες. Γιατί σαν ποταμοί σοφίας πότισαν όλη την κτίση με τα άγια νερά της θεογνωσίας, και γιατί αυτοί μεσολαβούν και παρακαλούν πάντα την Αγία Τριάδα για μας.

Και με την παιδεία προετοιμάζουμε την ψυχή μας

Και να μελετούμε τα έργα των ποιητών, των πεζογράφων και των ρητόρων, και να συναναστρεφόμαστε με όλους τους ανθρώπους, απ' όπου μπορεί να υπάρξει κάποια ωφέλεια για τη φροντίδα της ψυχής. Λοιπόν, όπως οι βαφείς, αφού προηγουμένως φροντίσουν να ετοιμάσουν καθετί που θα βάψουν, τότε ρίχνουν το χρώμα, έτσι κι εμείς, αν θέλουμε να διατηρήσουμε ανεξίτηλη τη δόξα του καλού για πάντα, πρέπει να προετοιμαστούμε πρώτα με τη μελέτη των έργων της εξωχριστιανικής παιδείας, και κατόπιν να ακούσουμε τις ιερές και μυστικές αλήθειες του Ευαγγελίου.
Οφείλουμε να εξασκήσουμε το μάτι της ψυχής μας πάνω σε άλλα βιβλία, που δεν διαφέρουν ριζικά από τις Θείες Γραφές, σα να είχαμε να κάνουμε με σκιές και με καθρέφτες [...] Και όταν το μάτι μας θα συνηθίσει να βλέπει τον ήλιο μέσα στο νερό, θα μπορέσει ίσως να τον κοιτάξει και κατευθείαν [...] Στον αγώνα μας να κερδίσουμε την ουράνια βασιλεία, μας χρειάζεται μια μεγάλη προετοιμασία για την οποία έχουμε την ανάγκη όλων των ανθρώπων, ανάγκη κοινωνίας με όλους τους ανθρώπους του πνεύματος: τους λογοποιούς, τους ρήτορες, τους ποιητές. Η θύραθεν γραμματεία και σοφία θα μας προσφέρουν την προετοιμασία που χρειαζόμαστε για να κατανοήσουμε τη διδασκαλία των θείων μυστηρίων.

Μ. Βασίλειος, *Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων.*

Οι Χριστιανοί για την εξωχριστιανική παιδεία

Νομίζω πως έχει γίνει παραδεκτό από όλους τους συνετούς ανθρώπους ότι η παιδεία είναι το πρώτο από τα αγαθά που έχουμε· και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία, που είναι η πιο εκλεκτή και επιδιώκει τη σωτηρία και την ομορφιά των θείων πραγμάτων, αλλά και η εξωχριστιανική παιδεία, την οποία πολλοί χριστιανοί, επειδή έχουν σχηματίσει λανθασμένη αντίληψη γι' αυτήν, την περιφρονούν, γιατί, όπως ισχυρίζονται, κρύβει δόλιους σκοπούς, είναι επικίνδυνη και απομακρύνει από τον Θεό. Γιατί όπως ακριβώς δεν πρέπει να περιφρονούμε τον ουρανό, τη γη και τον αέρα και όσα υπάρχουν σ' αυτά, επειδή μερικοί έχουν σχηματίσει λάθος αντιλήψεις και αντί να λατρεύουν τον Θεό λατρεύουν τα δημιουργήματά του· αλλά αφού παίρνουμε από αυτά ό,τι είναι χρήσιμο για τη ζωή και την απόλαυσή μας, αποφεύγουμε ό,τι είναι επικίνδυνο [...] κατά τον ίδιο τρόπο και από αυτά που μας προσφέρει η εξωχριστιανική παιδεία αποδεχτήκαμε ό,τι είναι χρήσιμο στην έρευνα και στις θεωρητικές αναζητήσεις, ενώ αποκρούσαμε καθετί που οδηγεί στην ειδωλολατρία, στην πλάνη και στην καταστροφή.

Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Επιτάφιος εις Μέγαν Βασίλειον.*

Αντιθέσεις και βία

Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι τα πράγματα κυλούσαν χωρίς προβλήματα. Και οι δύο πλευρές, χριστιανοί και εθνικοί, κατέφευγαν στη βία. Οι εθνικοί χειροδικούσαν, πρόσβαλλαν και παρεμπόδιζαν τις θρησκευτικές συνάξεις των αντιπάλων τους. Μα και οι χριστιανοί εχθρεύονταν τους εθνικούς και κατέστρεφαν τα ιερά τους, διότι εκείνη την εποχή το γκρέμισμα του ναού σήμαινε ήττα, εκθρόνιση, εκδίωξη ή κατάργηση του θεού που λατρευόταν σε αυτόν.

Ο Χρυσόστομος θεωρεί καύχημα των χριστιανών ότι έσωσαν πολλά εθνικά βιβλία από τον αφανισμό. Επίσης, παρά τις ύβρεις των χριστιανών κατά της θύραθεν παιδείας, τα βυζαντινά μοναστήρια διέσωσαν τα έργα της αρχαίας γραμματείας.

Επιτρέπεται να χρησιμοποιούν βία οι χριστιανοί;

Οι χριστιανοί δεν είναι σωστό να καταστρέφουν την πλάνη με τον εξαναγκασμό και τη βία, αλλά να απεργάζονται τη σωτηρία των ανθρώπων με την πειθώ, το λόγο και την ηπιότητα.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος εις τον μακάριον Βαβύλαν.*

[Σε μια εποχή σφοδρών συγκρούσεων ο Χρυσόστομος διακηρύσσει ότι] … είναι ύβρις προς τον Θεό να του ζητάμε πράγματα εναντίον των εχθρών μας.

Ιωάννης Χρυσόστομος,
Περί του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των αδελφών…

Έλληνες φιλόσοφοι (Μπάντσκοβο Βουλγαρίας, 17ος αι.)

iv. Ιουλιανός: Ένας αυτοκράτορας νοσταλγός της εθνικής θρησκείας

Όταν ο Ιουλιανός ανέβηκε στο θρόνο, ο παλιός κόσμος και η ειδωλολατρία δεν είχαν ακόμα πεθάνει. Ο αυτοκράτορας ήταν γοητευμένος από την τέχνη, την παιδεία και τη σοφία του αρχαίου κόσμου. Πιστεύοντας ότι ο Χριστιανισμός δε συμβιβάζεται με την ελληνική φιλοσοφία, στράφηκε με πάθος κατά της νέας πίστης και το 362 μ.Χ. κήρυξε την αποκατάσταση της εθνικής θρησκείας. Ο Ιουλιανός ονόμαζε τους χριστιανούς περιφρονητικά «Γαλιλαίους» και δεν τους αναγνώριζε το δικαίωμα να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα. Με διάταγμά του προσπάθησε να απομακρύνει τους χριστιανούς δασκάλους από την εκπαίδευση, γιατί θεωρούσε ότι κά-

θε εκπαιδευτικός ήταν υποχρεωμένος να σέβεται τους εθνικούς θεούς. Όμως, τόσο η πολιτική όσο και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ιουλιανού δεν είχαν επιτυχία. Επιχειρώντας να εισβάλει στην Περσία, σκοτώθηκε σε μια φοβερή υποχώρηση το καλοκαίρι του 363 μ.Χ.

... να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί!

Αν και ο Ιουλιανός από τα μικρά του χρόνια έκλινε περισσότερο προς τη λατρεία των εθνικών θεών και, καθώς σιγά σιγά μεγάλωνε, φλεγόταν από την επιθυμία να την ασκήσει, όμως, επειδή είχε πολλούς λόγους να φοβάται, ό,τι σχετικό έκανε το έκανε με τη μεγαλύτερη δυνατή μυστικότητα. Αλλά όταν έλειψαν οι φόβοι του και είδε ότι είχε φτάσει ο καιρός να πραγματοποιήσει ελεύθερα την επιθυμία του, φανέρωσε τα μυστικά της καρδιάς του και με σαφή και ρητά διατάγματα έδωσε εντολή να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί, να γίνονται θυσίες στους βωμούς και γενικά να ξαναγυρίσει η ειδωλολατρία.

Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ιστορία.*

Στο όνομα των θεών...

Εμείς οι εθνικοί έχουμε πάρει από την Ελλάδα την ευχέρεια του λόγου και τις τέχνες και τη λατρεία των θεών της, ενώ εσείς οι χριστιανοί το μόνο που έχετε είναι η αμάθεια και η χοντροκοπιά. Αυτά μόνον ξέρετε.

Στο όνομα των θεών, δεν επιθυμώ καθόλου να θανατωθούν οι οπαδοί του Ιησού, ούτε να τιμωρούνται άδικα, ούτε να έχουν οποιαδήποτε κακομεταχείριση. Δηλώνω, ωστόσο, ότι όσοι λατρεύουν τους θεούς πρέπει να έχουν απόλυτη προτεραιότητα. Επειδή, εξαιτίας της τρέλας των οπαδών του Ιησού, παραλίγο να τιναχτούν τα πάντα στον αέρα, ενώ η ευμένεια των θεών μάς έχει σώσει όλους. Πρέπει λοιπόν να τιμούμε τους θεούς καθώς και τους ανθρώπους και τις πόλεις που τους σέβονται.

Τι λέτε, λοιπόν; Για τον Όμηρο, τον Ησίοδο, το Δημοσθένη, τον Ηρόδοτο, το Θουκυδίδη, τον Ισοκράτη και το Λυσία, δεν ήσαν οι θεοί κεφαλές της παιδείας; Μήπως δεν θεωρούσαν προστάτες τους άλλοι τον Ερμή και άλλοι τις Μούσες; Είναι λοιπόν παράλογο, έτσι νομίζω, κάποιοι που δουλειά τους είναι να ερμηνεύουν τα έργα όλων αυτών, συγχρόνως να καταφρονούν τους θεούς που εκείνοι τίμησαν.

(Από επιστολές του Ιουλιανού)

Η απάντηση του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού στον Ιουλιανό

Όταν [...] ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, που είχε μεγαλώσει με τις μυστικές θρησκείες και τα ελληνικά, φώναζε ότι το ελληνίζειν δεν είναι χριστιανικό, του απαντάει ο περίφημος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο συμμαθητής του, στη διατριβή του με τον περίφημο τίτλο: "Τίνος το ελληνίζειν", εξηγώντας του ότι ο ελληνικός τρόπος δεν είναι μόνον η γλώσσα, αλλά και να έχεις την τεχνολογική ικανότητα, την καπατσοσύνη, να έχεις τον τρόπο να αντιμετωπίζεις τις αντιξοότητες με τον ελληνικό τρόπο.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*

Σε ποιους ανήκει η γλώσσα;

Η γλώσσα δεν ανήκει μόνο σ’ εκείνους που τη βρήκαν, αλλά σε όλους όσους τη χρησιμοποιούν, όπως συμβαίνει και με τις τέχνες.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Α΄ Κατὰ Ιουλιανού.*

Ερείπια του αρχαίου ναού του Δία στην Ολυμπία

Το τέλος ενός κόσμου

Ο Φοίβος δεν έχει πια χώρο να μείνει!

Εἴπατε τῷ βασιλεί,
χαμαί πεσε δαίδαλος αὐλά·
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην,
οὐ μάντιδα δάφνην
οὐ παγὰν λαλέουσαν,
ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Να πείτε στον βασιλιά
πως το καλοφτιαγμένο ιερό γκρεμίστηκε·
ο Φοίβος δεν έχει πια χώρο να μείνει,
ούτε δάφνη που μπορεί να προφητεύει
ούτε πηγή που έχει μιλιά,
και το νερό που μιλάει έχει στερέψει κι αυτό.

Θρυλούμενη απάντηση της Πυθίας του Μαντείου των Δελφών προς τον απεσταλμένο του Ιουλιανού.

v. Η ελληνική παιδεία σφραγίζει τον πολιτισμό της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Η ελληνική ως γλώσσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Η ελληνική γλώσσα σταδιακά κυριάρχησε στον βυζαντινό κόσμο, ο οποίος σιγά-σιγά απομακρύνθηκε από τη ρωμαϊκή παράδοση. Η ελληνική ήταν η γλώσσα την οποία μιλούσαν κυρίως στις ανατολικές και νότιες περιοχές του κράτους, ενώ η λατινική ήταν η επίσημη γλώσσα της διοίκησης. Ωστόσο, η Εκκλησία, ήδη από την εμφάνισή της στην Ανατολή, χρησιμοποιούσε την ελληνική σε κάθε έκφραση της πίστης, της λατρείας και της ζωής της. Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων συντάχθηκαν επίσης στα ελληνικά.

Η χρήση της ελληνικής γλώσσας σε δικαστικές αποφάσεις άρχισε να επιτρέπεται από τα τέλη του 4ου αιώνα. Ο Ιουστινιανός, ο οποίος θεωρείται «ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας στον βυζαντινό θρόνο», με μητρική γλώσσα τη λατινική, συγκέντρωσε, κωδικοποίησε, συστηματοποίησε και αναθεώρησε το ρωμαϊκό δίκαιο. Ενώ όμως το πρώτο μέρος του νομοθετικού του έργου είναι γραμμένο στα λατινικά (*Ιουστινιάνειος Κώδικας, Πανδέκτης* και *Εισηγήσεις*), τα περισσότερα από τα νέα αυτοκρατορικά διατάγματα που εκδόθηκαν μετά το 534 μ.Χ. και ονομάστηκαν ***Νεαραί*** συντάχθηκαν στην ελληνική γλώσσα. Το γεγονός αυτό, που σύμφωνα με τον ίδιο ήταν αναπόφευκτο, αποτέλεσε καινοτομία και σημαντικό σταθμό προς τον εξελληνισμό της νομοθεσίας και της διοίκησης γενικότερα.

Έναν αιώνα μετά, ο Ηράκλειος καθιέρωσε την ελληνική ως **επίσημη γλώσσα του κράτους**. Μάλιστα, υιοθέτησε τον τίτλο «βασιλεύς» με την προσθήκη «πιστός εν Χριστώ» αντί του «Imperator Caesar Augustus».

Από τη Νεαρά VII, I του Ιουστινιανού

[…] Και δε γράψαμε τον νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα (λατινική) αλλά σ’ αυτή την κοινή, την ελληνική, ώστε να γίνει γνωστός σε όλους, αφού θα μπορούν να τον καταλάβουν εύκολα […]

Η ελληνικότητα του Βυζαντίου

Θα πρέπει να περιμένουμε ως τη βασιλεία του Ηρακλείου (610-641) για να γίνουν τα Ελληνικά η αναμφισβήτητη επίσημη γλώσσα του κράτους. Ωστόσο η εποχή του Ιουστινιανού αποτελεί σταθμό σ’ αυτή την εξέλιξη. Να θυμίσω ότι, ενώ όλη η κωδικοποιημένη Ιουστινιάνειος νομοθεσία είναι λατινική, οι νόμοι του Ιουστινιανού με τον τίτλο «Νεαραί» είναι γραμμένοι στα ελληνικά. […]

Ελληνική λοιπόν η χριστιανική οργάνωση, λειτουργία και παιδεία, ελληνόφωνοι και ελληνομαθημένοι οι διανοούμενοι της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας, της Βηρυτού.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*

Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο

Η καλή μόρφωση ήταν το ιδανικό κάθε Βυζαντινού. Την απαιδευσία και την έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας τη θεωρούσαν ατύχημα και συμφορά και κορόιδευαν τους αμαθείς. Η εκπαίδευση δεν ήταν δωρεάν. Γι' αυτό, μόνο τα παιδιά των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων μπορούσαν να μορφώνονται, ενώ η εκπαίδευση των παιδιών από αγροτικές ή φτωχές οικογένειες φαίνεται πως ήταν από υποτυπώδης έως ανύπαρκτη – πολλοί δεν γνώριζαν ούτε καν ανάγνωση ή γραφή. Παρ' όλα αυτά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία φέρεται να είχε μεγαλύτερο ποσοστό εγγράμματων ακόμη και από τις ελληνικές πόλεις-κράτη της αρχαιότητας!

Σπουδαίες ανώτερες σχολές λειτουργούσαν στην Κωνσταντινούπολη, όπως το **Πανδιδακτήριο**, η **Πατριαρχική Σχολή**, το **Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας**, καθώς και εκκλησιαστικές σχολές.

Βίβλος και Όμηρος / θρησκευτική και επιστημονική μόρφωση

Το πρώτο πράγμα που διδασκόταν ένα παιδί, όταν γινόταν έξι χρονών, ήταν η γραμματική ή «το ελληνίζειν την γλώσσαν». Εκτός από το διάβασμα και το γράψιμο, τη γραμματική και το συντακτικό, γνώριζαν τους αρχαίους κλασικούς και ιδίως τον Όμηρο, που τα έργα του τα μάθαιναν απέξω. Το αποτέλεσμα ήταν όλοι οι Βυζαντινοί να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν στίχους του Ομήρου. Σε ηλικία δεκατεσσάρων περίπου χρονών ο μαθητής περνούσε στη ρητορική, μάθαινε δηλαδή ορθή προφορά και μελετούσε συγγραφείς, όπως τον Δημοσθένη και πολλούς άλλους. Μετά τη ρητορική έπρεπε να σπουδάσει την τρίτη επιστήμη, τη φιλοσοφία, και τις τέσσερις τέχνες, την αριθμητική, τη γεωμετρία, τη μουσική και την αστρονομία. Μπορούσε επίσης να διδαχτεί νομικά, ιατρική και φυσική. Παράλληλα με τα μαθήματα αυτά έδιναν στο παιδί και θρησκευτική μόρφωση. Τα θρησκευτικά όμως τα δίδασκαν χωριστά, και οι διδάσκαλοι ήταν κληρικοί. Τα παιδιά μάθαιναν ολόκληρη τη Βίβλο. Μετά τον Όμηρο, η Βίβλος είναι η κυριότερη πηγή νύξεων και παραπομπών στη βυζαντινή λογοτεχνία.

Σ. Ράνσιμαν, *Βυζαντινός Πολιτισμός.*

Από ένα βυζαντινό «σχολείο»

Το εκπαιδευτήριο το διευθύνει ένας δάσκαλος· γύρω του στέκονται τα παιδιά, απασχολημένα σοβαρά άλλα με ερωτήσεις γραμματικές κι άλλα με τη συγγραφή των λεγομένων σχεδών (από τη λέξη σχέδη, δηλαδή πινακίδα από ξύλο, στην επιφάνεια της οποίας έγραφαν οι μαθητές). Εκεί μπορείς να δεις και Λατίνο να εκπαιδεύεται και Σκύθη να μαθαίνει ελληνικά και Ρωμαίο να μελετά τα συγγράμματα των Ελλήνων και τον αγράμματο Έλληνα να μαθαίνει τα σωστά ελληνικά.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς.*

Μαθητές και δάσκαλοι

Ποια είναι, λοιπόν, τα δικά μας νέα; Ο ανιψιός σου ασχολείται με εκείνα που εξυψώνουν τον μαθητή· έτσι, δύο φορές την εβδομάδα εξετάζεται μπροστά μας σε ό,τι του έχουμε βάλει για διάβασμα· το κείμενο της γραμματικής το λέει προφορικά σχεδόν χωρίς προβλήματα· κλίνει την τρίτη συζυγία των βαρυτόνων ρημάτων. Όλα αυτά τα εμπεδώνει με τις ερωτήσεις και τα διδάσκεται, ώστε να είναι σε θέση να τα μεταδώσει σε άλλους.

Ανώνυμος καθηγητής του 10ου αιώνα

Βιβλία, βιβλιοθήκες, υλικά γραφής

Τα βιβλία ήταν πολύ ακριβά – τα θεωρούσαν, μάλιστα, είδος πολυτελείας. Κάθε δάσκαλος προσπαθούσε να δημιουργήσει τη δική του μικρή προσωπική βιβλιοθήκη, με βιβλία που χρησιμοποιούσε για τη διδασκαλία, καθώς και με όσα θεωρούσε αναγκαία για τη δική του πνευματική καλλιέργεια. Αλλά οι δάσκαλοι δυσκολεύονταν να προμηθευτούν καινούργια βιβλία, καθώς ένας τόμος μεσαίου μεγέθους μπορούσε να κοστίσει όσο το μισό του ετήσιου εισοδήματος ενός πολύ καλά αμειβόμενου δημοσίου υπαλλήλου. Έτσι οι περισσότεροι δεν αποκτούσαν σε ολόκληρη τη ζωή τους πάνω από είκοσι βιβλία. Γι΄ αυτό, συνήθιζαν να δανείζονται τακτικά ο ένας από τον άλλον. Υπήρχαν όμως και μερικοί που είχαν καταφέρει με πολλές θυσίες να συγκροτήσουν μεγάλες προσωπικές βιβλιοθήκες.

Τρία υλικά γραφικής ύλης χρησιμοποιούνταν στο Βυζάντιο: ο *πάπυρος* (από το ομώνυμο φυτό που ευδοκιμούσε στις όχθες του Νείλου, αλλά και στη Συρία και την Παλαιστίνη), η *περγαμηνή* (από δέρματα μικρών ζώων) και το *χαρτί*, που άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτερα στο Βυζάντιο μόλις τον 11ο αιώνα.

Θ. Μαρκόπουλος, *στο σχολείο με… χαρτί και καλαμάρι.*

Σπουδαίοι βυζαντινοί διανοούμενοι

Ο Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως από το 858 έως το 867 και από το 877 έως το 886, με πλούσιο συγγραφικό έργο, ήταν ένθερμος υποστηρικτής των γραμμάτων και πρόδρομος του λεγόμενου βυζαντινού ανθρωπισμού, ο οποίος συνδύαζε την κλασική παιδεία με τη χριστιανική πίστη. Ο Φώτιος κατόρθωσε να δημιουργήσει μια από τις πιο μεγάλες και γνωστές βιβλιοθήκες της εποχής του και χάρη στο έργο του *Μυριόβιβλος* διαθέτουμε πολύτιμες πληροφορίες για έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων που ο ίδιος διάβασε αλλά αργότερα χάθηκαν.

Ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός ήταν περίφημος βυζαντινός λόγιος του 9ου αιώνα, με ευρεία φιλολογική μόρφωση, μαθηματικός, γεωμέτρης, αστρονόμος και φιλόσοφος. Για τρία χρόνια διετέλεσε επίσκοπος στη Θεσσαλονίκη. Η φήμη του ήταν τόση που ο χαλίφης της Βαγδάτης Αλ-Μαμούν ζήτησε από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο να τον στείλει να ζήσει στην αυλή του για να του μεταδώσει τις γνώσεις του.

Η Άννα Κομνηνή ήταν το πρωτότοκο παιδί του Βυζαντινού αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και σύζυγος του Νικηφόρου Βρυέννιου. Είχε ευρεία μόρφωση. Μεταξύ άλλων διδάχτηκε ρητορική, φιλοσοφία, ιστορία, μαθηματικά, μουσική και ια-

τρική. Η αρχαιομάθειά της αποτυπώνεται στο σημαντικό ιστορικό της έργο *Αλεξιάς* στο οποίο εξιστορεί το έργο του πατέρα της, συμπληρώνοντας το έργο του συζύγου της *Ύλη ιστορίας*.

Για τον Φώτιο

Ο Φώτιος δεν καταγόταν από κάποια άσημη και άγνωστη οικογένεια, αλλά από ευγενική και σπουδαία γενιά· τον θεωρούσαν τον πιο σημαντικό ανάμεσα σε όλους εκείνους που υπηρετούσαν την πολιτεία, τόσο για τη σύνεσή του όσο και για τη γενικότερη μόρφωσή του· άλλωστε, η γραμματική και η ποίηση, η ρητορική και η φιλοσοφία, ακόμη και η ιατρική, όπως και όλες σχεδόν οι κοσμικές επιστήμες τού ήσαν τόσο οικείες, ώστε να λέγεται ότι όχι μόνο υπερίσχυε όλων των συγχρόνων του, αλλά και ότι μπορούσε να συγκριθεί με τους παλαιούς [σοφούς]. Κι όλα τον ευνοούσαν, οι φυσικές ικανότητες, η μόρφωση, τα πλούτη, που του επέτρεπαν να μαζεύει κάθε λογής βιβλία […] και νύχτες ολόκληρες, άγρυπνος, μελετούσε με ιδιαίτερη επιμονή. Κι όταν έφτασε η στιγμή να καταλάβει εκκλησιαστικά αξιώματα […], φρόντισε ιδιαίτερα να διαβάσει και βιβλία που ανήκαν σε αυτόν τον χώρο.

Βίος του Πατριάρχη Ιγνατίου

Το αίτημα του Αλ-Μαμούν για τον Λέοντα τον Μαθηματικό

Ήθελα εγώ ο ίδιος να έρθω σε σένα [τον Θεόφιλο…]· επειδή όμως ούτε η θρησκεία μου ούτε και ο πολύς λαός που βρίσκεται υπό την εξουσία μου επιτρέπουν κάτι τέτοιο, σε παρακαλώ να μου στείλεις για λίγο αυτόν τον άνδρα, που είναι πασίγνωστος για την επίδοσή του στη φιλοσοφία και τις άλλες επιστήμες, και να τον πείσεις να μείνει μαζί μου και να μου μεταδώσει, με τη διδασκαλία του και την αρετή του, την ίδια την επιστήμη, για την οποία άλλωστε ενδιαφέρομαι κι εγώ ιδιαίτερα […] Θα σου προσφέρω κι ένα ποσό, ως δωρεά για τον άνθρωπο αυτό, που θα φτάνει τα 20 κεντηνάρια χρυσού [μονάδα μέτρησης ίση με 100 λίτρα χρυσού], καθώς και σύναψη συνθήκης αιώνιας ειρήνης.

Θεοφάνης, *Συνέχεια.*

Εγώ η Άννα Κομνηνή…

Εγώ, η Άννα, […] δεν είμαι αγράμματη, αλλά σπούδασα τα ελληνικά, χωρίς να έχω παραμελήσει τη ρητορική, και μελέτησα προσεκτικά τόσο τα έργα του Αριστοτέλη όσο και τους διαλόγους του Πλάτωνος, και κόσμησα το πνεύμα μου με τα μαθηματικά, την αστρονομία και τη μουσική.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς.*

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Παρατηρήστε προσεκτικά το έργο του Σπύρου Βασιλείου. Περιγράψτε: τι βλέπετε, τι σκέφτεστε γι' αυτό που βλέπετε, τι σας κάνει να αναρωτιέστε αυτό που βλέπετε;
2. Μελετήστε το κείμενο του Γ. Γκάαρντερ «Ο Απ. Παύλος στην Αθήνα». Σε δυάδες εντοπίστε ποια θετικά στοιχεία αναγνώρισε ο Παύλος στην ελληνική φιλοσοφία και περιγράψτε ποιο καινούριο στοιχείο κόμισε στους Αθηναίους.
3. Σήμερα όλοι ακούμε και διαβάζουμε για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Αφού συζητήσετε για λίγο με τον καθηγητή σας γι' αυτό, χωριστείτε σε ομάδες και φανταστείτε μικρές καθημερινές σκηνές και εμπειρίες, κοινές για όλους τους Ευρωπαίους εφήβους. Παρουσιάστε τις σκηνές στην τάξη με την τεχνική του αυτοσχεδιασμού. Στη συνέχεια συζητήστε για τα θετικά και τα τυχόν αρνητικά αυτής της πτυχής της παγκοσμιοποίησης.
4. Δύο μαθητές υποδύονται αντίστοιχα δύο πολίτες της Καισάρειας του 4ου αιώνα και συζητούν, στο πλαίσιο ενός μικρού θεατρικού που ετοιμάζουν αυτοσχεδιάζοντας, το παρακάτω θέμα: «Να σπουδάζουν ή όχι οι Χριστιανοί νέοι τα ελληνικά γράμματα;».
5. Φανταστείτε ότι είστε ένας χριστιανός έφηβος του 4ου αιώνα και θέλετε να σπουδάσετε ελληνική φιλοσοφία. Οι γονείς σας όμως έχουν αντιρρήσεις, καθώς θεωρούν ότι η ελληνική φιλοσοφία είναι επικίνδυνη και μπορεί να επηρεάσει την πίστη σας. Τι θα τους απαντούσατε;
6. Ένας επίσκοπος του 11ου αιώνα, ο Ιωάννης Μαυρόπους Ευχαϊτών, γράφει: «Αν ήθελες, Χριστέ μου, να εξαιρέσεις από τη δίκαιη κρίση σου κάποιους από τους ειδωλολάτρες, ας εξαιρέσεις για χάρη μου τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο· γιατί κι οι δυο αυτοί, με τα έργα τους και τη ζωή τους, βρέθηκαν πολύ κοντά στους δικούς σου νόμους». Σε δυάδες προσπαθήστε να εξηγήσετε τα λόγια του επισκόπου συσχετίζοντάς τα με το γεγονός ότι σε πολλούς ορθόδοξους ναούς εικονίζονται Έλληνες φιλόσοφοι.
7. Προετοιμάστε και παρουσιάστε τη γιορτή των τριών Ιεραρχών στο σχολείο σας.
8. Ο Ιουλιανός χαρακτηρίστηκε από τους λάτρεις της αρχαίας ελληνικής θρησκεία ως «Μέγας» και «Οραματιστής», ενώ από την Εκκλησία ως «παραβάτης» και «αποστάτης». Εξηγήστε γιατί.
9. Χωριστείτε σε ομάδες. Συζητήστε, ξεχωριστά σε κάθε ομάδα, το παρακάτω ερώτημα: -Για ποιον λόγο, αν και αντίπαλοι, ο Ιουλιανός και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός έτρεφαν μεγάλο σεβασμό για την ελληνική γλώσσα; Στη συνέχεια, σκεφτείτε παραδείγματα και διατυπώστε κρίσεις, σκέψεις και προβληματισμούς για τη στάση των σημερινών εφήβων στην Ελλάδα απέναντι στην ελληνική γλώσσα.

7. Η σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού αποτυπώνεται στην τέχνη

i. Από τον περίπτερο αρχαιοελληνικό ναό στη χριστιανική βασιλική: Η Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης ως ζωντανό σύμβολο του χριστιανικού βυζαντινού πολιτισμού

Ναός του Ηφαίστου, Αθήνα (5ος αι. π.Χ.)

Άγιος Δημήτριος, Θεσσαλονίκη (7ος αι. μ.Χ.)

Κάθε αρχιτεκτονικό έργο εκφράζει με τη μορφή του τις ανάγκες των ανθρώπων που το δημιουργούν. Ο αρχαιοελληνικός ναός δημιουργήθηκε για να στεγάζει το άγαλμα του θεού και να προστατεύει το θησαυρό της πόλης. Στο εσωτερικό του έμπαιναν μόνον οι ιερείς και όσοι πρόσφεραν δώρα και αναίμακτες θυσίες στο άγαλμα του θεού, ενώ το πλήθος των προσκυνητών έμενε απ' έξω, γύρω από το βωμό για τις αιματηρές θυσίες. Από εκεί έβλεπε μέσα από την ανοιχτή θύρα το πελώριο άγαλμα του θεού. Ο χριστιανικός ναός διαφοροποιήθηκε γιατί είναι «εκκλησία», δηλαδή το κτίριο και συνάμα η σύναξη των πιστών, οι οποίοι δεν παρακολουθούν από έξω σαν θεατές, αλλά συμμετέχουν στο τελούμενο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Η έμφαση λοιπόν της καλλιτεχνικής διαμόρφωσης δόθηκε στον εσωτερικό χώρο, ο οποίος δεν είναι απλά το μαρμαροχτισμένο μέγαρο, η κατοικία ενός θεού, αλλά η μικρογραφία του Σύμπαντος, γιατί εδώ γίνεται η συνάντηση του ενός και μοναδικού Θεού με τον άνθρωπο.

Ναοί στο σχήμα τ' ουρανού (Οδυσσέας Ελύτης)

Η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη

Ο Ιουστινιανός, όταν αποφάσισε να ανοικοδομήσει τον ναό της Αγίας Σοφίας, ανέθεσε το έργο σε δύο διάσημους Μικρασιάτες αρχιτέκτονες, τον Α ν θ έ μ ι ο από τις Τράλλεις και τον Ι σ ί δ ω ρ ο από τη Μίλητο, διαθέτοντας τεράστια χρηματικά ποσά και επιβλέποντας ο ίδιος την εκτέλεση του έργου. Η κατασκευή ολοκληρώθηκε σε πέντε χρόνια και δέκα μήνες (532 μ.Χ. - 537 μ.Χ.). Οι δύο αρχιτέκτονες, αξιοποιώντας την παράδοση της ελληνιστικής τέχνης, καθώς και αυτόχθονα στοιχεία της Ανατολής (συριακά, περσικά, αιγυπτιακά), δημιούργησαν έναν πρωτότυπο τύπο ναού. Έτσι, η Αγία Σοφία είναι καρπός γόνιμης σύζευξης ελληνικής τέχνης και ανατολικών στοιχείων με τη χριστιανική πνοή. Για το χτίσιμο του ναού εργάστηκαν εντατικά 10.000 ειδικευμένοι τεχνίτες και εργάτες και μεταφέρθηκαν τα καλύτερα υλικά από ολόκληρη την αυτοκρατορία. Στα εγκαίνια της Αγίας Σοφίας ο Ιουστινιανός ευχαρίστησε τον Θεό που τον αξίωσε να καταφέρει ένα τόσο λαμπρό έργο και είπε, κατά την παράδοση, τη φράση: «Νενίκηκά σε, Σολομών!».

Ο αρχιτεκτονικός της τύπος προέκυψε από τον συνδυασμό της βασιλικής και του περίκεντρου ναού με τρούλο. Πρόκειται για ένα πολύ μεγάλο ορθογώνιο οικοδόμημα, του οποίου το μέγιστο μήκος φτάνει τα 78,16 μέτρα και το πλάτος τα 71,82. Το τεράστιο κεντρικό κλίτος, που απολήγει στην αψίδα του ιερού, στέφεται από γιγάντιο τρούλο, που μοιάζει να αιωρείται σε ύψος 54 μέτρων.

Η Αγία Σοφία έγινε συνώνυμο της ακμής του βυζαντινού πολιτισμού. Όλες οι κρατικές μεγάλες τελετές γίνονταν στην Αγία Σοφία: στέψη αυτοκρατόρων, βάφτιση πορφυρογέννητων, γάμοι και κηδείες αυτοκρατόρων, χειροτονίες Πατριαρχών, υποδοχές αρχηγών ορθοδόξων κρατών και αρχηγών χριστιανικών εκκλησιών, δοξολογίες και επίσημες προς τον Θεό ευχαριστίες και άλλες πατριαρχικές και αυτοκρατορικές γιορτές. Στην Αγία Σοφία υπήρχε ειδική εξέδρα (θρόνος) για τον αυτοκράτορα.

Από την Αγία Σοφία ξεκινούσαν για τους μεγάλους πολέμους και σε αυτήν γιόρταζαν τις μεγάλες νίκες. Σε αυτήν κατέφευγε ο λαός σε ώρες δύσκολες. Σε αυτήν προσεύχονταν οι πιστοί με αγωνία μέχρι τα ξημερώματα της 29ης Μαΐου του 1453 να σωθεί η Πόλη από την πολιορκία των Οθωμανών. Για τον Μωάμεθ Β’, η κατάληψη της Αγία Σοφίας συμβόλιζε την επικράτηση του Ισλάμ επί του Χριστιανισμού.

Για την Αγία Σοφία

Και όλα τα τζαμιά, προσπαθώντας είτε να την ξεπεράσουν σε μέγεθος είτε να την μιμηθούν σε χάρη, δείχνουν ότι σε καμιά περίπτωση δεν μένουν αδιάφορα μπροστά σ’ αυτή την ανερμήνευτη μεγαλοπρέπεια του θεϊκού Κάλλους της ταπεινώσεως.

Και η Αγια-Σοφιά μένει σιωπηλή. Δεν ενοχλείται. Δεν ενοχλεί. Μόνο φωτίζει, παρηγορεί, ανέχεται και περιμένει.

Αρχιμ. Βασίλειος (Γοντικάκης), *Το Κάλλος θα σώση τον κόσμο.*

Το εσωτερικό του ναού της Αγίας Σοφίας

Μπαίνοντας στην Αγία Σοφία, βλέπουμε να χύνεται στο κέντρο του ναού το φως που τα εκατό περίπου παράθυρά της στέλνουν από ψηλά. Στρέφοντας το βλέμμα μας προς τα επάνω αντικρίζουμε τον τρούλο που μοιάζει να αιωρείται, καθώς το φως διαχέεται από τα σαράντα παράθυρά του, το ένα δίπλα στο άλλο. Θαρρείς και αναδύεται ο τρούλος μέσα από το φως, και, καθώς τον αισθανόμαστε να κρέμεται ανάλαφρος μέσα στις χρυσές ακτίνες του ήλιου, είναι αυτό το φως που μετατρέπει τον τρούλο σε ουρανό.

Ο Ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη

Από το *Χρονικό* του Νέστορος (τέλη 11ου - αρχές 12ου αι.)

Το *Χρονικό* αφηγείται την επίσκεψη απεσταλμένων του Ρώσου ηγεμόνα Βλαδίμηρου στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με το *Χρονικό*, ο βυζαντινός αυτοκράτορας ευθύς κανόνισε ώστε οι επισκέπτες να παρευρεθούν σε λειτουργία στην Αγία Σοφία. Οι απεσταλμένοι κατόπιν ανέφεραν στον ηγεμόνα τους:

«Μας οδήγησαν σε κτήρια όπου λάτρευαν τον Θεό τους και δε γνωρίζαμε αν βρισκόμασταν στον ουρανό ή στη γη [...]. Στη γη δεν υπάρχει τέτοια λαμπρότητα και τέτοια ομορφιά, και είμαστε σε αμηχανία πώς να την περιγράψουμε. Γνωρίζουμε μόνο ότι εκεί ο Θεός κατοικεί ανάμεσα στους ανθρώπους».

Οι Βυζαντινοί διακοσμούσαν συνήθως με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά τους τοίχους και τα δάπεδα των εκκλησιών, όχι μόνο για να τις ομορφύνουν, αλλά και για να μη φαίνονται τα οικοδομικά υλικά της κατασκευής. Τα περισσότερα ψηφιδωτά έγιναν τους πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας, και μέχρι τον 10ο αιώνα, τότε που η αυτοκρατορία βρισκόταν στην ακμή της. Αργότερα, επειδή κόστιζαν ακριβά, αντικαταστάθηκαν από τις τοιχογραφίες. Περίφημα είναι τα ψηφιδωτά στις εκκλησίες της Ραβέννας στην Ιταλία, όπως επίσης και αυτά της Κωνσταντινούπολης, της Θεσσαλονίκης, της Μονής Δαφνίου στην Αττική, της Νέας Μονής της Χίου, του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία και αλλού.

Μαρίζα Ντεκάστρο, *Βυζαντινή Τέχνη. Οδηγός για παιδιά.*

ii. Από τα Φαγιούμ στη χριστιανική εικόνα

Τα Φαγιούμ

Η περιοχή του Φαγιούμ είναι μια κοιλάδα πλούσια σε βλάστηση, 60 χιλ. νότια του Καΐρου, στη δυτική όχθη του Νείλου. Εκεί βρέθηκε μεγάλος αριθμός έγχρωμων πορτρέτων, όπως και σε άλλες περιοχές της Αιγύπτου, αλλά η περιοχή του Φαγιούμ έδωσε το όνομά της σε όλα. Πρόκειται για νεκρικά πορτρέτα, που τα περισσότερα ζωγραφίζονταν, όταν ακόμη τα πρόσωπα βρίσκονταν στη ζωή και, μάλιστα, αφού προηγουμένως έκαναν τη σχετική προετοιμασία (χτενίσματα, κόμμωση, κοσμήματα, ένδυση), για να στηθούν μπροστά στον ζωγράφο και να απαθανατιστούν στην καλύτερή τους ώρα. Στη συνέχεια έμπαιναν σε κάδρο και στόλιζαν κάποιο δωμάτιο του σπιτιού τους. Μερικά είναι ζωγραφισμένα μετά θάνατο, κατά τη διάρκεια της ταρίχευσης, η οποία κρατούσε 70 μέρες. Κατά τη φάση της ταρίχευσης, τα τοποθετούσαν στο ύψος του προσώπου της μούμιας. Τα πορτρέτα του Φαγιούμ καλύπτουν το χρονικό διάστημα των τριών πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων, είναι μικρών διαστάσεων (περίπου 0,30x0,20 εκ.) και ζωγραφίζονταν πάνω σε ξύλινες επιφάνειες ή σε λινό ύφασμα.

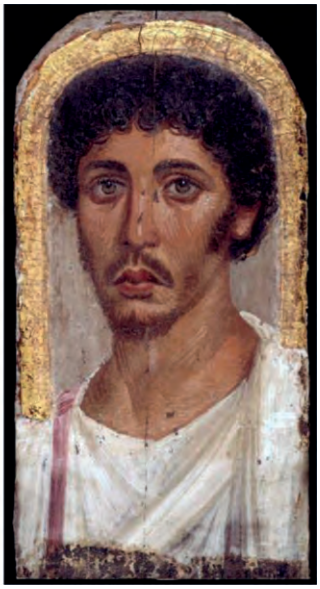

«Στο βλέμμα των προσώπων που εικονίζονται στα πορτρέτα Φαγιούμ μοιάζει να καίει ένα καντήλι αιώνιας ζωής» (Αντρέ Μαλρώ)

Από τα Φαγιούμ στις κηρόχυτες εικόνες του Σινά

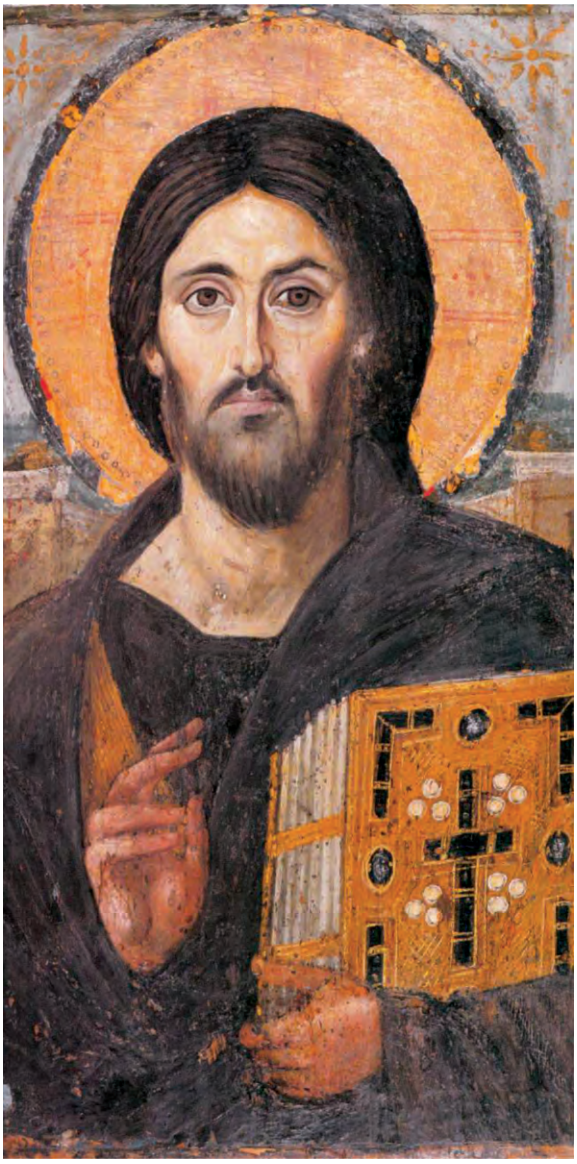

Ο Χριστός (Ι. Μ. Αγ. Αικατερίνης του Σινά, 6ος αι.)

Είναι φυσικό λοιπόν, οι πρώτοι χριστιανοί ζωγράφοι των πρώτων αιώνων στην Αίγυπτο και γενικότερα στο χώρο της Ανατολής να συμπεριλαμβάνονται ανάμεσα σ' αυτούς, που πριν γίνουν χριστιανοί, ιστορούσαν παρόμοια "νεκρικά πορτρέτα". Έτσι εξηγείται το πέρασμα από τα πορτρέτα Φαγιούμ στις αρχαιότερες χριστιανικές εικόνες.

Οι χριστιανικές εικόνες ζωγραφίζονται, αφού γίνει η προεργασία πάνω σε ξύλινες επιφάνειες ή σε λινό ύφασμα, και χρησιμοποιείται η εγκαυστική ή κηρόχυτη τεχνική. Ζωγραφίζεται κατ' ενώπιον και τονίζονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου με ιδιαίτερη προτίμηση στα μεγάλα, εκφραστικά μάτια. Οι αρχαιότερες εγκαυστικές εικόνες είναι αυτές του μοναστηριού της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά, χρονολογούνται από τους περισσότερους ιστορικούς της τέχνης στον 6ο αιώνα και διατηρούνται σε άριστη κατάσταση [...]

Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στα πορτρέτα του Φαγιούμ και στις κηρόχυτες εικόνες του Σινά είναι ότι τα πρώτα χρησιμοποιούν μοντέλο, ενώ οι εικόνες ακολουθούν την παράδοση και διαμορφώνουν την τυπολογία που θα σεβαστούν όλοι οι καλλιτέχνες στους μετέπειτα αιώνες. Η εικόνα, ως λατρευτικό αντικείμενο, είναι καλλιτεχνικό προϊόν προσευχής, υπηρετεί τη λατρεία, εκφράζει την πίστη και ερμηνεύει το δόγμα.

Α. Παλιούρας, *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Αρχαιολογία.*

Οι φορητές εικόνες

Οι φορητές εικόνες βρίσκονταν παντού: στις εκκλησίες, στους τάφους, στα σπίτια. Στα πρωτοχριστιανικά χρόνια οι εικόνες ήταν οι προσωπογραφίες των αγίων, οι οποίες τοποθετούνταν πάνω στον τάφο τους, ώστε οι πιστοί να τους βλέπουν. Αργότερα αυτές οι εικόνες έγιναν αντικείμενο λατρείας.

Αν παρατηρήσουμε τις εικόνες ενός αγίου που έχουν κατασκευαστεί σε διαφορετικές εποχές, θα διαπιστώσουμε ότι, παρ' όλη την πάροδο του χρόνου, ο άγιος είναι ζωγραφισμένος σχεδόν με τον ίδιο τρόπο. Έτσι, βλέπουμε αγίους να είναι ζωγραφισμένοι πάντοτε νέοι, όπως για παράδειγμα ο Άγιος Γεώργιος· άλλοι ζωγραφίζονται πάντα ηλικιωμένοι, όπως οι Τρεις Ιεράρχες. Ο Αγιος Δημήτριος φοράει πολεμική εξάρτυση. Συχνά κάποιο σύμβολο ζω-

γραφίζεται δίπλα στον άγιο. Δίπλα στην Αγία Ελένη υπάρχει πάντα ο Σταυρός, γιατί εκείνη τον βρήκε· ο Άγιος Γεώργιος εικονίζεται μαζί με το δράκο που σκότωσε· στις εικόνες του Αγίου Νικολάου, προστάτη των θαλασσινών, υπάρχει πάντα κάποιο ναυτικό θέμα. Αυτή η σταθερότητα στην αναπαράσταση των αγίων προσώπων βοηθούσε και τον πλέον αγράμματο πιστό να καταλάβει ποιος Άγιος εικονιζόταν.

Μαρίζα Ντεκάστρο, *Βυζαντινή Τέχνη. Οδηγός για παιδιά.*

Παναγία Βρεφοκρατούσα (λεπτομέρεια, Ι. Μ. Βατοπαιδίου, 14ος αι.)

Άγιος Γεώργιος (Ι. Μ. Βατοπαιδίου, 14ος αι.)

Μακεδονική και Κρητική σχολή ζωγραφικής

Προς το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στην εποχή των Παλαιολόγων, έχουν κατά κάποιο τρόπο διαμορφωθεί δύο σχολές στη ζωγραφική: η ***Μακεδονική*** και η ***Κρητική***.

Το κέντρο δημιουργίας της Μακεδονικής σχολής βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη και δείγματά της υπάρχουν σε όλη τη Μακεδονία. Το χαρακτηριστικό της είναι ότι τη συναντάμε κυρίως σε τοιχογραφίες. Τα χρώματά της είναι φωτεινά και οι ζωγράφοι προσπαθούν να αποδώσουν τις μορφές με φυσικότητα.

Η Κρητική σχολή κατασκευάζει κυρίως φορητές εικόνες και όχι τοιχογραφίες. Έργα της συναντάμε σε όλη την Ελλάδα. Αυτή η σχολή χαρακτηρίζεται από μια λιτότητα και προσήλωση στην παλαιότερη βυζαντινή παράδοση, ενώ άνθισε στα μεταβυζαντινά χρόνια.

Μαρίζα Ντεκάστρο, *Βυζαντινή Τέχνη. Οδηγός για παιδιά.*

Η προδοσία (λεπτομέρεια,
Ι. Μ. Βατοπαιδίου, 14ος αι.)

Η προδοσία (λεπτομέρεια, Θεοφάνης ο Κρης,
Ι. Μ. Ιβήρων, 16ος αι.)

Ο αγιογράφος, ένας καλλιτέχνης με πίστη

Ο αγιογράφος ήταν καλλιτέχνης με βαθιά πίστη. Ακολουθούσε πιστά τους κανόνες που είχε θεσπίσει η Εκκλησία για τη ζωγραφική, ποτίζοντας ταυτόχρονα τα έργα του με όλο του το συναίσθημα και τη συγκίνηση προς τα Θεία. Έτσι, το έργο του κάθε αγιογράφου είναι μοναδικό και πρωτότυπο. Οι Βυζαντινοί πίστευαν ότι το ταλέντο ήταν σταλμένο από τον Θεό και το αφιέρωναν σ' αυτόν. Σκοπός του αγιογράφου δεν ήταν να φτιάξει έναν ωραίο πίνακα, μια ωραία εικόνα. Με το ταλέντο του προσπαθούσε να μιλήσει κατευθείαν στην ψυχή του πιστού και να τον παροτρύνει να ακολουθήσει το παράδειγμα των αγίων μορφών, για να φτάσει κι αυτός στην τελειότητα. Οι αγιογράφοι τότε, όπως και σήμερα, μάθαιναν την τέχνη τους κοντά σε κάποιον δάσκαλο. Ο αγιογράφος Διονύσιος ο εκ Φουρνά, σε ένα βιβλίο-οδηγό που έγραψε στις αρχές του 18ου αιώνα, συστήνει στα παιδιά που έχουν ταλέντο και θέλουν να ακολουθήσουν αυτή την τέχνη να ασκηθούν μόνα τους στην αρχή κι έπειτα να μαθητεύσουν κοντά σε ένα δάσκαλο.

Η μαθητεία κρατούσε χρόνια. Ο νεαρός μαθητευόμενος, πριν πιάσει στα χέρια του πινέλο και χρώμα, περνούσε από όλα τα στάδια της δουλειάς, αρχίζοντας από τις πιο απλές εργασίες, όπως είναι το πλύσιμο των πινέλων, έως και τις πιο πολύπλοκες, όπως είναι η παρασκευή των χρωμάτων. Δουλεύοντας έτσι στο εργαστήριο του δασκάλου του, ο νεαρός μάθαινε τα μυστικά της τέχνης. Όταν ο δάσκαλος τον έκρινε πλέον ικανό, του έδινε την άδεια να εργαστεί μόνος του.

Μαρίζα Ντεκάστρο, *Βυζαντινή Τέχνη. Οδηγός για παιδιά.*

«Όταν πρόκειται να αρχίσεις μια εικόνα, κατά πρώτον κάνε την προσευχή σου εις τον Κύριον να σε φωτίσει εις το έργον σου...»

(Φώτης Κόντογλου)

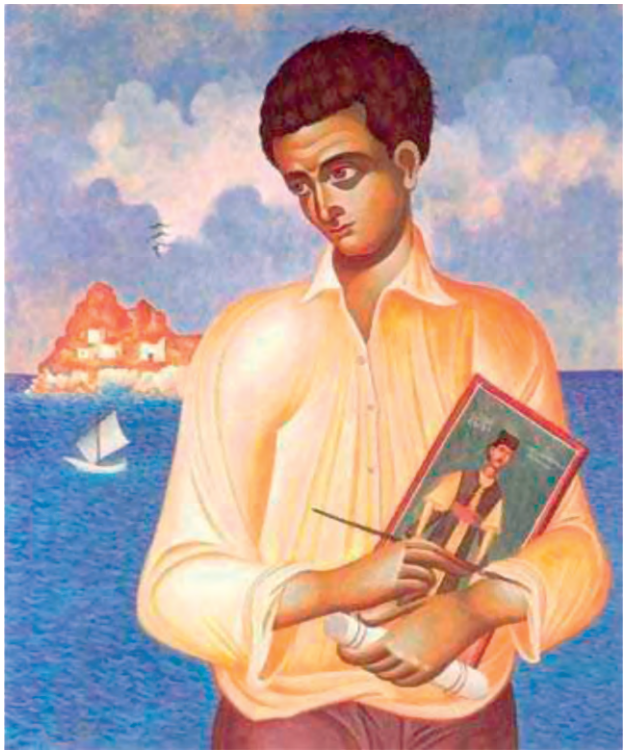

Φώτης Κόντογλου (Γεώργιος Κόρδης)

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Παρατηρήστε προσεκτικά τον ναό του Θησείου και τον ναό του Αγ. Δημητρίου, διαβάζοντας παράλληλα και το πληροφοριακό κείμενο. Σε δυάδες καταγράψτε τις διαφορές ειδωλολατρικού και χριστιανικού ναού.
2. Φανταστείτε ότι ένας φίλος σας θέλει να γίνει αγιογράφος και να ασχοληθεί σοβαρά με τη βυζαντινή αγιογραφία. Μετά από όσα μάθατε στην ενότητα αυτή, τι θα είχατε να του επισημάνετε;
3. Φωτοτυπήστε μεγεθύνοντας σε ασπρόμαυρο Α4 μια εικόνα από τα Φαγιούμ και την εικόνα του Χριστού από το Σινά. Επιζωγραφίστε τις με τις ξυλομπογιές σας προσπαθώντας να αποδώσετε όσο πιο πιστά γίνεται τα χρώματα των εικόνων.
4. Παρατηρήστε τις δύο εικόνες της Προδοσίας. Επισημάνετε και περιγράψτε τις διαφορές στα χρώματα, στο σχέδιο, στις εκφράσεις.
5. Αναζητήστε στο διαδίκτυο πληροφορίες και εικόνες από τα ψηφιδωτά της Ραβέννας, της Μονής Δαφνίου, της Νέας Μονής Χίου και της Μονής Οσίου Λουκά Βοιωτίας.

Ε΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας καταγράφονται σε κείμενα

Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος

Εισαγωγικά

Η Εκκλησία από πολύ νωρίς χρειάστηκε να δείξει τα όρια ανάμεσα στην αλήθεια και το ψέμα ή την πίστη και την πλάνη για τον Θεό και τον άνθρωπο, για να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα που δημιουργούνταν στη ζωή των πιστών.

Η χάραξη ορίων δεν ήταν πάντα εύκολη υπόθεση και ποτέ δεν την αποφάσιζε ένας άνθρωπος. Χρειάστηκαν ομόφωνες αποφάσεις που λήφθηκαν μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες από πολλά μέλη της Εκκλησίας που εργάστηκαν σκληρά και υπεύθυνα γι' αυτό. Έτσι προέκυψε και η ανάγκη δημιουργίας θεσμών, όπως είναι οι Σύνοδοι, για να καταγράψουν τις αρχές της πίστης, τα λεγόμενα «δόγματα». Αυτό που επιδίωκαν τόσο τα πρόσωπα όσο και οι θεσμοί ήταν να διαφυλάξουν την αποστολικότητα, την καθολικότητα και την ενότητα της Εκκλησίας. Γιατί θεωρούσαν πως έτσι διασώζεται η πίστη και η ζωή των χριστιανών. Οι Σύνοδοι λειτουργούσαν δίνοντας λόγο και ψήφο σε όσο το δυνατόν περισσότερα μέλη της Εκκλησίας. Ωστόσο, οι αποφάσεις δε λαμβάνονταν μόνο με βάση την αρχή της πλειοψηφίας, αλλά και με βάση την πνευματική ωριμότητα και τον θείο φωτισμό των μελών της συνόδου.

Σε αυτήν τη θεματική ενότητα αρχικά θα αναγνωρίσετε και θα προβληματιστείτε για το ρόλο και τη σημασία των ορίων και των αποφάσεων για τη δική σας ζωή. Στη συνέχεια, θα αξιολογήσετε τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία πήρε αποφάσεις και έθεσε όρια για τα ζητήματα πίστης, θα εξετάσετε τη λειτουργία των θεσμών της και θα διερευνήσετε τις συνέπειες που είχαν αυτές για τη ζωή των ανθρώπων.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

8. Συζητώντας για τα όριά μας.

9. Η χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

8. Συζητώντας για τα όριά μας

i. Όλα επιτρέπονται;

Όλα επιτρέπονται; Ποιος ξέρει και ποιος καθορίζει το σωστό; Γιατί να υπάρχουν τόσοι περιορισμοί στη ζωή μας; Ποιος αποφασίζει για μας; Γιατί πάντα οι μεγαλύτεροι; Τι μπορεί να συμβαίνει όταν δεν υπάρχουν όρια;

Η Ζένια παίρνει τις καραμέλες. Περιμένει να τον ακούσει να της βγάζει κανένα λογύδριο για «τις βλαβερές συνέπειες του καπνού», αλλά ο θείος της έχει ήδη απομακρυνθεί. Βρίσκεται κιόλας στην πόρτα.

«Λεωνίδα! Στάσου ένα λεπτό». Κοντοστέκεται απορημένος.

«Να... θέλω να σου πω ότι είσαι πολύ εντάξει, να πούμε».

«Και βέβαια είμαι εντάξει. Αλλά... πώς σου ήρθε ξαφνικά αυτό;»

«Είσαι ο μόνος που δε με πνίγει στις συμβουλές... τα "πρέπει" και τα "κάνε αυτό" και "μην κάνεις εκείνο"... Λες τη γνώμη σου, αλλά δεν το παίζεις μονοπώλιο. Δεν είσαι σαν το μπαμπά και τη μαμά, που μ' έχουν ταράξει στις απαγορεύσεις και στις προστακτικές... Με σέβεσαι εσύ!»

«Φυσικά σε σέβομαι. Άλλωστε, δε θα 'σαι πάντα δεκαεφτά χρόνων! Απ' το τοπίο της εφηβείας περαστική είσαι κι εσύ, όπως όλοι μας. Μήπως όμως είσαι λίγο αυστηρή με τους καημένους τους γονείς σου;»

«Δε με καταλαβαίνουν. Οι κουβέντες μαζί τους δε βγάζουν πουθενά».

«Μα γιατί;»

«Γιατί όλο "μη" και "πρόσεχε" είναι. Κι εγώ... Εγώ δε θέλω να μου λένε τι να κάνω!»

Βεατρίκη Κάτζολα-Σαμπατάκου, *Δε θέλω να μου λένε τι να κάνω.*

Ο δάσκαλος κρατούσε στο κάθε χέρι από μια μεγάλη φουσκωμένη σακούλα, ανέβηκε στο βάθρο και τις ακούμπησε κάτω από το μαυροπίνακα.

Τι ’ναι τούτες οι σακούλες; Παραξενεύτηκαν οι μαθητές κι έτριξαν τα θρανία. Ο Πασχάλης ψιθύρισε στο Λευτέρη:

Αλλού γι’ αλλού ο άνθρωπος...

Ο δάσκαλος κάθισε στην έδρα του, έκανε να μιλήσει, δε μίλησε, σηκώθηκε, προχώρησε ώς την άκρη του βάθρου και τότε είπε:

Παιδιά μου, σήμερα θα κλέψω λίγη ώρα από το μάθημα ιστορίας γιατί έχω να σας πω κάτι σημαντικό.

Οι μαθητές τέντωσαν τ’ αυτιά τους. Ούτε ένα κιχ.

Σας έφερα βιβλία. Όχι σχολικά. Βιβλία που έγραψαν συγγραφείς για παιδιά, παραμύθια και μυθιστορήματα. Τα διάβαζα όταν ήμουν μαθητής του δημοτικού και του γυμνασίου. Θα σας τα μοιράσω κι αν θέλετε τα διαβάζετε. Λέω ΑΝ ΘΕΛΕΤΕ, γιατί τα εξωσχολικά βιβλία δεν πρέπει αναγκαστικά να τα διαβάζετε. Όλη σας η μέρα είναι γεμάτη ΠΡΕΠΕΙ. ΠΡΕΠΕΙ να σηκωθείτε νωρίς το πρωί για να πάτε σχολείο, ΠΡΕΠΕΙ να διαβάσετε ιστορία, γεωγραφία, συντακτικό, ΠΡΕΠΕΙ να λύσετε τις ασκήσεις των μαθηματικών, ΠΡΕΠΕΙ να είστε υπάκουοι, φρόνιμοι, προσεκτικοί την ώρα του μαθήματος, ΠΡΕΠΕΙ, ΠΡΕΠΕΙ, ΠΡΕΠΕΙ... Αμάν!

Ζωρζ Σαρή, *Ο κύριός μου.*

ii. Ποιος ξέρει και ποιος καθορίζει το σωστό;

Εκείνο που υποστήριζε ο καθηγητής στην εκπομπή για το νόμο της σιωπής, ήταν το τελειωτικό χτύπημα για τη συνείδηση της Κατρίν. Πότε μίλησαν οι μεγάλοι στα παιδιά, πότε τα ρώτησαν οι επιστήμονες, πότε ενδιαφέρθηκαν πραγματικά για το τι συμβαίνει στα σχολεία; [...]

– Όλο μεγάλα λόγια είστε εσείς οι μεγάλοι. Διαπιστώσαμε τούτο, διαπιστώσαμε το άλλο. Αριθμοί, χαρτιά, και το πώς το είπε εκείνος με τα γυαλιά, «επίπεδα βίας» ή κάπως έτσι; Ζείτε αλλού, έκανε η Κατρίν. Ούτε περνάει από το μυαλό σας τι είναι ο νόμος της σιωπής. Ποιοι φτιάχνουν νόμους, μου λέτε; Εσύ γιατί δε ρώτησες εκείνον από το υπουργείο τι ξέρει από βία.

Οι δυο γονείς είχαν παγώσει. Την άκουγαν ανήμποροι να αντιδράσουν.

(την επόμενη μέρα)

Η Κατρίν ανέβηκε στο πεζούλι για να τη βλέπουν και να τους βλέπει όλους [...] και πιάστηκε από τη σιδεριά.

Γεωργία Στύλου, από την εικονογράφηση του βιβλίου

Λοιπόν, ξέρουμε τι έχει συμβεί. Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια, είπε κι η φωνή της έγινε πιο τραχιά.

Προτείνω να το λύσουμε μόνοι μας. Η κάθε τάξη, το κάθε τμήμα να κάνει συνέλευση και να αποφασίσει το τέλος του νόμου της σιωπής. Να μιλήσουμε πρέπει. Τι καθόμαστε και μυξοκλαίμε; Τι νομίζετε πως θα μας πούνε... πάλι σε εμάς θα τα ρίξουν. Ναι, είμαστε ζωηροί, ε, και; Οι μεγάλοι δεν ήταν ποτέ παιδιά; Να πάρουμε την υπόθεση στα χέρια μας. Δε χρειάζεται ούτε βία ούτε τιμωρίες.

– Πες τα, Κατρίν, ακούστηκε από κάτω [...] κι αμέσως τα παιδιά ξέσπασαν σε χειροκροτήματα και φωνές.

Σε λίγο, έξι μεγάλες ομάδες συζητούσαν στην αυλή του σχολείου, ενώ στη μεγάλη αίθουσα οι γονείς και οι δάσκαλοι προσπαθούσαν να βρουν λύσεις. Οι αποφάσεις των παιδιών ήταν γρήγορες: επιστράτευσαν τη φαντασία και το χιούμορ τους κι έβγαλαν τις ευαισθησίες και τους προβληματισμούς τους. Οι μαρκαδόροι πήραν φωτιά και τα συνθήματα συναγωνίζονταν με τις ατάκες: ΜΙΛΑ, ΝΑ ΜΙΛΗΣΟΥΜΕ, ΟΣΟ ΜΙΛΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝΕΣΑΙ, ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΙΣΟΙ, ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΙ, ΔΩΣΤΕ ΤΑ ΧΕΡΙΑ, ΤΕΛΟΣ ΤΑ ΜΙΣΗ ΓΙΑ ΛΥΣΗ, ΟΠΟΙΟΣ ΦΟΒΑΤΑΙ ΠΗΓΑΙΝΕΙ ΚΑΙ ΚΟΙΜΑΤΑΙ, ΑΛΛΑΞΤΕ, ΜΙΑ ΑΓΚΑΛΙΑ ΚΙ ΕΝΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙ ΚΑΝΟΥΝ Τ' ΟΝΕΙΡΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ, Η ΑΓΑΠΗ ΣΕ ΟΜΟΡΦΑΙΝΕΙ...

Τα πολύχρωμα χαρτιά κολλήθηκαν στα κάγκελα του μαντρότοιχου και ένα πανηγύρι στήθηκε στην αυλή. Τα γέλια, τα τραγούδια κι οι χαρές περίσσεψαν, ενώ οι γονείς με τους δασκάλους ακόμη συζητούσαν.

Β. Τασιόπουλος, *Γιατί απέναντι;*

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Σκεφτείτε και γράψτε τρία όρια που βάζουν στη ζωή σας η οικογένεια και το σχολείο. Κατόπιν, σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας, εντοπίστε τα κοινά και τα διαφορετικά. Στη συνέχεια συνεργαστείτε με μια άλλη δυάδα για να διερευνήσετε τα κριτήρια αυτών των ορίων.
2. Σε μικρές ομάδες σκεφτείτε ένα ομαδικό σας παιχνίδι (π.χ. ποδόσφαιρο, μπάσκετ, επιτραπέζιο) και φανταστείτε ότι αποφασίζετε να το παίξετε χωρίς να ισχύει κανένας κανόνας του παιχνιδιού. Καταγράψτε τα προβλήματα που πιστεύετε ότι θα δημιουργηθούν στην ομάδα και εξηγήστε γιατί.

9. Η χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

i. Πότε και γιατί χρειάζονται οι αποφάσεις;

Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει η Αποστολική Σύνοδος

Την πρώτη Σύνοδο στην ιστορία της Εκκλησίας τη συγκάλεσαν οι ίδιοι οι Απόστολοι στην Ιερουσαλήμ το 49 μ.Χ., για να αντιμετωπίσουν ένα σοβαρό ζήτημα που είχε προκύψει. Ποιο ήταν αυτό; Στις χριστιανικές κοινότητες που είχαν δημιουργηθεί υπήρχαν δύο ομάδες χριστιανών: οι Ιουδαιοχριστιανοί, δηλαδή εκείνοι που πριν βαφτιστούν ήταν Ιουδαίοι, γι' αυτό και εξακολουθούσαν να τηρούν τα ιουδαϊκά ήθη και έθιμα, και οι Ελληνιστές, οι οποίοι προέρχονταν από άλλα έθνη, γι' αυτό και είχαν ειδωλολατρικά ήθη και έθιμα. Οι Ιουδαιοχριστιανοί όμως αντιδρούσαν με την είσοδο των Ελληνιστών στην Εκκλησία, επειδή τους θεωρούσαν ηθικά κατώτερους. Μάλιστα, απαιτούσαν από αυτούς να τηρούν τον Μωσαϊκό Νόμο. Με τη σειρά τους, οι Ελληνιστές αντιδρούσαν και ένιωθαν υποτιμημένοι. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργούνται στη ζωή των χριστιανικών κοινοτήτων διακρίσεις και προβλήματα, που κάθε μέρα αυξάνονταν και απειλούσαν την ενότητά τους.

Στη Σύνοδο αυτή, εκτός από τους Αποστόλους, συμμετείχαν οι πρεσβύτεροι αλλά και πλήθος λαού. Όλα όσα σπουδαία έγιναν σε αυτή την πρώτη Σύνοδο της Εκκλησίας την ανέδειξαν σε πρότυπο για όλες τις μετέπειτα συνόδους.

ii. Πώς παίρνονται οι αποφάσεις;

Όλοι μαζί βρίσκουν τη λύση: Μια σύνοδος από τα χρόνια των Αποστόλων

Συγκεντρώθηκαν οι Απόστολοι και οι πρεσβύτεροι...

Μερικοί χριστιανοί που ήρθαν από την Ιουδαία δίδασκαν τους αδερφούς: «Αν δεν περιτέμνεσθε, όπως προστάζει ο νόμος του Μωυσή, δεν μπορείτε να σωθείτε». Επειδή έγινε αναστάτωση και συζήτηση μεγάλη ανάμεσα στον Παύλο και τον Βαρνάβα από τη μια, και σ' αυτούς από την άλλη, αποφασίστηκε να ανέβουν ο Παύλος και ο Βαρνάβας και μερικοί άλλοι από τους χριστιανούς της Αντιόχειας στα Ιεροσόλυμα, για να λύσουν εκεί το ζήτημα αυτό με τους αποστόλους και τους πρεσβυτέρους. Η Εκκλησία τούς κατευόδωσε, κι αυτοί διέσχισαν τη Φοινίκη και τη Σαμάρεια, μιλώντας παντού για την επιστροφή των εθνικών στον Χριστό, κι έδιναν έτσι μεγάλη χαρά σ' όλους τους αδερφούς. Όταν έφτασαν στην Ιερουσαλήμ, τους έγινε υποδοχή από τα μέλη της Εκκλησίας, από τους αποστόλους και από τους πρεσβυτέρους. Αυτοί τους διηγήθηκαν όσα ο Θεός έκανε μ' αυτούς, και ότι άνοιξε τη θύρα της πίστεως στους εθνικούς. Σηκώθηκαν όμως μερικοί από την παράταξη των Φαρισαίων που είχαν πιστέψει, κι έλεγαν ότι πρέπει τους εθνικούς να τους περιτέμνουν και να απαιτούν να τηρούν το νόμο του Μωυσή. Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι απόστολοι

και οι πρεσβύτεροι για να εξετάσουν το θέμα αυτό. Αφού έγινε πολλή συζήτηση, έλαβε το λόγο ο Πέτρος και τους είπε: «Αδερφοί, εσείς ξέρετε καλά ότι ο Θεός από παλιά με διάλεξε από όλους μας εμένα, για ν' ακούσουν οι εθνικοί από το στόμα μου το λόγο του ευαγγελίου και να πιστέψουν. Και ο Θεός, που γνωρίζει τις καρδιές των ανθρώπων, έδωσε σημάδι ότι κι αυτοί μπορούν να σωθούν, χορηγώντας τους το Άγιο Πνεύμα όπως και σ' εμάς. Δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα σ' εμάς και σ' αυτούς, αλλά καθάρισε με την πίστη τις καρδιές τους. Τώρα, λοιπόν, γιατί προκαλείτε τον Θεό, θέλοντας να φορτώσετε στον τράχηλο των χριστιανών ένα βάρος, που ούτε οι πρόγονοί μας ούτε εμείς μπορέσαμε να σηκώσουμε; Αντίθετα, πιστεύουμε ότι θα μας σώσει η χάρη του Κυρίου Ιησού, με τον ίδιο τρόπο που θα σώσει κι εκείνους». Όλο το πλήθος σώπασε, και όλοι άκουγαν τον Βαρνάβα και τον Παύλο να διηγούνται τα θαύματα που έκανε ο Θεός μέσω αυτών στους εθνικούς. Κι όταν τελείωσαν, μίλησε ο Ιάκωβος: «Ακούστε με, αγαπητοί αδερφοί. Ο Συμεών-Πέτρος διηγήθηκε πως ο Θεός για πρώτη φορά φρόντισε να φτιάξει από τους εθνικούς ένα λαό δικό του. Μ' αυτό συμφωνούν και τα λόγια των προφητών […] Γι' αυτό εγώ έχω τη γνώμη να μην επιβαρύνουμε τους εθνικούς που επιστρέφουν στον Θεό, αλλά να τους στείλουμε μια επιστολή και να τους καθορίσουμε να φυλάγονται από τους μολυσμούς των ειδωλοθύτων, από την πορνεία, από τη βρώση πνιγμένου ζώου και από την πόση αίματος ζώου. Αυτές οι διατάξεις του Μωυσή είναι πασίγνωστες, γιατί από τα παλιά χρόνια διαβάζονται σε κάθε πόλη στις συναγωγές κάθε Σάββατο».

(Πράξ 15, 1-23)

Η απόφαση της Αποστολικής Συνόδου

Τότε αποφάσισαν οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι μαζί με όλη την Εκκλησία να εκλέξουν από ανάμεσά τους μερικούς που να τους στείλουν στην Αντιόχεια μαζί με τον Παύλο και τον Βαρνάβα. Έτσι εξέλεξαν τον Ιούδα, που λεγόταν και Βαρσαββάς, και τον Σίλα, ανθρώπους με εξέχουσα θέση ανάμεσα στους χριστιανούς, και τους έδωσαν να μεταφέρουν την ακόλουθη επιστολή:

Οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι και οι αδελφοί χαιρετούν τους αδελφούς που προέρχονται από τους εθνικούς στην Αντιόχεια, στη Συρία και στην Κιλικία. Επειδή ακούσαμε ότι μερικοί από μας ήρθαν και σας τάραξαν με τα λόγια τους και κλόνισαν τις ψυχές σας, χωρίς να τους έχουμε δώσει εντολή εμείς, αποφασίσαμε ομόφωνα να εκλέξουμε μερικούς άντρες και να τους στείλουμε σ' εσάς, μαζί με τους αγαπητούς μας Βαρνάβα και Παύλο, που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο έργο του Κυρίου μας Ιησού Χριστού. Στείλαμε λοιπόν τον Ιούδα και τον Σίλα, που θα σας πουν και προφορικά τα ίδια πράγματα. Δηλαδή: αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλουμε κανένα πρόσθετο βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία: να απέχετε από τα ειδωλόθυτα, το αίμα, το κρέας από πνιγμένα ζώα και την πορνεία. Αν φυλάγεστε από αυτά, θα κάνετε το σωστό. Υγιαίνετε.

(Πράξ 15, 23-29)

Από τις τοπικές στις Οικουμενικές Συνόδους

Από τον 2ο αι. μ.Χ. οι επίσκοποι γειτονικών περιοχών συνήθιζαν να επικοινωνούν μεταξύ τους, για να αντιμετωπίζουν ποιμαντικά ζητήματα, να συζητούν θεολογικά θέματα και να λύνουν διάφορα προβλήματα που ανέκυπταν. Αυτή η επικοινωνία γινόταν με τη σύγκληση **τοπικών συνόδων** στην πρωτεύουσα της επαρχίας, υπό την προεδρία του επισκόπου της πρωτεύουσας. Με το πέρασμα των χρόνων οι σύνοδοι διευρύνονταν, καθώς άρχισαν να συμμετέχουν σε αυτές μέλη όχι μόνο μίας, αλλά και περισσότερων περιφερειών.

Τα πράγματα άλλαξαν τον 4ο αι. μ.Χ. με τον Μ. Κωνσταντίνο. Με την καινούρια σχέση μεταξύ Εκκλησίας και πολιτείας που διαμορφώθηκε, και καθώς η Εκκλησία γινόταν πια «θρησκεία της αυτοκρατορίας», άρχισαν να συγκαλούνται **Οικουμενικές Σύνοδοι**, σύνοδοι δηλαδή στις οποίες συμμετείχαν περισσότερα μέλη της Εκκλησίας και από όλο τον κόσμο, με καθήκον τους να διευκρινίσουν την πίστη και να την προστατεύσουν από λάθη και αποκλίσεις.

Η αντιμετώπιση των αιρέσεων: βασικός στόχος των Συνόδων

Από τους πρώτες αιώνες της ζωής της Εκκλησίας, κάποιοι χριστιανοί, προσπαθώντας να εξηγήσουν την πίστη τους αποκλειστικά με τη λογική, άρχισαν να υιοθετούν απόψεις διαφορετικές από αυτές που πίστευε μέχρι τότε όλη η εκκλησιαστική κοινότητα και αντίθετες με όσα είχαν παραδώσει οι μαθητές του Χριστού. Αυτό δημιουργούσε αναστάτωση στους χριστιανούς, που μάλιστα εντεινόταν περισσότερο εξαιτίας των επεμβάσεων πολλών αυτοκρατόρων.

Η Εκκλησία διαπίστωσε ότι όλο αυτό το κλίμα απειλούσε να πληγώσει καθοριστικά τη ζωή και την ενότητα των μελών της. Αποφάσισε να διαχωρίσει την αλήθεια από την πλάνη (αίρεση), καθορίζοντας μια για πάντα τη διδασκαλία της πάνω στα βασικά σημεία της πίστης. Γι' αυτό τον λόγο συγκλήθηκαν οι **Οικουμενικές Σύνοδοι**. Όσοι χριστιανοί συνέχισαν και μετά τις αποφάσεις των Συνόδων να υποστηρίζουν τις δικές τους απόψεις ονομάστηκαν **αιρετικοί**, γιατί με αυτόν τον τρόπο ξεχώρισαν και απομακρύνθηκαν από την πίστη της Εκκλησίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίζει επτά Οικουμενικές Συνόδους, η τελευταία, μάλιστα από τις οποίες πραγματοποιήθηκε το 787 μ.Χ. για την υπεράσπιση των ιερών εικόνων.

Η Εκκλησία των Συνόδων

Οι Σύνοδοι καθόρισαν μια για πάντα τη διδασκαλία της Εκκλησίας πάνω στα ***βασικά δόγματα*** της χριστιανικής πίστης – περί της Αγίας Τριάδος και της Σάρκωσης. Όλοι οι Χριστιανοί θεωρούν αυτά τα πράγματα ως «μυστήρια» που βρίσκονται πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση και γλώσσα. Οι επίσκοποι, όταν εξέθεταν τους όρους των Συνόδων, δεν θεωρούσαν πως είχαν εξηγήσει το μυστήριο· απλώς προσπαθούσαν ν' αποκλείσουν ορισμένους ψεύτικους τρόπους αναφοράς σ' αυτό. Περιόρισαν το μυστήριο για να εμποδίσουν τους ανθρώπους να παρεκκλίνουν στο λάθος και στην αίρεση. Αυτό ήταν όλο […].
Οι συζητήσεις στις Συνόδους κάποιες φορές φαίνονταν αφηρημένες και απόμακρες, τις ενέπνεε όμως ένας πολύ συγκεκριμένος σκοπός: η ανθρώπινη σωτηρία […].
Πίσω από τις αποφάσεις των Συνόδων βρίσκεται η δουλειά θεολόγων, που καθόρισαν με ακρίβεια το περιεχόμενο των όρων που υιοθέτησαν οι Σύνοδοι.

Κάλλιστος Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία.*

Το ενδιαφέρον των πιστών για τις Συνόδους

Ο Γρηγόριος Νύσσης, περιγράφοντας τις ατελείωτες θεολογικές συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη την εποχή της Δεύτερης Οικουμενικής Συνόδου (381 μ.Χ.), μας λέει:
(Αυτή η συζήτηση) γεμίζει ολόκληρη την πόλη, τις πλατείες, τις αγορές, τα σταυροδρόμια, τα σοκάκια· κουρελήδες, αργυραμοιβοί, παντοπώλες: όλοι συζητούν μετά μανίας. Αν ζητήσεις από κάποιον τα ρέστα σου, αυτός φιλοσοφεί περί του Γεννητού και του Αγεννήτου· αν ρωτήσεις για την τιμή του ψωμιού, η απάντηση θα είναι πως ο Πατήρ είναι ανώτερος και ο Υιός κατώτερος· αν ρωτήσεις «είναι το μπάνιο μου έτοιμο;», ο θαλαμηπόλος θα σου απαντήσει πως ο Υιός δημιουργήθηκε εκ του μηδενός […]

Γρηγόριος Νύσσης, *Περί θεότητος Υιού και Πνεύματος λόγος.*

Ποιος αποφασίζει αν μια σύνοδος είναι οικουμενική;

Πέταγμα (Goran Stamenkovic)

Είναι πολύ δύσκολο να δοθεί άμεση απάντηση σ' αυτό το ερώτημα […] δεν μπορεί μια σύνοδος να θεωρηθεί οικουμενική, αν οι αποφάσεις της δεν γίνουν δεκτές από ολόκληρη την Εκκλησία […] Αυτή η πράξη αποδοχής των συνόδων από ολόκληρη την Εκκλησία δεν πρέπει να γίνει κατανοητή μ' ένα νομικίστικο τρόπο: «Δε σημαίνει πως οι αποφάσεις των συνόδων θα πρέπει να επικυρωθούν από ένα γενικό δημοψήφισμα, και πως χωρίς ένα τέτοιο δημοψήφισμα δεν έχουν κύρος. Δεν υπάρχει τέτοιο δημοψήφισμα. Αλλά από την ιστορική εμπειρία γίνεται σαφές πως η φωνή μιας δεδομένης συνόδου είτε εκφράζει την αληθινή φωνή της Εκκλησίας είτε όχι: αυτό είναι όλο» (Σ. Μπουλγκάκωφ).

Κάλλιστος Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία.*

Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος

Συγκλήθηκε από τον αυτοκράτορα Μ. Κωνσταντίνο στη Νίκαια της Βιθυνίας, τον Μάιο του έτους 325 μ.Χ. Ο Κωνσταντίνος ήθελε να κατευνάσει τον σάλο που είχε προκαλέσει στην Εκκλησία ο Άρειος με τη διδασκαλία του. Όσο κι αν είχε προσπαθήσει ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Αλέξανδρος να αντιμετωπίσει τις απόψεις του Αρείου σε μια τοπική σύνοδο, δεν τα κατάφερε. Έτσι χρειάστηκε η οργάνωση μιας συνόδου στην οποία να συμμετέχουν μέλη από όλη την Εκκλησία (Οικουμενική). Στη σύνοδο, όλοι είχαν τη δυνατότητα να εκφέρουν τη γνώμη τους. Κατά την παράδοση, στη σύνοδο συμμετείχαν 318 Πατέρες της Εκκλησίας. Όσα λέγονταν προκαλούσαν αντιδράσεις και διάλογο. Ο ίδιος μάλιστα ο Μ. Κωνσταντίνος, που τιμητικά ήταν πρόεδρος της Α' Οικουμενικής Συνόδου, παρενέβαινε συχνά. Αφού έγιναν πολλές συζητήσεις (η Σύνοδος διήρκεσε τρεισήμισι χρόνια!) και διαβάστηκαν σχετικά κείμενα, μια επιτροπή συνέταξε το **Σύμβολο της Πίστεως**. Επιπλέον, στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο αποφασίστηκε ποια είναι τα ιερά βιβλία των Χριστιανών (ο Κανόνας της Καινής Διαθήκης) και καθορίστηκε η ημέρα εορτασμού του Πάσχα.

Γιατί ήταν επικίνδυνες οι απόψεις του Αρείου;

Το κύριο έργο της Συνόδου της Νικαίας το 325 ήταν η καταδίκη του Αρειανισμού. Ο Άρειος, ένας ιερέας της Αλεξάνδρειας, υποστήριζε πως ο Υιός είναι κατώτερος από τον Πατέρα, και τραβώντας έτσι μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ Θεού και δημιουργίας, τοποθετούσε τον Υιό μεταξύ των κτισμάτων: ένα ανώτερο βεβαίως κτίσμα, είναι αλήθεια, αλλά πάντως όχι τίποτε άλλο από κτίσμα. Χωρίς αμφιβολία το κίνητρό του ήταν να προστατέψει τη μοναδικότητα και υπερβατικότητα του Θεού, αλλά αποτέλεσμα της διδασκαλίας του, κάνοντας τον Χριστό κατώτερο του Θεού, ήταν πως η θέωση του ανθρώπου καθίσταται αδύνατη. Μόνον αν ο Χριστός είναι τέλειος Θεός, ήταν η απάντηση της Συνόδου, μπορεί να μας ενώσει με τον Θεό, γιατί κανείς άλλος εκτός του Θεού δεν μπορεί να ανοίξει το δρόμο γι' αυτή την ένωση.

K. Ware, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία.*

Α' Οικουμενική Σύνοδος (Μ. Δαμασκηνός, 1591)

iii. Οι Πατέρες της Εκκλησίας υπερασπίζονται τη χριστιανική πίστη και ερμηνεύουν τον λόγο του Θεού

Ποιους εννοούμε μιλώντας για «Πατέρες της Εκκλησίας»;

Πατέρες της Εκκλησίας είναι εκείνα τα μέλη της που αναγνωρίστηκαν ως αυθεντικοί ερμηνευτές της Αγίας Γραφής και καθοδηγητές των πιστών στην εν Χριστώ ζωή

και οι οποίοι συνέβαλαν δραστικά στον καθορισμό, στη διατύπωση και, κυρίως στη διαφύλαξη και υπεράσπιση της εκκλησιαστικής πίστης. Για τον λόγο αυτό, συχνά ο όρος Πατέρας της Εκκλησίας εναλλάσσεται ή συμπληρώνεται με τον τιμητικό προσδιορισμό Διδάσκαλος. Επιπλέον, ανάλογα με την συμβολή του σε κομβικές ιστορικές περιόδους, ένας Πατέρας αναγνωρίζεται ως **Μέγας** ή **Οικουμενικός διδάσκαλος**.

Σπουδαίοι Πατέρες της Εκκλησίας είναι οι Μέγας Αθανάσιος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος ή Ναζιανζηνός, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Ιερώνυμος, Αμβρόσιος Μεδιολάνων, Αυγουστίνος Ιππώνος, Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Γρηγόριος Παλαμάς.

Οι Ορθόδοξοι και οι Ρωμαιοκαθολικοί ακολουθούν την αρχή της «συμφωνίας» των Πατέρων, όπως τη διατύπωσε με σαφή τρόπο ο Βικέντιος Λερίνου (5ος αι. μ.Χ.). Σύμφωνα με αυτή την αρχή, η Εκκλησία οφείλει να ακολουθεί εκείνη τη διδασκαλία που διακηρύχθηκε από όλους τους Πατέρες ή, έστω, από την πλειονότητά τους με σαφήνεια, ομόνοια και σταθερότητα.

Η Εκκλησία των Πατέρων

Η Ορθόδοξη Εκκλησία συχνά αυτοπροσδιορίζεται ως Εκκλησία των Πατέρων. Η Εκκλησία δεν παύει να γεννά Πατέρες, δηλαδή φωτισμένους πιστούς που κατορθώνουν με τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος και της δικής τους αρετής και σοφίας να ανακεφαλαιώνουν, να διατυπώνουν ξανά ή να μεταφράζουν στη γλώσσα κάθε εποχής τον κοινό και διαχρονικό στόχο: τον αγιασμό του ανθρώπου και όλης της ανθρωπότητας.

Μια Σύνοδος δεν μεταμορφώνει μαγικά τα μέλη της σε Πατέρες. Αντιθέτως, οι Πατέρες είναι αυτοί που αναδεικνύουν μια σύνοδο σε Οικουμενική και τις αποφάσεις της πολύτιμες για την πνευματική πορεία όλων των μελών της Εκκλησίας.

Π. Υφαντής, *Κλήση, Πορεία, Μετοχή.*

Άγ. Γρηγόριος Νύσσης και Άγ. Γρηγόριος Παλαμάς (Μονή της Χώρας)

Μέγας Αθανάσιος (295 μ.Χ. - 373 μ.Χ.), ένας αγωνιστής ιεράρχης

Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου από μια ελληνική χριστιανική οικογένεια. Από μικρός ήθελε τόσο πολύ να γίνει κληρικός, που έφτανε να παριστάνει τον ιερέα και να «βαφτίζει» τους φίλους του. Καθώς ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Αλέξανδρος πρόσεξε την κλίση και τα χαρίσματα του Αθανασίου, τον πήρε κοντά του ως γραμματέα του και τον χειροτόνησε διάκονο.

Πριν ακόμη χειροτονηθεί, καταπολεμούσε τις ιδέες που διέδιδε ο ιερέας Άρειος στην Αλεξάνδρεια, ότι δηλαδή ο Χριστός δεν ήταν Θεός αλλά άνθρωπος. Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο που οργάνωσε η Εκκλησία για να αντιμετωπιστεί το ζήτημα του Αρείου, ο Αθανάσιος συνόδευσε τον Αλέξανδρο και συμμετείχε στις εργασίες της. Εκεί, αν και πολύ νέος, υπερασπίστηκε με πάθος την αλήθεια ότι ο Χριστός ήταν τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος.

Μετά τον θάνατο του επισκόπου Αλεξάνδρου, ο Αθανάσιος, μόλις σε ηλικία 33 ετών, εκλέχτηκε επίσκοπος Αλεξανδρείας με τη σύμφωνη γνώμη κλήρου και λαού. Όμως από τα 47 χρόνια που ήταν επίσκοπος, τα 15 τα πέρασε στην εξορία. Κι αυτό γιατί οι οπαδοί του Άρειου τον συκοφάντησαν στον αυτοκράτορα. Στην έρημο που αναγκάστηκε να αποσυρθεί για χρόνια, γνώρισε και τον Μέγα Αντώνιο που τον επηρέασε πολύ. Σε όλο το διάστημα της ζωής του –ακόμη και στην εξορία– δεν έπαυε να γράφει συγγράμματα όπου υπερασπιζόταν την αληθινή πίστη. Για τους αγώνες του υπέρ της αλήθειας της πίστης ονομάστηκε **«στύλος της Ορθοδοξίας»**. Πέθανε, αφότου είχε επιστρέψει από την τελευταία εξορία, στον θρόνο του, στην Αλεξάνδρεια.

Ο Αγιος Αθανάσιος (Φ. Κόντογλου)

Ο Μέγας Αθανάσιος
και ο *Βίος* του Μεγάλου Αντωνίου

Ένα σπουδαίο έργο για τον μοναχισμό του Μ. Αθανασίου είναι η βιογραφία του Μεγάλου Αντωνίου που γράφτηκε μάλλον το 357 μ.Χ., ένα χρόνο δηλαδή μετά το θάνατο του ασκητή. Το κείμενο αποτελεί μια λεπτομερή πνευματική προσωπογραφία του Μεγάλου Αντωνίου, η φήμη του οποίου είχε ήδη διαδοθεί και οι πιστοί ζητούσαν να μάθουν περισσότερα πράγματα γι' αυτόν. Ο βιογράφος αναφέρεται εκτενώς στην καταγωγή και την χριστιανική ανατροφή του Αντωνίου, στην επιλογή του να ακολουθήσει τον ασκητικό βίο αφού μοίρασε όλη την περιουσία του στους φτωχούς, στις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην έρημο, στους πειρασμούς και στον ισόβιο ασκητικό του αγώνα, και κυρίως στην ακλόνητη αγάπη του για τον Θεό και τους ανθρώπους. Το κείμενο γράφτηκε στα ελληνικά, όμως είχε τεράστια και διαχρονική απήχηση σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, μέσα από τις πολλές μεταφράσεις του.

Ο Αυγουστίνος Ιππώνος, ο θεολόγος της καρδιάς

Γεννήθηκε το 354 μ.Χ. στη Νουμιδία της Β. Αφρικής (σημερινή Αλγερία). Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στην πατρίδα του. Ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του με τα ακόλουθα λόγια: «Δεν ήμουν από τα παιδιά τα ήρεμα και ήσυχα... Δεν ήθελα να πηγαίνω σχολείο. Με το ζόρι με έστελναν οι γονείς μου». Αργότερα όμως αναφέρει ότι αυτός ο εξαναγκασμός εκ μέρους των γονιών και δασκάλων του τελικά τον ωφέλησε. Στη συνέχεια πήγε στην Καρχηδόνα, όπου σπούδασε φιλοσοφία και ρητορική. Ως νεαρός φοιτητής ζούσε άστατη ζωή. Πολύ νέος, μάλιστα, απέκτησε και ένα εξώγαμο παιδί. Αργότερα πήγε στη Ρώμη, για να εργαστεί ως ρήτορας και να διδάξει και απέκτησε σπουδαία φήμη για τις ρητορικές του ικανότητες. Κάποια στιγμή πήγε στα Μεδιόλανα (σημερινό Μιλάνο), όπου επίσκοπος ήταν ο Αμβρόσιος. Η γνωριμία του με τον Αμβρόσιο τον θάμπωσε. Παρακολούθησε τα κηρύγματά του, διάβασε τις επιστολές του Αποστόλου Παύλου και άρχισε σιγά-σιγά να μεταμορφώνεται. Μετά τον θάνατο της μητέρας του επέστρεψε στην Αφρική, όπου πέθανε το παιδί του. Τότε ίδρυσε μια μοναστική αδελφότητα με μερικούς φίλους του. Το 391 μ.Χ. ο επίσκοπος της Ιππώνας (στα παράλια της Νουμιδίας), εκτιμώντας τα πλούσια χαρίσματά του τον χειροτόνησε επίσκοπο. Ως επίσκοπος ξεχώρισε για την ποιμαντική του δραστηριότητα αλλά και την έντονη αντιαιρετική του δράση. Έγραψε πάρα πολλά έργα, τα οποία είχαν πολύ μεγάλη επιρροή στην ανάπτυξη του Δυτικού Χριστιανισμού και της Δυτικής φιλοσοφίας. Οι ***Εξομολογήσεις***, έργο κλασικό που γνώρισε τεράστια απήχηση στον δυτικό πολιτισμό, είναι η ιστορία της νεότητας του Αυγουστίνου και η μαρτυρία της πνευματικής του περιπλάνησης και της μεταμόρφωσής του. Πέθανε τον Αύγουστο του 430 μ.Χ.

Ο Άγιος Αυγουστίνος δεχόμενος το βάπτισμα από τον Άγ. Αμβρόσιο

Για τους Πατέρες

Οι Πατέρες [...] μπορούν να δώσουν σωστή αγωγή στον νέο άνθρωπο. Κοντά τους νιώθεις άνετα. Δεν σε υποτιμούν. Δεν σε εκμεταλλεύονται. Δεν σε εξουθενώνουν. Δεν σου λένε ψέματα. Γιατί δεν έχουν κανένα πρόβλημα δικό τους να καλύψουν. Πιστεύουν, ζουν και ξέρουν ότι ο Θεός αγαπά κάθε πλάσμα του. Αγαπά όλο τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Και έχει σημασία να πλησιάσει κάποιος τον Θεό εν ελευθερία, όταν έλθει η ώρα του. Έχει σημασία να διακινδυνεύσει στο να κάμει κάποτε το προσωπικό του βήμα. Να τολμήσει να εκφράσει τις αντιρρήσεις ή την αμφιβολία του, όπως ο Απόστολος Θωμάς. Να εξομολογηθεί την αλήθεια. Να ακούσει τον Καλό Ποιμένα να τον καλεί κατ' όνομα. Να διασχίσει το κατώφλι της δειλίας. Να σχίσει το χειρόγραφο της δουλείας. Να προχωρήσει εν ελευθερία. Να κάμει και το επόμενο βήμα: «Θεέ μου, δεν έχω εμπιστοσύνη στον εαυτό μου. Ο αληθινός εαυτός μου είσαι Εσύ, που με έπλασες, με αγαπάς και με καλείς στην επικίνδυνη περιπέτεια της ελευθερίας, για να βρω την ψυχή μου, χάνοντάς την συνειδητά. Γι' αυτό, ζητώ και θέλω να γίνει το θέλημά σου, όχι το δικό μου».

Αρχιμ. Βασίλειος [Γοντικάκης], *Φως Χριστού φαίνει πάσι.*

Από τον λόγο των Πατέρων για τον Χριστό και τον Τριαδικό Θεό

Ο Πατέρας είναι Θεός και ο Υιός Θεός, διότι αυτός που γεννιέται από τον Θεό είναι Θεός.

Ειρηναίος Λυών (2ος αι.)

Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να γίνουμε εμείς Θεοί.

Μ. Αθανάσιος (4ος αι.)

Όταν θέλεις να τιμήσεις τον Χριστό, κάνε το όταν τον βλέπεις γυμνό στο πρόσωπο των φτωχών. Δεν έχει καμιά αξία, αν φέρεις μετάξι και πολύτιμα μέταλλα στο ναό και αφήσεις έξω τον Χριστό να υποφέρει από το κρύο και τη γύμνια... ο Χριστός, ως ένας άστεγος ξένος περιφέρεται έξω και ζητιανεύει και αντί να τον δεχθείτε, σεις κάνετε διακοσμήσεις.

Ιωάννης ο Χρυσόστομος (4ος αι.)

Χαίρε, Πατέρα, πηγή του Υιού,
Υιέ, εικόνα του Πατέρα.
Πατέρα, το έδαφος όπου στέκεται ο Υιός,
Υιέ, η σφραγίδα του Πατέρα.
Πατέρα, η δύναμη του Υιού,
Υιέ, η ομορφιά του Πατέρα.
Πανάγιο Πνεύμα, σύνδεσμε ανάμεσα
στον Πατέρα και τον Υιό.
Στείλε, ω Χριστέ, το Πνεύμα, στείλε
τον Πατέρα στην ψυχή μου.
Πότισε τη στεγνή μου καρδιά μ' αυτή τη δροσιά,
το πιο καλό απ' όλα τα δώρα σου.

Συνέσιος Κυρήνης (5ος αι.)

Όταν φτάσουμε στην αγάπη φτάσαμε στον Θεό και το ταξίδι μας τελειώνει. Έχουμε περάσει αντίπερα στο νησί που βρίσκεται πέρα από τον κόσμο, εκεί όπου είναι ο Πατέρας, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα.

Άγ. Ισαάκ ο Σύρος (7ος αι.)

Εκείνος που βλέπει και ίχνος μόνο μίσους μέσα στην καρδιά του, προς οποιονδήποτε άνθρωπο για οποιοδήποτε φταίξιμό του, είναι εντελώς ξένος από την αγάπη προς τον Θεό. Γιατί η αγάπη προς τον Θεό δεν ανέχεται διόλου το μίσος κατά του ανθρώπου.

Μάξιμος ο Ομολογητής (7ος αι.)

Όταν βλέπεις την αγάπη, βλέπεις την Τριάδα. Ο Πατέρας δωρίζεται δίχως όρια, ο Υιός δέχεται με προθυμία το δώρο, το Πνεύμα είναι η τέλεια ενότητα ανάμεσα σε αυτόν που προσφέρει και σε αυτόν που δέχεται. Τρεις είναι: Αυτός που Αγαπά, Εκείνος που Αγαπιέται και η μεταξύ τους Αγάπη.

Έχοντας ένα μονογενή Υιό, ο Θεός τον έκανε υιό του ανθρώπου, κι έτσι έκανε τον υιό του ανθρώπου Υιό του Θεού.

Αυγουστίνος (4ος - 5ος αι.)

Η επιστροφή του άσωτου υιού
(Soichi Watanabe, 1949)

iv. Δόγματα / Όροι: Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας με λόγια

Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων

Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων σε θέματα πίστης ονομάζονται **Δόγματα**, **Σύμβολα**, **Όροι** ή **Τόμοι**. Όπως καταλαβαίνει κανείς, για να διατυπωθούν με ακρίβεια τα δόγματα χρειαζόταν πολλή δουλειά και μελέτη. Μέσα στα δόγματα εμπεριέχεται όλη η διδασκαλία της Εκκλησίας, γι' αυτό και κανείς δεν μπορεί να τα τροποποιήσει. Εκτός από τα δόγματα, οι Οικουμενικές Σύνοδοι θέσπιζαν και **Κανόνες** πάνω σε ζητήματα λατρείας, διοίκησης και χριστιανικής ζωής.

Το Σύμβολο της Πίστεως, το γνωστό ***Πιστεύω***, αποτελείται από 12 άρθρα (στίχους). Τα 7 πρώτα συντάχθηκαν στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο και τα υπόλοιπα 5 προστέθηκαν στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο το 381 μ.Χ. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, που έγινε στην Έφεσο το 431 μ.Χ., επιβεβαίωσε τη μορφή που είχε το Σύμβολο της Πίστεως το 381 μ.Χ. και διευκρίνισε ότι δε θα γίνονταν άλλες αλλαγές και προσθήκες, καθώς και ότι δε θα υιοθετούνταν άλλα Σύμβολα.

ν. Το Σύμβολο της Πίστεως

Το Σύμβολο της Πίστεως περιέχει τις θεμελιώδεις αλήθειες που μοιράζονται τα μέλη της Εκκλησίας γύρω από τον Θεό και τη σχέση του ανθρώπου με Αυτόν, γύρω από τη σωτηρία και την προσδοκία της Ανάστασης. Στη Θεία Λειτουργία οι πιστοί το λένε όλοι μαζί, για να δείξουν τη μεταξύ τους κοινωνία και ενότητα, η οποία οδηγεί και κορυφώνεται στην ενότητά τους με τον Χριστό, στη Θεία Κοινωνία.

Αλ. Σμέμαν, *Πιστεύω.*

1. Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.
2. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο.
3. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα.
4. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα.
5. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς.
6. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός.
7. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.
8. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν.
9. Εἰς μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.
10. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.
11. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν.
12. Καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

    Ἀμήν.

Τα θεμέλια της πίστης: Ο Θεός ως Τριάδα και ο Θεάνθρωπος Χριστός

Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον
(Α΄ Κορ 1, 23)

Η Σταύρωση

Ο Σταυρός συμβολίζει με τον πιο τέλειο και απόλυτο τρόπο ότι [...] ο ενσαρκωμένος Θεός εισχωρεί σε όλες μας τις εμπειρίες. Ο Ιησούς Χριστός, ο σύντροφός μας, δεν μετέχει μόνο σε ολόκληρη την ανθρώπινη ζωή, αλλά και σε ολόκληρο τον ανθρώπινο θάνατο, σε όλες τις θλίψεις μας, όλες τις λύπες μας [...]

Αυτό είναι το μήνυμα του Σταυρού στον καθένα μας. Όσο μακριά κι αν πρέπει να ταξιδέψω μέσα από την κοιλάδα της σκιάς του θανάτου, δεν είμαι ποτέ μόνος. Έχω ένα σύντροφο. Κι αυτός ο σύντροφος δεν είναι μόνο ένας αληθινός άνθρωπος όπως εγώ, αλλά και Θεός αληθινός εκ Θεού αληθινού. Τη στιγμή της πιο βαθιάς ταπείνωσής του πάνω στο Σταυρό, ο Χριστός είναι ο ίδιος αιώνιος και ζωντανός Θεός όπως στη Μεταμόρφωσή του [...] Ατενίζοντας τον σταυρωμένο Χριστό δεν βλέπω μόνο έναν οδυνώμενο άνθρωπο, αλλά έναν Θεό οδυνώμενο.

Κάλλιστος Ware, *Ο Ορθόδοξος δρόμος.*

Ἡ ἐλπίς μου ὁ Πατήρ, καταφυγή μου ὁ Υἱός, σκέπη μου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τριὰς ἁγία δόξα σοι
(Προσευχή του αγ. Ιωαννικίου)

Ο Θεός το μόνο που ζητά είναι οι δικές μας καρδιές να είναι ανοιχτές στον διάλογο· ποτέ δεν ζητά να ανοίγουμε τις καρδιές των άλλων στον διάλογο μαζί Του. ... Οι μονοθεϊστικές θρησκείες του κόσμου το οφείλουν στην κοινή τους κληρονομιά να μιμηθούν τον προπάτορα Πατριάρχη Αβραάμ. Καθισμένος στη σκιά της βελανιδιάς του Μαμβρή, ο Αβραάμ δέχθηκε την επίσκεψη τριών ξένων [...] Δεν τους θεώρησε ως κίνδυνο ή απειλή κατά της περιουσίας και της ζωής του. Αντιθέτως, αυθόρμητα και ανοικτά μοιράστηκε μαζί τους το φαγητό και τη φιλία του, επεκτεινόμενος σε μια τόσο γενναιόδωρη φιλοξενία ώστε, στην Ορθόδοξη πνευματική παράδοση, η σκηνή αυτή να θεωρείται ως υποδοχή τριών αγγέλων, οι οποίοι κατ' επέκτασιν συμβολίζουν την Αγία Τριάδα.

Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος

Η Φιλοξενία του Αβραάμ, Αν. Ρουμπλιώφ (14ος αι.).
Η ορθόδοξη εικόνα για την Αγία Τριάδα

Οι κανόνες και οι νόμοι που αποβλέπουν στην πρόληψη και επίλυση προβλημάτων καθώς και στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και των κρατών, αποφασίζονται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας. Είναι άραγε αυτή η αρχή αρκετή; Πώς εμπλουτίζουν τους προβληματισμούς σας όσα επεξεργαστήκατε στην ενότητα για την προσπάθεια των Οικουμενικών Συνόδων για ομόφωνη απόφαση;

Επάνω: από την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδοξίας που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη τον Ιούλιο του 2016.
Κάτω: άποψη του Ευρωκοινοβουλίου στο Στρασβούργο

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Αναγνωρίστε και αξιολογήστε τα επιχειρήματα των Αποστόλων Πέτρου και Ιακώβου, με τα οποία υπερασπίστηκαν τις απόψεις τους. Στη συνέχεια, προσπαθήστε να διακρίνετε τι ήταν αυτό που τους ενδιέφερε περισσότερο.
2. Φανταστείτε ότι συμμετείχατε στην Α΄ Αποστολική Σύνοδο και μετά το τέλος της επιστρέφετε στον τόπο σας. Οι χριστιανοί της κοινότητάς σας θέλουν να μάθουν για τη Σύνοδο και την απόφαση που πήρε και εσείς αναλαμβάνετε να τους δώσετε τις σχετικές πληροφορίες. Τι θα τους λέγατε;
3. Εργασία σε ομάδες (με κοινό θέμα): «Αποφασίστηκε από το Άγιο Πνεύμα και από μας...»: Προσπαθήστε να εξηγήσετε τι είναι αυτό που κάνει τους Αποστόλους να μιλούν με τόση σιγουριά.
4. Φανταστείτε τη ζωή των Χριστιανών πριν και μετά την Αποστολική Σύνοδο. Στη συνέχεια συντάξτε μια επιστολή που στέλνει ένας Ελληνιστής ή ένας Ιουδαιοχριστιανός σε έναν φίλο του μόλις πληροφορήθηκε την απόφαση.
5. Εξηγήστε για ποιον λόγο η Εκκλησία χρειάστηκε να καθορίσει τη διδασκαλία της με τις αποφάσεις των τοπικών και Οικουμενικών συνόδων. Τι θεωρούσε επικίνδυνο και από τι ήθελε να διαφυλάξει τους πιστούς;

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη (συνέχεια)

6. Αφού χωριστείτε σε μικρές ομάδες, παρατηρήστε την εικόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου και απαντήστε στα ερωτήματα: Τι βλέπετε; Τι σκέφτεστε; Τι σας κάνει να αναρωτιέστε;

7. Ας υποθέσουμε ότι υπερίσχυε η άποψη του ιερέα Άρειου, ότι δηλαδή ο Χριστός δεν είναι Θεός αλλά άνθρωπος, και η άποψη γινόταν αποδεκτή από όλη την πρωτοχριστιανική Εκκλησία. Αφού χωριστείτε σε ομάδες, φανταστείτε και περιγράψτε ποιες θα ήταν οι συνέπειες μιας τέτοιας πίστης στη ζωή των Χριστιανών. Πώς αντιλαμβάνεστε τώρα τη σημασία των όρων «αίρεση» και «αιρετικός»;

8. Αφού διαβάσετε το κείμενο του επισκόπου Καλλίστου Ware και παρατηρήσετε προσεκτικά την εικόνα της Σταύρωσης, συζητήστε τι μπορεί να σημαίνει για έναν σύγχρονο άνθρωπο η πίστη σε έναν Θεό «οδυνώμενο»; Μπορεί η εικόνα αυτή να τον εμπνεύσει, έτσι ώστε να προσεγγίζει με διαφορετική ματιά τα προσωπικά του προβλήματα, τις δυσκολίες της ζωής, τους άλλους ανθρώπους κ.ά.;

9. Υπογραμμίστε τα ρήματα που χρησιμοποιούμε στην Εκκλησία σε πρώτο πρόσωπο λέγοντας το «Πιστεύω». Τι σκέψεις σάς προκαλούν;

10. Εξηγήστε γιατί τα δόγματα ονομάζονται Όροι, δηλαδή «όρια», «σύνορα» της αλήθειας της χριστιανικής πίστης.

11. Αναστοχαστείτε: Τα όσα μάθατε στην ενότητα αυτή, διευρύνουν τις ιδέες σας για το πνεύμα που χρειάζεται να επικρατεί στις συνελεύσεις της τάξης ή του σχολείου σας, όταν προσπαθείτε να αντιμετωπίσετε ζητήματα και κρίσεις;

ΣΤ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η διδασκαλία της Ορθόδοξης πίστης γίνεται έργο τέχνης

Ψηφιδωτό που απεικονίζει τον Χριστό
(Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη)

Εισαγωγικά

Με αφετηρία τη συνειδητοποίηση της δύναμης που έχει η εικόνα στην καθημερινότητα της ζωής μας, θα προσεγγίσουμε τα δραματικά γεγονότα και τις θεολογικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των χριστιανών στην περίοδο της Εικονομαχίας. Έτσι, θα διαπιστώσουμε ότι η εικόνα στην Εκκλησία αναδεικνύεται σε ένα κρίσιμο πεδίο πρόσληψης και ταυτόχρονα αναφοράς του κόσμου και της ύλης, με τέτοιο τρόπο που να εμπνέει, να καθαγιάζει και να σώζει. Στη συνέχεια, θα δοθεί η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την εικονογραφία της Εκκλησίας στην ιστορική διαδρομή της, εξετάζοντας παράλληλα και τις απόψεις ή εκδοχές απεικόνισης του Θεού σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

10. Η δύναμη της εικόνας

11. Η απεικόνιση του Θεού στη βιβλική παράδοση και στη ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας

12. Εικονομαχία: Η τιμητική προσκύνηση των εικόνων υπό διωγμό

13. Η θεολογία και το κάλλος της Ορθόδοξης εικονογραφίας

10. Η δύναμη της εικόνας

i. Η εικόνα ως «γλώσσα»

«Οι εικόνες και τα γράμματα είναι, στην πραγματικότητα, συγγενείς εξ αίματος», υποστηρίζει ο Ερνστ Γκόμπριτς. Με αυτά τα δύο ο άνθρωπος εντυπώνει, αποτυπώνει και μοιράζεται με τους γύρω του τόσο τον εσωτερικό του κόσμο όσο και τον εξωτερικό κόσμο που τον περιβάλλει. Είναι γεγονός πως η εικόνα έχει τεράστια δύναμη και η εντύπωση που προκαλεί στον άνθρωπο είναι πολύ ισχυρή. Όπως είπε και ο Ξουν Ζι, Κινέζος ζωγράφος του 4ου αιώνα π.Χ., «μια εικόνα αξίζει χίλιες λέξεις!». Η λέξη «εικόνα», που προέρχεται από το ρήμα «ἔοικα» (μοιάζω), συνδέεται με κάθε μορφής ομοίωμα ή αναπαράσταση της πραγματικότητας. Για να γίνει μια εικόνα, ακολουθείται μια διαδρομή που ξεκινά από την εξωτερική πραγματικότητα, η οποία εισέρχεται μέσω του ματιού (ως οπτικό ερέθισμα) στο μυαλό του ανθρώπου· εκεί αναπλάθεται σε ιδέα, σύμφωνα με τον τρόπο που βλέπει, νιώθει, σκέφτεται ή φαντάζεται ο άνθρωπος. Στη συνέχεια, αυτή η ιδέα μεταφέρεται σε κάποιο υλικό με τέτοιον τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει ορατή και από άλλους ανθρώπους. Επομένως, οι εικόνες δεν είναι πιστά αντίγραφα ή ομοιώματα της πραγματικότητας, γιατί παρεμβάλλεται ο άνθρωπος που την αναπλάθει και την αναπαριστά. Με τις εικόνες ο άνθρωπος επινοεί μια σιωπηλή «γλώσσα» που «μιλά», μεταφέροντας διαφορετικά κάθε φορά μηνύματα. Έτσι, με τις εικόνες μπορεί:

[α] να απεικονίζει τον κόσμο,

[β] να διασώζει και να μοιράζεται τη γνώση ή τη μνήμη (συλλογική ή προσωπική),

[γ] να επεμβαίνει ή να διαμαρτύρεται,

[δ] να διδάσκει ή να προβάλλει πρότυπα συμπεριφοράς, ηθικής ή ιδεολογίας,

[ε] να εκφράζει τα συναισθήματά του.

Η εικόνα και τα διάφορα μηνύματά της

[α] κοσμοείδωλα

Χριστιανική τοπογραφία, Κοσμά του Ινδικοπλεύστου (550 μ.Χ.)

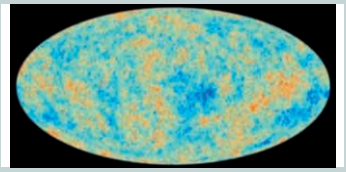

Χάρτης του σύμπαντος. Αποστολή Planck

[β] ανακαλύψεις

Ο νέος κόσμος

Σχέδιο του Λεονάρντο Ντα Βίντσι (1452-1519)

[β] ιστορική μνήμη

Ο θριαμβικός κίονας του Μάρκου Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.)

Η επέμβαση στο Ιράκ. Ιστοσελίδα CNN

[β] κοσμοείδωλα

Άγαλμα του Αλέξανδρου Σεβήρου

φαγιούμ

[γ] ανακαλύψεις

παιδί με μια φωτογραφία

«Guernica» (1937), Pablo Picasso

[δ] κοινωνικά στερεότυπα & προπαγάνδα

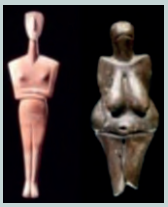

Κυκλαδικό ειδώλιο, Αμοργός (2.300 π.Χ.) και Venus of Dolni Vestonice, Τσεχία (28.000 π.Χ.)

Αφίσα από προπαγανδιστική ταινία των Ναζί «The Eternal Jew» (1940)

[ε] έκφραση συναισθημάτων

Γλυπτό από την Αίγυπτο (1500 π.Χ.)

«Πάνω από την πόλη», Μαρκ Σαγκάλ (1914-18)

ii. Η δύναμη του μέσου: τηλεόραση, Η/Υ, εικονική πραγματικότητα, φωτογραφία, κινηματογράφος, κόμικς, γκράφιτι

Ο άνθρωπος σήμερα ζει στην εποχή των εικόνων. Αμέτρητες εικόνες κατακλύζουν την καθημερινότητά του, ενώ η τεχνολογία δε σταματά να εφευρίσκει καινούρια μέσα για τη διάδοσή τους. Ο Marshall McLuhan, διάσημος θεωρητικός της επικοινωνίας του 20ού αιώνα, ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τη θεωρία πως οι αλλαγές που προκαλούν τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας στην ανθρωπότητα είναι σημαντικότερες από την αξία των πληροφοριών που μεταφέρουν. Η Επανάσταση της Πληροφορίας που ζούμε σήμερα, επιβεβαιώνει ότι «αυτό που καθορίζει και χαρακτηρίζει κάθε εποχή του πολιτισμού, είναι το μέσο με το οποίο καταγράφεται και διαδίδεται η πληροφορία». Ο McLuhan, πολύ πριν από τη δημιουργία του διαδικτύου (internet), προέβλεψε πως η συνένωση όλων των ηλεκτρονικών μέσων μετάδοσης πληροφοριών θα δημιουργούσε ένα «παγκόσμιο χωριό» (global village). Ο ίδιος έβλεπε δύο όψεις στη νέα εποχή: τη μία επικίνδυνη και δαιμονική, και την άλλη λαμπρή και πανανθρώπινη.

Το Μέσο είναι το Μήνυμα

Τα Μέσα μάς διαμορφώνουν ολοκληρωτικά. Οι προσωπικές, πολιτικές, οικονομικές, αισθητικές, ψυχολογικές, ηθικές και κοινωνικές επιρροές τους είναι τόσο καθοριστικές, που δεν αφήνουν κανένα κομμάτι μας χωρίς να το αγγίξουν, χωρίς να το επηρεάσουν, χωρίς να το αλλάξουν. Το Μέσο είναι το Μήνυμα.

Marshall McLuhan (1960)

Η εξουσία των Μ.Μ.Ε. και ο ανταρτοπόλεμος της ατομικής ευθύνης

Πριν από λίγα χρόνια ακόμη, όποιος ήθελε να πάρει την πολιτική εξουσία σε μια χώρα, δεν είχε παρά να αποκτήσει τον έλεγχο του στρατού και της αστυνομίας. Σήμερα, μόνο στις υποανάπτυκτες χώρες οι φασίστες στρατηγοί, για να κάνουν πραξικόπημα, χρησιμοποιούν ακόμη τα τανκς. Σήμερα μια χώρα ανήκει σ' αυτόν που ελέγχει τα μέσα ενημέρωσης (τον τηλέγραφο, το τηλέφωνο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση). Μπροστά στην ανώνυμη θεότητα της τεχνολογικής επικοινωνίας, η απάντησή μας θα μπορούσε να είναι: «*Γενηθήτω*, όχι το Δικό σου, αλλά το δικό μας θέλημα». Μόνο υιοθετώντας μια υπεύθυνη και κριτική στάση –αντί για την παθητική αποδοχή– μπορούμε να αντισταθούμε στο απολυταρχικό φαινόμενο της επικοινωνίας, εγκαινιάζοντας έτσι έναν ιδιότυπο ανταρτοπόλεμο.

Ουμπέρτο Έκο, *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή.*

Εικονική πραγματικότητα και εικονικό περιβάλλον

Ο πατέρας του όρου Jaron Lanier έδωσε τον εξής ορισμό το 1989 για την εικονική πραγματικότητα (Virtual Reality): «Είναι ένα αλληλεπιδραστικό, τρισδιάστατο περιβάλλον, φτιαγμένο από υπολογιστή, στο οποίο μπορεί κάποιος να εμβυθιστεί». Τελευταία στην επιστημονική κοινότητα η χρήση του όρου «Εικονική Πραγματικότητα» εναλλάσσεται με τον όρο «Εικονικό Περιβάλλον» (Virtual Environment).

Προς το παρόν η "γλώσσα" της εικονικής πραγματικότητας βρίσκεται σε πολύ αρχικά στάδια, όπως ήταν η γλώσσα του κινηματογράφου την εποχή των αδελφών Λιμιέρ (Lumière) που επινοήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και χρειάστηκε μια γενιά για να αντιληφθούμε πλήρως τις αρχές της. Η εικονική πραγματικότητα αναμένεται να αποτελέσει την επόμενη επανάσταση, όπως αυτή που έγινε με τους προσωπικούς υπολογιστές ή τα έξυπνα κινητά. Εντός πενταετίας μπορεί να μη χρησιμοποιούμε καν smartphones, αλλά γυαλιά. Το επόμενο "σύνορο" στην εικονική πραγματικότητα είναι η αλληλεπίδραση. Αναπτύσσεται ήδη μια τεχνολογία που θα επιτρέπει στα χέρια μας να λειτουργούν ως διεπαφή, μέσα από γάντια και δαχτυλίδια που θα καταγράφουν τις κινήσεις μας παράλληλα με τα γυαλιά εικονικής πραγματικότητας.

Υπάρχουν μια σειρά από ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση συσκευών εικονικής πραγματικότητας, όπως: η σωματική και ψυχολογική κόπωση, η απομόνωση ή ο εθισμός που ενδεχομένως να προκύψει. Υπάρχουν επίσης και άλλης τάξεως ζητήματα: μέχρι σήμερα η εξελικτική μας στάση προέκυψε φυσικά. Τι θα γίνει όμως με τις νευροαισθητηριακές αλλαγές που μπορεί να συμβούν με την εξέλιξη της τεχνολογίας εικονικής πραγματικότητας; Ακόμα δεν ξέρουμε τι επιπτώσεις μπορεί να έχει η προβολή πίξελ πάνω στον αμφιβληστροειδή. Επίσης, ο εγκέφαλος μπορεί να "ξεγελιέται" από τις πληροφορίες που του δίνει το οπτικό νεύρο, όμως το τμήμα του που είναι υπεύθυνο για την αίσθηση του χώρου είναι πιθανόν να στέλνει διαφορετικές πληροφορίες και έτσι να δημιουργείται μια «εγκεφαλική ναυτία» από τα αντιφατικά μηνύματα. Οι επιστήμονες διερευνούν την ανάπτυξη τσιπ που θα εμφυτεύονται στο αυτί, για να δημιουργείται συγχρονισμός με το οπτικό ερέθισμα. Παίζουμε πολύ επικίνδυνα παιχνίδια, δεν πρέπει να τα προσεγγίζουμε με αφέλεια. Αυτό, ωστόσο δε σημαίνει ότι δεν πρέπει να το ψάξουμε. Το σίγουρο είναι ότι τα επόμενα χρόνια η εικονική πραγματικότητα θα μας μεταφέρει σε ένα συναρπαστικό ταξίδι, με μια νέα γλώσσα που τώρα εφευρίσκεται.

Μισέλ Ρεϊγιάκ

Το μάτι είναι το λυχνάρι του σώματος (Λκ 11, 34-35)

Το λυχνάρι του σώματος είναι τα μάτια.
Αν, λοιπόν, τα μάτια σου είναι γερά,
όλο σου το σώμα θα είναι φωτεινό·
αν όμως είναι χαλασμένα,
τότε και όλο το σώμα σου θα είναι σκοτεινό.
Πρόσεχε, λοιπόν,
μη μεταβληθεί το φως που έχεις σε σκοτάδι.

iv. Εικόνες ή είδωλα; Η ειδωλολατρία στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου

Ιδιαίτερα οι νέοι αποκαλούν «είδωλο» ένα πρόσωπο που γίνεται αντικείμενο υπερβολικής αγάπης και λατρείας. Τα είδωλα δεν είναι σημερινή επινόηση και η ιστορία τους είναι πολύ παλιά. Επιβιώνουν μέχρι σήμερα, κρατώντας σταθερή την απαίτηση για κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο.

Σαν να μην έζησα ποτέ

Σα να μην έζησα ποτέ,
σαν έμβρυο μέσα στη φιάλη
με τη ζωή μου στη μασχάλη,
θα τριγυρνάω στα στενά.

Σα να μην έζησα ποτέ,
Dunhill και Ronson και Cartier
δεν βρίσκω θέση να χωρέσω,
Mobil, Jaguar και Esso.

Σα να μην έζησα ποτέ,
σα ν' αποκλείστηκα στη νύχτα,
φθαρμένα όνειρα για λύτρα
θα κουβαλάω στα στενά.

Στίχοι: Κώστας Τριπολίτης
Μουσική: Μίκης Θεοδωράκης

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Προσπαθήστε να εντοπίσετε στις εικόνες που υπάρχουν στην 1η και στη 2η σελίδα αυτής της διδακτικής ενότητας, με ποια συγκεκριμένη αφορμή κατασκευάστηκαν, για ποιον συγκεκριμένο σκοπό και με ποιον τρόπο (σχήματα, χρώματα και άλλες εικαστικές επιλογές) τον επιτυγχάνουν.
2. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω ερώτημα: -Ποια είναι η σχέση μου με τον Η/Υ και το διαδίκτυο; Στη συνέχεια, ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.
3. Αφού διαβάσετε το κείμενο «Εικονική Πραγματικότητα και διλήμματα», χωριστείτε σε μικρές ομάδες. Κάθε ομάδα συζητά το ερώτημα: «Πρέπει να εφαρμοστεί η τεχνολογία της εικονικής πραγματικότητας στην εκπαίδευση;». Στη συνέχεια, ο πίνακας χωρίζεται σε δύο στήλες «υπέρ» και «κατά» και σημειώνονται επιχειρήματα που προτείνουν οι ομάδες. Κάθε ομάδα συζητά και παρουσιάζει τα συμπεράσματά της σε μία σύντομη παράγραφο.

11. Η απεικόνιση του Θεού στη βιβλική παράδοση και στους τρεις πρώτους αιώνες της Εκκλησίας

i. Ο κίνδυνος των ειδώλων

Η Εκκλησία, ακολουθώντας τη βιβλική παράδοση, αποκήρυξε τόσο την κατασκευή ειδώλων του Θεού όσο και τη λατρεία τους. Η αρνητική στάση απέναντι στα είδωλα δε σήμαινε απόρριψη της οπτικής επικοινωνίας ούτε, βέβαια, του Θεού. Αυτό που αρνήθηκε η Εκκλησία ήταν να παραστήσει και να λατρέψει έναν θεό «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» του ανθρώπου – πλασμένο από την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία.

Μετά τις έντονες διενέξεις που κράτησαν έναν περίπου αιώνα αποφάσισε να αποδεχθεί και να καθιερώσει τη φυσική κι αυθόρμητη κίνηση των πιστών να εικονίζουν τον Θεό και τους αγίους του. Αυτή η απόφαση βασίστηκε στη μακραίωνη εμπειρία και την πίστη της σε έναν Θεό *προσωπικό*· δηλαδή, έναν Θεό ο οποίος εγκαινίασε και συνεχίζει να διατηρεί μέσα στον ιστορικό χώρο και χρόνο μια πραγματική σχέση με την κοινότητα των πιστών, την Εκκλησία.

Προσκυνητής γονατιστός μπροστά στο άγαλμα του Θεού Anubis (Αίγυπτος, 680-660 π.Χ.).

Η οριστική αποδοχή του εικονισμού του Θεού από την Εκκλησία με την απόφαση της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου, εκτός των άλλων, σηματοδότησε και την αποδοχή τόσο της εικόνας όσο και της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Έτσι, η καλλιτεχνική δημιουργία, εκφράζοντας αυτήν την εμπειρία της προσωπικής σχέσης της Εκκλησίας με τον Θεό και τους αγίους του, εκτός από πολύχρωμη θεολογική μαρτυρία έγινε και το σημείο αναφοράς ενός πολιτισμού, του βυζαντινού, με επίκεντρο το πρόσωπο του Θεού και του ανθρώπου.

Σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, τα είδωλα δεν υπάρχουν πραγματικά, αλλά είναι προϊόντα φαντασίας, κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Όταν οι προφήτες στρέφουν την κριτική τους ενάντια στα είδωλα από ξύλο, πέτρα ή χρυσό, δεν καταγγέλλουν απλώς μια συμβολική έκφραση, αλλά μια διαστροφή: αντί ο άνθρωπος να λατρεύει τον Δημιουργό του, λατρεύει το ίδιο του το δημιούργημα.

Το χρυσό μοσχάρι, Εξ 32, 1-24

Όταν οι Ισραηλίτες είδαν ότι ο Μωυσής αργούσε να κατεβεί από το βουνό, μαζεύτηκαν γύρω από τον Ααρών και του έλεγαν: «Σήκω, φτιάξε μας θεούς, που να προπορεύονται στο δρόμο μας, γιατί αυτός ο Μωυσής, ο άνθρωπος που μας έβγαλε από την Αίγυπτο, δεν ξέρουμε τι έγινε». Ο Ααρών τούς είπε: «Βγάλτε τα χρυσά σκουλαρίκια που έχουν στ' αυτιά τους οι γυναίκες σας, οι γιοι σας και οι κόρες σας και φέρτε τα σ' εμένα». Έβγαλαν τότε όλοι τα χρυσά τους σκουλαρίκια και τα έφεραν στον Ααρών. Εκείνος τα πήρε και τα έλιωσε, τα έχυσε σ' ένα καλούπι και έκανε απ' αυτά ένα άγαλμα μοσχαριού. Φώναξε τότε ο λαός: «Αυτοί είναι οι θεοί σου, Ισραήλ, που σ' έβγαλαν από την Αίγυπτο!». Όταν τα είδε αυτά ο Ααρών, έφτιαξε ένα θυσιαστήριο μπροστά στο είδωλο και έβγαλε διακήρυξη: «Αύριο θα γίνει γιορτή για τον Κύριο».

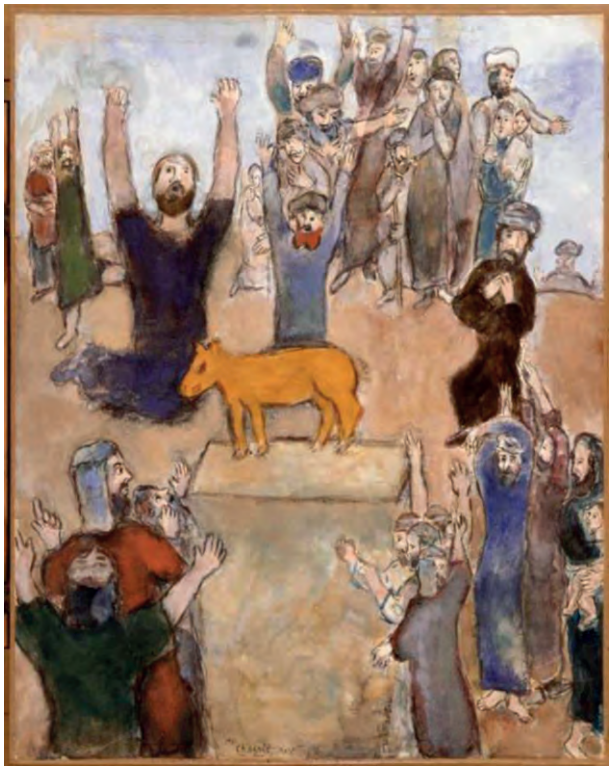

«Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι»
(Marc Chagall)

Ξύπνησαν, λοιπόν, το πρωί και πρόσφεραν ολοκαυτώματα και θυσίες κοινωνίας· όλοι κάθισαν να φάνε και να πιούν, κι έπειτα σηκώθηκαν και διασκέδαζαν.

Τότε είπε ο Κύριος στον Μωυσή: «Πήγαινε, κατέβα, γιατί ο λαός που έβγαλες από την Αίγυπτο έπεσε σε μεγάλη αμαρτία. Έφυγαν γρήγορα από το δρόμο που τους έδειξα. Έφτιαξαν ένα χυτό μοσχάρι και το προσκύνησαν· θυσίασαν σ' αυτό και είπαν: *Αυτοί είναι οι θεοί σου, Ισραήλ, που σ' έβγαλαν από την Αίγυπτο!*». Ο Μωυσής γύρισε κι άρχισε να κατεβαίνει από το βουνό, κρατώντας στα χέρια του τις δύο πλάκες του νόμου, γραμμένες κι από τις δυο πλευρές τους. Οι πλάκες ήταν έργο του Θεού, καθώς και η γραφή, που ήταν χαραγμένη σ' αυτές. Όταν πλησίασε στο στρατόπεδο, είδε ο Μωυσής το μοσχάρι και τους χορούς. Τότε φούντωσε ο θυμός του και πέταξε τις πλάκες από τα χέρια του και τις έσπασε στους πρόποδες του βουνού. Πήρε το μοσχάρι που είχαν φτιάξει οι Ισραηλίτες και το έκαψε στη φωτιά και το κατακομμάτιασε, ώσπου να γίνει σκόνη.

Πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον», Ψαλμ 135

Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων· στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, ὦτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται, οὐδὲ γάρ ἐστι πνεῦμα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ᾽ αὐτοῖς.

Τα είδωλα των εθνικών ασήμι και χρυσάφι, ανθρώπινα κατασκευάσματα. Στόμα έχουν, αλλά δεν μιλούν· μάτια έχουν, μα δεν βλέπουν. Έχουν αυτιά, μα δεν ακούν κι ούτε έχουνε πνοή στο στόμα τους. Αυτοί που τα κατασκευάζουνε κι όσοι σε κείνα ελπίζουν, όμοιοι μ' αυτά να γίνουνε.

Ξέρουμε πως ο Υιός του Θεού ήρθε και μας έδωσε την πνευματική δύναμη για να γνωρίσουμε τον αληθινό Θεό. Είμαστε ενωμένοι με τον αληθινό Θεό μέσω του Υιού του, του Ιησού Χριστού. Αυτός είναι ο αληθινός Θεός, αυτός είναι η αιώνια ζωή. Παιδιά μου, φυλαχτείτε από τους ψεύτικους θεούς. Αμήν.

Α΄ Ιω. 5,21

ii. Οι πρώτες εικόνες της Εκκλησίας. Πρωτοχριστιανικά εικονίδια και χαράξεις

Τα πρώτα δείγματα χριστιανικής ζωγραφικής σώζονται στο Βαπτιστήριο της Δούρας-Ευρωπού, κοντά στον Ευφράτη, αλλά και στις ρωμαϊκές κατακόμβες. Οι τοιχογραφίες του Βαπτιστηρίου ανήκουν σε μια καθαρά λαϊκή, ανατολίτικη καλλιτεχνική παράδοση και χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αιώνα. Όλες οι άλλες προέρχονται από υπόγειους τάφους. Τα ζωγραφικά θέματα στις κατακόμβες αντλούνταν από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (κυρίως θαύματα του Χριστού και σκηνές από τα πάθη Του) ή είναι συμβολικού περιεχομένου (ο καλός ποιμένας, δεόμενες μορφές, ψάρια, πουλιά κ.ά.). Το περιεχόμενό τους εκφράζει την απαντοχή των ανθρώπων για τη σωτηρία τους.

Ο καλός Ποιμήν, 4ος αι., Ρώμη, Μουσείο Επιγραφών

Τα πιο παλιά δείγματα ζωγραφικής στις κατακόμβες δεν χρονολογούνται πριν από το 200 μ.Χ. Η τεχνοτροπία αυτών των τοιχογραφιών ακολουθεί τα ρωμαϊκά πρότυπα της εποχής. Μερικές νωπογραφίες, όπως της κατακόμβης της Πρισκίλλας στη Ρώμη ή του υπόγειου των Αυρηλίων, μαρτυρούν υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα.

Ναυσικά Πανσελήνου, *Βυζαντινή Ζωγραφική.*

Οι αχειροποίητες εικόνες

Στην παράδοση της Εκκλησίας, «αχειροποίητες» ονομάζονται οι εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου, οι οποίες πιστεύεται πως δε ζωγραφίστηκαν από ανθρώπινο χέρι. Οι ιστορίες που τις συνοδεύουν, ανεξάρτητα από την ιστορική τους αξιοπιστία, φανερώνουν ότι η απεικόνιση του Χριστού αποτελούσε παράδοση που ανάγεται στα πρώιμα χρόνια του Χριστιανισμού. Κατά τον 8ο αιώνα, η αναφορά σε αυτές αποτέλεσε ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα των Ορθοδόξων Πατέρων στον αγώνα τους κατά της Εικονομαχίας. Η πιο γνωστή αχειροποίητη εικόνα του Χριστού είναι το ιερό «Μανδήλιο».

Η αχειροποίητη εικόνα του Χριστού στον βασιλιά της Έδεσσας Άβγαρο

Ο βασιλιάς της Έδεσσας Άβγαρος ήταν λεπρός. Άκουσε για τα θαύματα του Χριστού και έστειλε προς Αυτόν τον αρχειοφύλακά του, Ανανία, με επιστολές στις οποίες παρακαλούσε τον Χριστό να πάει στην Έδεσσα να τον θεραπεύσει. Ο Ανανίας ήταν ζωγράφος, γι' αυτό ο Άβγαρος τον επιφόρτισε να φτιάξει το πορτραίτο του Σωτήρα σε περίπτωση που ο Χριστός αρνιόταν να πάει. Ο Ανανίας βρήκε τον Χριστό περιστοιχισμένο από ένα μεγάλο πλήθος και δεν μπορούσε να τον πλησιάσει. Γι' αυτό ανέβηκε σ' ένα βράχο από όπου μπορούσε να τον βλέπει καλύτερα. Προσπάθησε να φτιάξει ένα πορτρέτο του Σωτήρα, αλλά δεν μπορούσε «εξαιτίας της απερίγραπτης δόξας του προσώπου Του, το οποίο άλλαζε συνεχώς μορφή». Βλέποντας ο Χριστός ότι ο Ανανίας

Ο βασιλιάς Άβγαρος με το Άγιο Μανδήλιο (λεπτομέρεια από Τρίπτυχο στη Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά)

ήθελε να φτιάξει το πορτρέτο Του, ζήτησε νερό, νίφτηκε, σκούπισε το πρόσωπο Του σ' ένα κομμάτι λινό ύφασμα, και τα χαρακτηριστικά Του έμειναν αποτυπωμένα σ' αυτό το λινό ύφασμα. Γι' αυτό η εικόνα αυτή είναι επίσης γνωστή με το όνομα «Μανδήλιον».

Μηναίο 16ης Αυγούστου

iii. Οι πρώτες εικόνες της Θεοτόκου από τον ευαγγελιστή Λουκά

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς εικονογραφεί τη Θεοτόκο (εικόνα του 16ου αιώνα)

«Αχειροποίητες» ονομάζονται επίσης οι εικόνες της Θεοτόκου που θεωρείται πως ζωγραφίστηκαν πριν από την Κοίμησή της από τον ευαγγελιστή Λουκά. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος που συγκλήθηκε το 431 στην Έφεσο, αναγνώρισε την Παναγία ως «Θεοτόκο» (= έτεκε, δηλ. γέννησε τον Υιό και Λόγο του Θεού), επιβεβαιώνοντας ότι στο Πρόσωπο του Ιησού Χριστού ενώθηκαν οι δύο φύσεις, η θεία και η ανθρώπινη. Η Μαρία δεν γέννησε έναν άνθρωπο, αλλά τον Υιό και Λόγο του Θεού, τον Θεάνθρωπο Ιησού Χριστό. Έκτοτε, η ευλάβεια προς τη μητέρα του Χριστού, την Παναγία, απέκτησε θεολογική βάση και η προσκύνηση των εικόνων της από τους πιστούς εντάχθηκε και διαδόθηκε στη λατρευτική ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Μεγαλυνάριο του Μικρού Παρακλητικού Κανόνα

Ἄλαλα τὰ χείλη τῶν ἀσεβῶν, τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτήν, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱερωτάτου, τὴν Ὁδηγήτριαν.

Βουβά απομένουν, Θεοτόκε, τα χείλη των ασεβών, όσων δεν προσκυνούν τη σεπτή εικόνα σου της Οδηγήτριας, που ζωγράφισε ο ιερός απόστολος Λουκάς.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Παρατηρήστε τον πίνακα του Marc Chagall με θέμα «Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι». Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα: α. Τι ακριβώς βλέπετε; β. Ποιες σκέψεις, ποιοι προβληματισμοί και ποια ερωτήματα σας δημιουργούνται παρατηρώντας τον πίνακα αυτόν;
2. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω ερώτημα: -Υπάρχει ειδωλολατρία στην εποχή μας; Και αν ναι, μπορείτε να δώσετε ορισμένα παραδείγματα; Στη συνέχεια, ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.
3. Ακούστε τον Πολυέλεο «Δούλοι Κύριον» (Ψαλμός 135). Στη συνέχεια συντάξτε μια λίστα με 10 λέξεις ή φράσεις, οι οποίες εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας σχετικά με το μέλος που ακούσατε. Κατόπιν, ακούστε για δεύτερη φορά τον ίδιο ύμνο. Έπειτα, συμπληρώστε και εμπλουτίστε τη λίστα που ήδη έχετε φτιάξει. Ανακοινώστε τα αποτελέσματα της εργασίας σας στην τάξη.
4. Αναζητήστε εικονογραφικούς τύπους της Θεοτόκου ή θαυματουργές εικόνες της που τιμώνται στην περιοχή σας και παρουσιάστε τις στην τάξη.

12. Εικονομαχία:
Η τιμητική προσκύνηση των εικόνων υπό διωγμό

i. Εικονόφιλοι και εικονομάχοι

Τα πρώτα βήματα της εικονογραφίας μετά τους διωγμούς

Η Εκκλησία πέρασε πολύ διστακτικά στην εικονογραφία των προσώπων. Τη βοήθησαν σ' αυτό δυο διαφορετικές αφορμές: από τη μια η Εκκλησία –αφού έπαψε να διώκεται– θα είχε τη δυνατότητα να παραδώσει στους πιστούς το βίωμα των μαρτύρων, ώστε να μην ξεχαστεί και, από την άλλη, ήθελε να αναπαραστήσει τη Βίβλο ορατή στα μάτια των πιστών. Η Βίβλος ζωγραφιζόταν τώρα στους τοίχους των εκκλησιών, αρχίζοντας από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την Ανάληψη του Χριστού και την εικόνα Του ως Παντοκράτορα. Αυτές οι ζωγραφικές αναπαραστάσεις δεν είχαν σκοπό τη διακόσμηση της Εκκλησίας, αλλά θεωρούνταν βοηθητικά μέσα για την κατήχηση και τη θεωρία.

Νικόλαος Νησιώτης, *Περί Εικονογραφίας.*

Οι εκτροπές των εικονολατρών

Είναι αλήθεια ότι με την πάροδο του χρόνου δεισιδαίμονες προλήψεις συνδέθηκαν με την προσκύνηση των εικόνων. Πιστοί των λαϊκότερων κυρίως στρωμάτων και μοναχοί αφελείς και απαίδευτοι απέδιδαν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στην προστατευτική δύναμη όχι πια του εικονιζόμενου προσώπου, αλλά του ίδιου του αντικειμένου, της φορητής εικόνας, τελώντας παράλογες πράξεις που θύμιζαν ειδωλολατρία. Έτσι, κατά τη βάπτιση έφερναν την εικόνα στη θέση του αναδόχου, έπαιρναν από το χρώμα της ξύσμα, το οποίο αναμίγνυαν στη θεία μετάληψη ή το μεταχειρίζονταν για θεραπευτικούς σκοπούς.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Θ΄.

Η πρώτη φάση της Εικονομαχίας (726-787) ξεκίνησε, όταν ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος απαγόρευσε την προσκύνηση των εικόνων. Στην απόφαση του Λέοντα αντέδρασε η πλειονότητα του βυζαντινού κλήρου και λαού, ενώ την αντίθεσή της εκδήλωσε και η Εκκλησία της Ρώμης. Ο φανατισμός και τα πάθη κυριάρχησαν σε αυτήν τη φάση της Εικονομαχίας. Μετά τη σύνοδο της Ιέρειας (754), η οποία καταδίκασε τις εικόνες και την προσκύνησή τους, η άρνηση των εικόνων (εικονομαχία) επιβλήθηκε με κάθε μέσο σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, προκαλώντας πολλές ταραχές που γρήγορα εξελίχθηκαν σε βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στον λαό

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη
(Ψαλτήρι Χλουντόφ, περί το 830, Μόσχα)

και τον στρατό. Οι εικόνες αφαιρέθηκαν από τους ναούς ή καταστράφηκαν, τα άμφια και τα σκεύη με παραστάσεις κατασχέθηκαν και οι ηγέτες των εικονόφιλων διώχθηκαν. Πολλοί μοναχοί τυφλώθηκαν ή εξορίστηκαν, ενώ τα ιερά σκεύη των μοναστηριών, όπως και όλα όσα ανήκαν σε αυτά, πουλήθηκαν και τα χρήματα συγκεντρώθηκαν στα αυτοκρατορικά ταμεία. Κατά τη σκοτεινή αυτή περίοδο, υπέρμαχος της Ορθοδοξίας αναδείχθηκε ο Σύρος μοναχός και ιερέας Ιωάννης Δαμασκηνός. Η Ειρήνη η Αθηναία που ανέλαβε την εξουσία ως επίτροπος του γιου της Κωνσταντίνου Στ', συγκάλεσε στη Νίκαια το 787 την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο και αναστήλωσε τις εικόνες, δίνοντας τέλος στην πρώτη φάση της Εικονομαχίας.

Τα επιχειρήματα των εικονομάχων

Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος εισηγείται την αποκαθήλωση των εικόνων

Οι εικόνες υποκαθιστούν τα είδωλα και, άρα, αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

Επιστολή του Λέοντος Γ΄ στον πάπα Γρηγόριο Β΄

Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος σκέπτεται...

Γιατί οι Χριστιανοί παθαίνουν ήττες από τους εθνικούς; Επειδή λατρεύονται οι εικόνες! Γι' αυτό σκοπεύω να τις καταστρέψω. Οι αυτοκράτορες που δέχτηκαν και λάτρεψαν τις εικόνες πέθαναν στην εξορία ή στη μάχη. Αυτοί όμως που δεν τις λάτρεψαν, πέθαναν στο κρεβάτι τους και τάφηκαν με τιμές στους αυτοκρατορικούς τάφους κοντά στον ναό των Αγίων Αποστόλων. Εγώ επιθυμώ να μιμηθώ τη δεύτερη κατηγορία και θα τις καταστρέψω, για να μακροημερεύσω κι εγώ κι ο γιος μου, και η δυναστεία μας να βασιλεύσει ώς την τέταρτη και πέμπτη γενιά.

Scriptor incertus de Leone Bardae filio

Το διάταγμα της εικονομαχικής συνόδου της Ιέρειας (754)

Ομόφωνα ορίζουμε ότι οι παντός είδους εικόνες που έχουν κατασκευαστεί από κάθε είδους υλικό και έχουν ζωγραφιστεί από τον κακότεχνο χρωστήρα των εικονογράφων, θα είναι στο εξής απόβλητες από τις χριστιανικές εκκλησίες και αποκρουστικές για τους Χριστιανούς. Κανένας πια να μην έχει το δικαίωμα να ασκεί το ανόσιο και ασεβές αυτό επάγγελμα. Όποιος τολμά από τώρα και στο εξής να κατασκευάζει ή να προσκυνά ή να τοποθετεί σε εκκλησία ή ιδιωτική κατοικία ή να κρύβει στο σπίτι του εικόνες, αν είναι επίσκοπος ή διάκονος θα καθαιρείται, αν είναι μοναχός ή λαϊκός θα αναθεματίζεται και θα είναι υπόλογος απέναντι στους αυτοκρατορικούς νόμους, με την κατηγορία ότι στρέφεται ενάντια στις διαταγές του Θεού και είναι εχθρός των πατροπαράδοτων δογμάτων.

ii. Η συμβολή του Αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού

Γιατί ο εικονισμός του Θεού δεν είναι ασέβεια και ειδωλολατρία

Εάν κατασκευάζαμε την εικόνα του αόρατου Θεού, πράγματι θα αμαρτάναμε· γιατί είναι αδύνατο να εικονιστεί το ασώματο, το ασχημάτιστο, το αόρατο, το απερίγραπτο. Εάν κατασκευάζαμε εικόνες ανθρώπων και τις θεωρούσαμε θεούς και τις λατρεύαμε ως θεούς, πράγματι θα ασεβούσαμε. Αλλά δεν κάνουμε τίποτα από αυτά. Εφόσον, όμως, ο Θεός από απερίγραπτη αγαθότητα σαρκώθηκε και εμφανίστηκε στη γη με σάρκα και συναναστράφηκε με τους ανθρώπους και πήρε φύση, όγκο, σχήμα και χρώμα ανθρώπινο, όταν εμείς Τον εικονίζουμε, δεν σφάλλουμε γιατί λαχταρούμε να βλέπουμε τη μορφή Του. Όπως λέει ο θείος απόστολος, «προς το παρόν βλέπουμε τον Θεό θαμπά κι αινιγματικά σαν μέσα από καθρέφτη». Η εικόνα είναι αυτός ο καθρέφτης και το αίνιγμα που μπορούν να αντικρίσουν τα μάτια του σώματός μας.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Ο σεβασμός στον δημιουργό της ύλης

Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και απερίγραπτος, δεν απεικονιζόταν καθόλου. Τώρα όμως που ο Θεός εμφανίστηκε με σάρκα και έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, ζωγραφίζω την εικόνα Του, όπως την είδα στο πρόσωπο του Ιησού. Δε λατρεύω την ύλη, αλλά τον δημιουργό της ύλης. Αυτόν που για χάρη μου έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη και μέσω αυτής κατεργάστηκε τη σωτηρία μου. Δεν θα πάψω να σέβομαι την ύλη, την αγιασμένη με τη σάρκωση του Κυρίου, που έγινε αιτία της σωτηρίας μου.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Ο σεβασμός στην ύλη

Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό· την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής συντελέστηκε η σωτηρία μου· τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού, το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό; Δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Δεν είναι ύλη ο άγιος τάφος, αυτή η πέτρα που δώρισε τη ζωή κι είναι η πηγή της ανάστασής μας; Δεν είναι ύλη η μελάνη και τα δέρματα των Ευαγγελίων; Δεν είναι ύλη η ζωογόνος τράπεζα που μας χορηγεί τον άρτο της ζωής; Δεν είναι ύλη το χρυσάφι και το ασήμι, από τα οποία κατασκευάζονται οι σταυροί και οι άγιες εικόνες και τα ποτήρια; Δεν είναι ύλη, πάνω από όλα, το σώμα και το αίμα του Κυρίου μου; Επομένως, ή πρέπει να παύσεις να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλησιαστική παράδοση και την προσκύνηση των εικόνων του Θεού και των φίλων του.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Οι εικόνες είναι τα βιβλία των αγραμμάτων

Τι περισσότερο χρειαζόμαστε ως φωτεινό παράδειγμα, ώστε να αποδειχθεί ότι οι εικόνες αποτελούν βιβλία για τους αγράμματους και ότι δεν παύουν, αν και δεν έχουν φωνή, να κηρύττουν την τιμή των αγίων και έτσι να μας διδάσκουν αλλά και να αγιάζουν την όρασή μας; Δεν έχω χρήματα για βιβλία ή δεν έχω χρόνο για ανάγνωση; Μπαίνω στην Εκκλησία, το κοινό για όλους μας ιατρείο, και εκεί η εικόνα σαν λουλούδι ή σαν πολύχρωμο λιβάδι ελκύει τα μάτια μου κι έτσι, χωρίς να το καταλάβω, με οδηγεί στην αγιότητα.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

iii. Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος

Απόσπασμα από το Συνοδικό της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου

Πιστεύουμε, όπως είδαν στα οράματά τους οι προφήτες, όπως δίδαξαν οι απόστολοι, όπως παρέλαβε την πίστη η Εκκλησία και οι διδάσκαλοί της τη διατύπωσαν, όπως συμφώνησαν οι Εκκλησίες της οικουμένης, όπως έλαμψε η θεία χάρη, όπως η σοφία με παρρησία ομολόγησε και ο Χριστός βράβευσε. Έτσι σκεφτόμαστε, μιλάμε και κηρύσσουμε τον Χριστό, τον αληθινό Θεό μας, και τα έργα των αγίων του, τιμώντας τους με λόγια, με γραφές, με σκέψεις, με πνευματικές θυσίες, με ναούς και εικονίσματα. Σεβόμαστε και προσκυνούμε τον Χριστό, επειδή είναι Θεός και Δεσπότης· τιμούμε τους αγίους, επειδή είναι πραγματικοί υπηρέτες του κοινού μας Δεσπότη, απονέμοντάς τους σχετική προσκύνηση και όχι λατρεία.

Η υπέρβαση των δύο αντικρουόμενων τάσεων από την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο

Στην πραγματικότητα η εικονομαχία μοιάζει να εξηγείται από εβραϊκές και μουσουλμανικές επιδράσεις που υπερεκτιμούσαν το απρόσιτο και ανείπωτο του Θεού σε βάρος της Ενσάρκωσης. Η εικονομαχία ήταν επίσης μια αντίδραση ενάντια στη μερικές φορές ειδωλολατρική λατρεία των εικόνων και στη μόλυνση της λατρείας αυτής από την ιδέα της μαγείας: φτάναμε έτσι στο να συγχέεται η εικόνα με την ευχαριστία και ορισμένοι ιερείς αναμίγνυαν τα θεία δώρα με τμήματα από εικόνες. Η Ορθοδοξία υπερπήδησε αυτές τις δυο αντικρουόμενες τάσεις, επιβεβαιώνοντας τη Χριστολογική βάση της εικόνας. Έδειξε ότι η εικόνα είναι κατεξοχήν ο ίδιος ο Χριστός.

Olivier Clément, *Η Θεολογία της Εικόνας.*

iv. Κυριακή της Ορθοδοξίας: Η γιορτή της αναστήλωσης των εικόνων

Η Εικονομαχία θα λήξει οριστικά με τον θάνατο του τελευταίου εικονομάχου αυτοκράτορα Θεόφιλου και την ανάληψη της εξουσίας από την εικονόφιλη Θεοδώρα ως επίτροπο του γιού της Μιχαήλ Γ΄. Το 843 όσοι είχαν φυλακιστεί απελευθερώθηκαν και οι εξόριστοι ανακλήθηκαν από την εξορία. Ο εικονόφιλος Μεθόδιος εκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και αμέσως συγκάλεσε σύνοδο, η οποία επικύρωσε τις αποφάσεις της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και αναστήλωσε θριαμβευτικά τις ιερές εικόνες. Ο τελικός θρίαμβος της Ορθοδοξίας εναντίον της εικονομαχίας καθιερώθηκε να γιορτάζεται την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, η οποία ονομάστηκε Κυριακή της Ορθοδοξίας. Την ημέρα εκείνη διαβάζεται απόσπασμα από την απόφαση της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου («Συνοδικό») και γίνεται λιτάνευση των εικόνων στο ναό.

Η σχέση της εικόνας με το πρωτότυπο

Πρὸς τὸ πρωτότυπον φέρει, φησὶ Βασίλειος, τιμὴ ἡ τῆς εἰκόνος· διὰ τοῦτο ἐν σχέσει, τιμῶντες τὰς εἰκόνας Σωτῆρος Χριστοῦ, τῶν Ἁγίων ἁπάντων τε, ἵνα αὐτῶν δεδραγμένοι, μήποτε νῦν δυσσεβείᾳ ὑπαχθείημεν.

Ωδή ζ΄ του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας

Καθώς διδάσκει ο Μέγας Βασίλειος, η τιμή των πιστών προς την εικόνα απευθύνεται στο πρωτότυπο (που αυτή εικονίζει). Γι' αυτό τιμούμε και προσκυνούμε τις εικόνες που μας φέρνουν πιο κοντά στον Σωτήρα Χριστό και σε όλους τους αγίους, ώστε –μένοντας δεμένοι με αυτούς– να μην παρασυρθούμε ποτέ ξανά στην ασέβεια.

Απολυτίκιο της Κυριακής της Ορθοδοξίας

Τὴν ἄχραντον Εἰκόνα σου προσκυνοῦμεν, Ἀγαθέ, αἰτούμενοι συγχώρησιν τῶν πταισμάτων ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεός· βουλήσει γὰρ ηὐδόκησας σαρκὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ Σταυρῷ, ἵνα ῥύσῃ οὓς ἔπλασας ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ· ὅθεν εὐχαρίστως βοῶμέν σοι· Χαρᾶς ἐπλήρωσας τὰ πάντα, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σῶσαι τὸν κόσμον.

Την άσπιλη εικόνα σου προσκυνούμε, αγαθέ Χριστέ και Θεέ μας, ζητώντας να μας συγχωρήσεις για τα λάθη μας. Με τη θέλησή σου καταδέχτηκες να ανεβείς στο Σταυρό, για να λυτρώσεις τα πλάσματά σου από τη δουλεία στον εχθρό· γι' αυτό ευχαρίστως σού ψάλλουμε: γέμισες τα πάντα με χαρά εσύ που είσαι ο Σωτήρας μας, αφού γι' αυτό ήρθες, για να σώσεις τον κόσμο.

Κοντάκιον της Κυριακής της Ορθοδοξίας

Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος τοῦ Πατρός, ἐκ σοῦ Θεοτόκε περιεγράφη σαρκούμενος, καὶ τὴν ῥυπωθεῖσαν εἰκόνα εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναμορφώσας τῷ θείῳ κάλλει συγκατέμιξεν. Ἀλλ' ὁμολογοῦντες τὴν σωτηρίαν, ἔργῳ καὶ λόγῳ ταύτην ἀνιστοροῦμεν.

Ο απερίγραπτος Υιός και Λόγος του Θεού Πατέρα, χάρη σε σένα, Θεοτόκε, πήρε σάρκα και μορφή που περιγράφεται. Και, αφού καθάρισε τη σπιλωμένη εικόνα του ανθρώπου και την επανέφερε στην αρχική της ομορφιά, την ένωσε με το θεϊκό του κάλλος. Γι' αυτό κι εμείς, ομολογώντας τη σωτηρία μας, με έργα και λόγια την περιγράφουμε.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Διαβάστε τα κείμενα με τα επιχειρήματα των εικονομάχων και των εικονόφιλων και συζητήστε στην ολομέλεια της τάξης το παρακάτω ερώτημα:
   - Πρέπει να υπάρχουν εικόνες του Θεού;
2. Ένας μαθητής υποδύεται έναν εικονόφιλο και αφηγείται στην ολομέλεια τις τάξεις τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει.
3. Διαβάζοντας το Κοντάκιον της Κυριακής της Ορθοδοξίας, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η Παναγία είναι η πρώτη αγιογράφος; Κι αν ναι, ποια είναι η εικόνα που πρώτη αυτή ζωγράφισε;
4. Διαβάστε τη ζ΄ Ωδή του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας και απαντήστε στα εξής ερωτήματα:
   - Τι ή ποιον ακριβώς προσκυνούμε στις εικόνες;
   - Ποιος ή ποιοι είναι το «πρωτότυπον»;
5. Διαβάστε τον Οίκο της Ακολουθίας των Αγίων Πατέρων της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και εξηγήστε σε τι ωφελούνται οι χριστιανοί με τη χρήση των εικόνων στην Εκκλησία.

Η Κυριακή της Ορθοδοξίας (εικόνα από εργαστήρι
της Κωνσταντινούπολης, 1375-1425)

13. Η θεολογία και το κάλλος της Ορθόδοξης εικονογραφίας

i. Εικονίζοντας τον Θεό και τους αγίους (Η θεολογία των χρωμάτων)

Τῶν ἁγίων Πάντων οἶκος ὁ πάνσεπτος, οὐρανὸς ὥς τις ἄλλος ἀστράπτει αἴθριος, ἐν μέσῳ ἔχων τὸν Χριστὸν ὥς περ ἥλιον λαμπρόν, τὴν παρθένον Μαριὰμ σελήνην ὡς πλησιφαῆ, καὶ κύκλῳ καθάπερ ἄστρα χορούς τε πάντων ἁγίων, ἀεὶ πρεσβεύοντας σωθῆναι ἡμᾶς.

Οι άγιοι Πάντες κατοικούν σε ένα σεβάσμιο σπίτι που μοιάζει με γαλανό κι αστραφτερό ουρανό· στη μέση έχει τον Χριστό σαν ήλιο λαμπερό, την παρθένο Μαρία να φέγγει σαν ολόγιομη σελήνη και γύρω σαν αστέρια τις χορείες όλων των αγίων να παρακαλούν αδιάκοπα για τη σωτηρία μας.

Εικόνα των Αγίων Πάντων (19ος αιώνας)

ii. Ναός: ένα εικονογραφημένο Ευαγγέλιο (εικονογραφικοί κύκλοι)

Οι εικόνες ενός ναού, ανάλογα με το θέμα και τη σημασία τους, εντάσσονται στους λεγόμενους εικονογραφικούς κύκλους. Αυτοί είναι οι εξής:

I. Ο δογματικός κύκλος, που μας διδάσκει αλήθειες της χριστιανικής πίστης και περιλαμβάνει παραστάσεις που βρίσκονται:

α. Στον νάρθηκα, μέσω του οποίου μπαίνουμε στον κυρίως ναό, όπου μας υποδέχεται ο Χριστός, κρατώντας το Ευαγγέλιο ανοιχτό, και μας ευλογεί.

β. Στον τρούλο όπου κυριαρχεί ο Χριστός Παντοκράτορας, τον οποίο περιβάλλουν Προφήτες και Άγγελοι. Οι τέσσερις Ευαγγελιστές εμφανίζονται στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα που στηρίζουν τον θόλο.

γ. Στην κόγχη του Ιερού, που ενώνει την οροφή (ουρανός) με το δάπεδο (γη), εικονίζεται η Θεοτόκος. Λέγεται «Πλατυτέρα των ουρανών», γιατί αυτή κυοφόρησε τον άπειρο Θεό που και ο ουρανός ακόμα δεν μπορεί να χωρέσει.

II. Ο λειτουργικός κύκλος, στον οποίο εντάσσονται παραστάσεις του Ιερού Βήματος, όπως:

α. Η Κοινωνία των Αποστόλων, κάτω από την «Πλατυτέρα», και πιο κάτω Ιεράρχες και Διάκονοι.

β. Ο «Χριστός Πάσχων» με τα σύμβολα του Πάθους (Σταυρό και λόγχη).

γ. Άγγελοι, προφήτες, σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη και από τις εμφανίσεις του Χριστού μετά την Ανάσταση.

III. Ο ιστορικός ή εορταστικός κύκλος, ο οποίος ιστορείται στις καμάρες ή στους πλάγιους τοίχους του ναού και περιλαμβάνει παραστάσεις όπως:

α. το Δωδεκάορτο (σκηνές από τη Γέννηση μέχρι την Ανάληψη του Χριστού) και

β. εικόνες Αγίων της Εκκλησίας.

iii. Η εικονογραφία ως τέχνη λειτουργική

Ἡ πάντιμος τέχνη τῆς Εἰκονογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι μία ἱερὰ τέχνη καὶ λειτουργική, ὅπως εἶναι ὅλαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τέχναι, ὅπου ἔχουν σκοπὸν πνευματικόν. Ἡ λειτουργικὴ Εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Εἰς τὴν λειτουργικὴν εἰκόνα τὰ ἅγια πρόσωπα εἰκονίζονται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Τὸ κάλλος εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωγραφικὴν εἶναι κάλλος πνευματικόν, καὶ οὐχὶ σαρκικόν. Ἡ τέχνη αὕτη εἶναι νηστευτικὴ καὶ λιτή, ἐκφράζουσα τῇ πτωχείᾳ τὰ πλούσια, καὶ ὅπως εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη συνοπτικὰ καὶ συντομολόγα, οὕτω καὶ ἡ Ὀρθόδοξος ἁγιογραφία εἶναι ἁπλὴ χωρὶς περιττὰ στολίδια καὶ ματαίας ἐπιδείξεις. Οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἁγιογράφοι ἐνήστευαν, δουλεύοντας, καὶ ὁπόταν ἄρχιζαν μίαν εἰκόνα, ἄλλαζαν τὰ ἐσώρουχά των, διὰ νὰ εἶναι καθαροὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, καὶ ἐργαζόμενοι ἔψαλλαν, διὰ νὰ γίνεται τὸ ἔργον των μὲ κατάνυξιν καὶ διὰ νὰ μὴν μετεωρίζεται ὁ νοῦς των εἰς τὰ ἐγκόσμια.

Φώτης Κόντογλου, *Έκφρασις της ορθοδόξου εικονογραφίας.*

iv. Η εξάπλωση στον χώρο και στον χρόνο (Θεοφάνης ο Έλληνας, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

Παρότι η εικόνα έχει, όπως είδαμε, πολύ σημαντικό ρόλο στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας, οι αγιογράφοι είναι συνήθως άγνωστοι, καθώς δεν υπογράφουν τα έργα τους. Με σεμνότητα και ταπείνωση χρησιμοποιούν το ταλέντο και την ομορφιά της τέχνης τους για να δοξολογήσουν το μεγαλείο του αληθινού Θεού. Με το έργο τους συνέβαλαν στη δημιουργία ενός πολιτισμού, που η ακτινοβολία του αναγνωρίζεται μέχρι τις μέρες μας ως μέρος της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η συνάντηση της σάρκας με το πνεύμα

Το μεγάλο οικοδόμημα της Ορθοδοξίας δεν αποτελείται μόνο από δόγματα και μοναστικούς κανονισμούς. Το ’χτισαν ποιητάδες, μουσικοί, ζωγράφοι, κεντηστάδες, χρυσικοί και καλαϊτζήδες, χτίστες και αρχιτέκτονες. Όλοι αυτοί με τον τρόπο τους εκφράσανε το συνδυασμό του πνεύματος με τη σάρκα, τη θεϊκή ισορροπία ανάμεσα στα δύο, που αποτελεί την ουσία του ορθόδοξου χριστιανισμού. Όλοι αυτοί ήταν μυημένοι σ’ αυτή την ισορροπία.

Γιάννης Τσαρούχης, *Ως στρουθίον μονάζον επί δώματος.*

α. Θεοφάνης ο Έλληνας (1340-1410).

Ο τολμηρός Θεοφάνης

Κάποτε που ζούσα στη Μόσχα, υπήρχε εκεί ένας άντρας ζωντανός, δοξασμένος σοφός και ώριμος φιλόσοφος, που είχε εκπληκτική ευστροφία πνεύματος, ο Θεοφάνης ο Έλληνας, ο οποίος διακόσμησε τα βιβλία σε τολμηρό εικονογραφικό ύφος, καθώς και πολλές, περισ-

σότερες από σαράντα πέτρινες εκκλησίες με το ίδιο του το χέρι, και ήταν ο καλύτερος ζωγράφος ανάμεσα στους εικονογράφους. Όλα αυτά τα ζωγράφιζε χωρίς να κοιτάζει μοντέλα. Όσο και να πρόσεξα, τέτοιο πράγμα δεν είδα. Τέτοιες ζωγραφιές οι δικοί μας εικονογράφοι ποτέ τους δεν έκαμαν. Και το γεγονός αυτό προκάλεσε απορίες και μας γεμίζει ακόμη σήμερα με εμπνεύσεις. Ζωγράφιζε ανήσυχα, κουνώντας χέρια, πόδια, βαδίζοντας, συνομιλώντας και με το νου του έπιανε εκείνα τα μακρινά, νιώθοντας την καλοσύνη, που τα ευαίσθητα και έξυπνα μάτια του έβλεπαν. Καταπληκτικός άντρας, που υμνούσε τη μεγάλη αγάπη προς τους αδύνατους, καθώς και τους ταπεινωμένους. Αν κάποιος άρχιζε να κουβεντιάζει μαζί του, δεν μπορούσε να μη θαυμάσει το νου του και τις παραβολές του, την πολύ σοφή συγκρότηση της σκέψης του.

Επιστολή του Ρώσου μοναχού Επιφάνιου περί τα τέλη του 14ου αιώνα.

β. Αντρέι Ρουμπλιώφ (1360-1428).

Ο γαλήνιος Αντρέι Ρουμπλιώφ

Το σχέδιο του Ρουμπλιώφ, που διακρίνεται για τη λεπτότητα και την ευγένειά του, ευθύνεται και για την ανάλαφρη κατασκευή των συνθέσεων και ιδιαίτερα για την έκφραση των ματιών. Τα μάτια στις εικόνες του Ρουμπλιώφ είναι ιδιαίτερα ανοιχτά, με ολοστρόγγυλες τις μεγάλες κόρες να κοιτάζουν μ' ένα βλέμμα αθώας παιδικότητας και βαθειάς στοχαστικότητας μαζί. Ιδιαίτερα στους ασκητές, αυτή η απλότητα και αθωότητα του βλέμματος συνοδεύεται με έκφραση μεγάλης εσωτερικής δύναμης· είναι σαν γέροντες που ξανάγιναν παιδιά. Τα μάτια των εικόνων του Ρουμπλιώφ δεν έχουν ούτε τη βυζαντινή αυστηρότητα ούτε τη νευρικότητα του Θεοφάνη, αλλά αποπνέουν μιαν απέραντη ειρήνη – σαν να έχει παρέλθει η δράση και η τραγικότητα της ιστορίας ανεπιστρεπτί.

π. Σταμάτης Σκλήρης, *Εν εσόπτρω.*

γ. Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614).

Οι Βυζαντινές ρίζες στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο

Γεννήθηκε στα 1541 στο Χάνδακα της Κρήτης, το σημερινό Ηράκλειο. Έζησε στην Κρήτη τον καιρό της βενετσιάνικης κατοχής κι εκεί μορφώθηκε ζωγραφικά. Είναι η εποχή της μεγάλης ακμής της Κρητικής Σχολής. Το 1566 ανεβαίνει στη Βενετία και μαθητεύει στη σχολή του Τισιάνο και του Τιντορέτο. Ο Γκρέκο βρέθηκε 25 χρονών στη Βενετία κι ένιωσε να συμπλέκονται μέσα του δύο ισχυρά ρεύματα πολιτισμού και ήθους ζωής. Δυο κόσμοι ουσιαστικά ανταγωνιζόμενοι – ο ένας με το κεφάλι στραμμένο στον ουρανό, ο άλλος με κολλημένο το στόμα στους μαστούς της γης. Η δυτική τέχνη της Αναγέννησης είναι ευθεία και υλική, τέχνη ρεαλιστική. Η βυζαντινή αγιογραφία είναι γέννημα του πολιτεύματος των ουρανών, είναι αισθητή φανέρωση της Εκκλησίας, τέχνη αντιρρεαλιστική, του ουράνιου πολιτεύματος. Η μια τέχνη των αισθητών, η άλλη των υπεραισθητών. Η βυζαντινή πλάθεται για τη λατρεία του Θεού. Η δεύτερη για ν' αθανατίσει την εγκόσμια ομορφιά.

Αλλά η βυζαντινή παράδοση αμφισβητείται και ο ιεραρχημένος του κόσμος συγκλονίζεται από την Αναγέννηση. Και τότε φεύγει για την Ισπανία. Η φυγή αυτή τον σώζει. Σε μια στιγμή που σαν να είχε η κοσμική ζωγραφική γκρεμίσει τον Γκρέκο από τον χρυσό βυζαντινό τρούλο, κι εκεί, πριν πέσει στο χώμα, τον αρπάζει άγγελος και, προστατεύοντας τη φλόγα της αγωνίας του, τον ακουμπά σ' ένα βράχο του Τολέδο μεταξύ ουρανού και γης. Αν το έργο του ολόκληρο δέχεται ένα χαρακτηρισμό λακωνικό, νομίζω πως καλύτερος δεν γίνεται: μεταξύ ουρανού και γης.

Κώστας Τσιρόπουλος, *Χριστιανικόν Συμπόσιον Δ΄*.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Μελετήστε την εικόνα των Αγίων Πάντων και εντοπίστε τις συνδέσεις ανάμεσα στο απολυτίκιο και την εικόνα.
2. Αναζητήστε πληροφορίες για τον βίο των Μανουήλ Πανσέληνου, Θεοφάνους του Κρητός, Θεοφάνους του Έλληνα, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, Φώτη Κόντογλου, Ράλλη Κοψίδη, π. Σταμάτη Σκλήρη.
3. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω θέμα: «Η προετοιμασία του αγιογράφου σύμφωνα με τις προτροπές του Κόντογλου». Στη συνέχεια ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.

Ζ΄ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ορθοδοξία και Νέος Ελληνισμός

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός διδάσκει

Εισαγωγικά

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι συνθήκες ζωής των χριστιανών άλλαξαν δραματικά. Κατά τη δύσκολη για το Γένος περίοδο της τουρκοκρατίας, η Ορθόδοξη Εκκλησία, με επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, θα διαδραματίσει τον σημαντικότερο ρόλο στη διατήρηση της μνήμης και της ταυτότητας των Ελλήνων, συμβάλλοντας στην παιδεία και τον πολιτισμό και εμπνέοντας πάντα στις ψυχές των ανθρώπων την αγάπη για την ελευθερία της πατρίδας. Στόχος μας στη θεματική αυτή ενότητα είναι να ανακαλύψουμε και να αξιολογήσουμε αυτή τη συνεισφορά, να φωτίσουμε τη ζωή και το έργο συγκεκριμένων προσώπων του Νεότερου Ελληνισμού, να ανακαλύψουμε την ομορφιά και την αξία του λαϊκού πολιτισμού μας που διασώζει τη συνέχεια της πολιτισμικής μας ταυτότητας και να κατανοήσουμε τις εντάσεις που σφράγισαν την ιστορική διαδρομή της Ελλαδικής Εκκλησίας κατά τους τελευταίους αιώνες και καθόρισαν τις σχέσεις της με το Νεοελληνικό κράτος και τον λαό.

Περιεχόμενα – Διδακτικές Ενότητες

14. Μετά την Άλωση της Πόλης

15. Η δύναμη του λαϊκού πολιτισμού

16. Από την οικουμενική Ορθοδοξία στις εθνικές Εκκλησίες

14. Μετά την Άλωση της Πόλης

i. Ενορίες και κοινότητες: Μνήμη και ταυτότητα στη μεταβυζαντινή περίοδο

Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία

Την Τρίτη 29 Μαΐου 1453 μια παλιά ιστορία τελείωσε. Ο τελευταίος κληρονόμος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνος κι αυτός, έπεσε νεκρός στο πεδίο της μάχης και ένας άπιστος σουλτάνος μπήκε θριαμβευτικά στην πόλη που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος, τη Βασιλίδα των πόλεων και πρωτεύουσα της χριστιανικής αυτοκρατορίας. Δεν υπήρχε πια ούτε αυτοκράτορας ούτε Σταυρός στο Ιερό Παλάτι για να συμβολίζει στους πιστούς της Ανατολής το μεγαλείο και την εξουσία του παντοδύναμου Θεού. Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, επί χίλια και πλέον χρόνια συνέταιρος του ορθοδόξου κράτους, έγινε η Εκκλησία ενός υποτεταγμένου λαού, που ήταν τώρα πια κάτω από την καλή ή κακή διάθεση ενός μουσουλμάνου κυριάρχου. Η λειτουργία της, η όψη της και όλος ο τρόπος ζωής της χρειάστηκε απότομα να αλλάξει.

Στήβεν Ράνσιμαν, *Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία,* τόμος Β΄.

Μετά την άλωση της Πόλης οι Οθωμανοί κατακτητές εφάρμοσαν ένα θεοκρατικό διοικητικό σύστημα σε όλους τους κατακτημένους λαούς. Οι υπήκοοι στον Σουλτάνο δε διακρίνονταν ανάλογα με την εθνική τους καταγωγή, αλλά ανάλογα με τη θρησκεία τους (σύστημα των μιλλέτ*). Εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί αναγνωρίστηκαν ως ένα μιλλέτ στο σύνολό τους, δηλαδή ως μία ενιαία θρησκευτική ομάδα, και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ανατέθηκε η ευθύνη για τη διοίκηση και την καλή τους διαγωγή έναντι της ανώτατης αρχής. Κάθε μιλλέτ είχε προνόμια που του επέτρεπαν να διευθύνει τις υποθέσεις του σύμφωνα με τους δικούς του νόμους και τα δικά του έθιμα. Αν και τα προνόμια αυτά εξυπηρετούσαν πρώτιστα τα οθωμανικά συμφέροντα και καταπατούνταν εύκολα, έδωσαν παρ' όλα αυτά τη δυνατότητα στο Γένος να μείνει ενωμένο πολιτιστικά και πνευματικά και να επιβιώσει μέσα στις αντίξοες συνθήκες που επέβαλε ο οθωμανικός ζυγός.

* Στο πλαίσιο του οθωμανικού κράτους αναγνωρίστηκαν τέσσερα μιλλέτ: το μουσουλμανικό, το ορθόδοξο (την Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσαν Έλληνες, Βλάχοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί, Μολδαβοί και Άραβες), το αρμενικό και το εβραϊκό. Τα δυο πρώτα «μιλλέτια» ήταν αριθμητικά μεγαλύτερα και με συμπαγείς γεωγραφικά πληθυσμούς.

Της Αγιά Σοφιάς

Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆς, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια,
σημαίνει κι ἡ Ἀγιά-Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι,
μὲ τετρακόσια σήμαντρα κι ἑξήντα δυὸ καμπάνες,
κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος.
Ψάλλει ζερβὰ ὁ βασιλιάς, δεξιὰ ὁ πατριάρχης,
κι ἀπ᾽ τὴν πολλὴ τὴν ψαλμουδιὰ ἐσειόντανε οἱ κολόνες.
Νὰ μποῦνε στὸ χερουβικὸ καὶ νά ’βγει ὁ βασιλέας,
φωνὴ τοὺς ἦρθε ἐξ οὐρανοῦ
κι ἀπ᾽ ἀρχαγγέλου στόμα:
«Πάψετε τὸ χερουβικὸ κι ἂς χαμηλώσουν τ᾽ Ἅγια,
παπάδες πᾶρτε τὰ ἱερὰ καὶ σεῖς κεριὰ σβηστῆτε,
γιατί ’ναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νὰ τουρκέψει.
Μόν᾽ στεῖλτε λόγο στὴ Φραγκιά,
νὰ ’ρθοῦν τρία καράβια,
τό ’να νὰ πάρει τὸ σταυρὸ καὶ τ᾽ ἄλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια Τράπεζά μας,
μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ
καὶ μᾶς τὴ μαγαρίσουν».
Η Δέσποινα ταράχτηκε καὶ δάκρυσαν οἱ εἰκόνες.
«Σώπασε, κυρὰ Δέσποινα, καὶ μὴν πολυδακρύζῃς,
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλι δικά μας θά ’ναι».

Παναγία η Κεριώτισσα
(Χρήστος Μποκόρος)

Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν από τα προνόμια προς το Ορθόδοξο μιλλέτ επέτρεψαν να αναπτυχθούν αυτοδιοικούμενες, ώς ένα βαθμό, κοινότητες σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι άρχοντές τους εκλέγονταν από τον λαό. Τους φόρους προς το τουρκικό κράτος πλήρωνε η κοινότητα και όχι ο κάθε υπόδουλος ατομικά. Κατ’ αυτόν τον τρόπο οι εισφορές των πλουσιότερων ήταν δυνατόν να εξισορροπούν εκείνες των φτωχότερων, αφού όλοι ανήκαν στο ίδιο σώμα. Κέντρο της ζωής της κοινότητας ήταν ο ναός. Εκεί τελούσαν τη λατρεία και οργάνωναν την κοινωνική τους ζωή. Έτσι η Εκκλησία αποτέλεσε τον βασικό παράγοντα συνοχής και ενότητας και έναν πολύτιμο χώρο ελεύθερης έκφρασης και επικοινωνίας των υπόδουλων πιστών.

Ο χορός των αντρειωμένων

Ο Διγενής Ακρίτας (ξυλογραφία),
Σπύρος Βασιλείου

Στα κακοτράχαλα τα βουνά
με το σουράβλι και το ζουρνά
πάνω στην πέτρα την αγιασμένη
χορεύουν τώρα τρεις αντρειωμένοι.
Ο Νικηφόρος κι ο Διγενής
κι ο γιος της Άννας της Κομνηνής.

Δική τους είναι μια φλούδα γης
μα εσύ Χριστέ μου τους ευλογείς
για να γλιτώσουν αυτή τη φλούδα
απ’ το τσακάλι και την αρκούδα.

Δες πώς χορεύει ο Νικηταράς
κι αηδόνι γίνεται ο ταμπουράς.

Από την Ήπειρο στο Μοριά
κι απ' το σκοτάδι στη λευτεριά
το πανηγύρι κρατάει χρόνια
στα μαρμαρένια του χάρου αλώνια.
Κριτής κι αφέντης είν' ο Θεός
και δραγουμάνος του ο λαός.

Τσάμικος – Αθανασία (1976), Στίχοι: Νίκος Γκάτσος, Μουσική: Μάνος Χατζιδάκις.

Των Ελλήνων οι κοινότητες

Ας κρατήσουν οι χοροί
και θα βρούμε αλλιώτικα
στέκια επαρχιώτικα βρε
ώσπου η σύναξις αυτή
σαν χωριό αυτόνομο να ξεδιπλωθεί

Μέχρι τα ουράνια σώματα
με πομπούς και με κεραίες
φτιάχνουν οι Έλληνες κυκλώματα
κι ιστορία οι παρέες

Ο ουρανός είναι φωτιές
ανεμομαζώματα
σπίθες και κυκλώματα βρε
και παρέες λαμπερές
το καθρέφτισμά τους στις ακρογιαλιές

Κι είτε με τις αρχαιότητες
είτε με Ορθοδοξία
των Ελλήνων οι κοινότητες
φτιάχνουν άλλο γαλαξία

Τι να φταίει η Βουλή
τι να φταιν οι εκπρόσωποι
έρημοι και απρόσωποι βρε
αν πονάει η κεφαλή
φταίει η απρόσωπη αγάπη που 'χε βρει

Μα η δικιά μας έχει όνομα
έχει σώμα και θρησκεία
και παππού σε μέρη αυτόνομα
μέσα στην τουρκοκρατία

Να μας έχει ο Θεός γερούς
πάντα ν' ανταμώνουμε
και να ξεφαντώνουμε βρε
με χορούς κυκλωτικούς
κι άλλο τόσο ελεύθερους σαν ποταμούς

Και στης νύχτας το λαμπάδιασμα
να πυκνώνει ο δεσμός μας
και να σμίγει παλιές κι αναμμένες τροχιές
με το ροκ του μέλλοντός μας.

Διονύσης Σαββόπουλος, Ας κρατήσουν οι χοροί (1983).

ii. Εξισλαμισμός και νεομάρτυρες

Οι Οθωμανοί, λόγω θρησκευτικού φανατισμού αλλά και για λόγους κυριαρχίας, συχνά εξισλάμιζαν βίαια τους υπόδουλους. Αλλά και κάποιοι χριστιανοί στις ορθόδοξες κοινότητες της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας άλλαζαν πίστη, προκειμένου να ανέλθουν κοινωνικά και οικονομικά. Άλλοι ασπάζονταν επιφανειακά το Ισλάμ, ενώ κρυφά συνέχιζαν την ορθόδοξη πίστη και ζωή ως **κρυπτοχριστιανοί**. Η θέση τους ήταν εξαιρετικά δύσκολη, γι' αυτό και η Εκκλησία τούς αντιμετώπισε με κατανόηση. Όσοι χριστιανοί αντιστέκονταν στις πιέσεις και παρέμεναν σταθεροί στην πίστη τους συχνά οδηγούνταν στο μαρτύριο. Αυτοί είναι οι **νεομάρτυρες** (μάρτυρες των νεότερων χρόνων), αρκετοί από τους οποίους είτε είχαν ασπαστεί το Ισλάμ και αργότερα μετανόησαν και ομολόγησαν δημόσια τη χριστιανική τους πίστη, με αποτέλεσμα να

καταδικαστούν σε θάνατο. Κάποιοι ήταν πρώην μουσουλμάνοι που βαφτίστηκαν χριστιανοί και, όταν αυτό έγινε γνωστό, επέλεξαν να μαρτυρήσουν για τη νέα τους πίστη. Άλλοι είχαν κατηγορηθεί δίκαια ή άδικα ότι συμμετείχαν σε επαναστατικές ενέργειες και αρνήθηκαν να γίνουν μουσουλμάνοι για να αποφύγουν την εκτέλεση. Το παράδειγμα των νεομαρτύρων είχε μεγάλη μεγάλη απήχηση στη συνείδηση του υπόδουλου λαού, όπως ακριβώς και η στάση των πρώτων μαρτύρων.

Φιρμάνι για το παιδομάζωμα (1666)

Μόλις φτάσει το παρόν αυτοκρατορικό μου διάταγμα, να γίνει γνωστό ότι, κατά τις ισχύουσες από παλαιά διατάξεις, επιβάλλεται η στρατολόγηση των ραγιάδων που κατοικούν στις αυτοκρατορικές μου χώρες για τις ανάγκες της αυτοκρατορικής μου φρουράς. Επειδή, όμως, εδώ και πολύ καιρό δεν είχε γίνει τέτοια στρατολόγηση, πρέπει να στρατολογήσετε ένα παιδί κάθε πολύτεκνου άπιστου ραγιά, που να είναι ηλικίας από δεκαπέντε μέχρι είκοσι ετών και ικανό να υπηρετήσει... Επειδή η υπηρεσία αυτή πρέπει να εκτελεσθεί με μεγάλη προσοχή, σας παραγγέλλω να στρατολογήσετε μεταξύ των πιο εκλεκτών, ρωμαλέων και κατάλληλων νέων, από εκατόν πενήντα μέχρι εκατόν εξήντα, και να τους στείλετε με τους σχετικούς καταλόγους στην πρωτεύουσά μου.

Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία Νέου Ελληνισμού.*

Νεκτάριος Τέρπος, Νουθεσία εις κάθε απλόν άνθρωπον και χωρικόν

Το λοιπόν, τι ανάγκη είχα εγώ πέρυσι στις 25 Δεκεμβρίου του 1724 να πάω στην ξένη επαρχία του Ελμπασάν, στο χωριό Τραγότι; Και μπαίνοντας στην Εκκλησία του Χριστού βρήκα τον παπά με έως εκατόν είκοσι γυναίκες και άντρες ώς δεκαπέντε και πολύ πικράθηκα που ήταν τόσο λίγοι οι άντρες. Και είχα ρωτήσει πρωτύτερα και μου είπαν πως οι υπόλοιποι άντρες, αλίμονο, όλοι τούρκεψαν...

Απόσπασμα από το έργο *Πίστις*, στο Κωνσταντίνου Γαρίτση, *Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του.*

Νεκτάριος Τέρπος, Νουθεσία εις κάθε απλόν άνθρωπον και χωρικόν

Υπάρχουν και κάποιες τρισκατάρατες και αφορισμένες γυναίκες και λένε: ω άντρα μου, γίνε Τούρκος, γιατί δεν μπορούμε να πληρώσουμε χαράτσι, και άλλες θείες και ανιψιές του διαβόλου, λένε, ω παιδιά μου, βάλτε από ένα τούρκικο όνομα για να μην πληρώσετε χαράτσι, γιατί δεν μπορούμε να ζυμώνουμε και να μαγειρεύουμε για τους Αγαρηνούς. Όχι, όχι, μην πλανιέστε για δύο άσπρα (χρήματα) την ημέρα, και μην το κάνετε αυτό, έτσι να ’χετε την ευχή του Χριστού και της Παναγίας. Άλλοι και άλλες από άλλο μέρος μού λένε πως ο άντρας μου νηστεύει, κρατεί τα τριήμερα, κάνει τον σταυρό του, δεν καταλύει τη νηστεία, πηγαίνει στην Εκκλησία τη νύχτα και μεταλαμβάνει Σώμα και Αίμα του Χριστού. Έρχεται ο παπάς τη νύχτα και μας κάμνει όσα χρειάζονται, βαπτίζει τα παιδιά μας, στεφανώνει τον γιο μου. Όχι όχι, δεν σας ωφελούνε ό,τι και αν κάνετε, σύμφωνα με τη φωνή του Ευαγγελίου που λέει· «Όποιος με αρνηθεί μπροστά στους ανθρώπους, και εγώ θα τον αρνηθώ όταν κατεβώ από τους ουρανούς στην αγία πόλη Ιερουσαλήμ να κρίνω όλον τον κόσμο».

Και μην πλανηθείς, καλέ μου άνθρωπε, και μου λέγεις· τον πατέρα μου, τον αδελφό μου τον έβγαλα κρυφά και τον έφερα στην Εκκλησία τη νύχτα. Δε σου αξίζει, πλανάσαι, δε σε ωφελούν αυτά σε τίποτε. Εγώ πριν λίγο καιρό πήγα σε μία Εκκλησία, και βρήκα κάτω από ένα τούβλο ένα ψόφιο ποντικό, και τον πετάξαμε έξω, και η Αγία Εκκλησία απ' αυτόν δε μιάνθηκε, αλλά ούτε και ο ποντικός αγιάστηκε. Τέτοιας λογής είναι και οι αρνητές, που τους φέρνουν κρυφά στην Εκκλησία του Θεού. Αν θέλεις να είσαι άγιος και ευλογημένος, όλα όσα κάνεις ως χριστιανός στο φως να είναι, να σε βλέπουν όλοι, να πηγαίνεις εσύ ζωντανός στην Εκκλησία, να δοξολογάς, και να προσκυνάς τον εν Τριάδι Θεόν…

Βάστα λοιπόν τα βάσανα, και αν σε δέσουν μην πικραίνεσαι, και αν σε βάλουν στη φυλακή ή στα σίδερα και στο τρομπούκι, υπόφερε χαρούμενος, κάνοντας τον Σταυρό σου, και κήρυττε το όνομα του Χριστού, Θεού του παντός.

Απόσπασμα από το έργο *Πίστις*, στο Κωνσταντίνου Γαρίτση, *Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του.*

Τα στάδια της ομολογίας των Νεομαρτύρων

α΄. Πρέπει να πάτε σε κάποιον έμπειρο και ενάρετο Πνευματικό, να εξομολογηθείτε την άρνηση της πίστης σας και όλες τις άλλες αμαρτίες που κάνατε και να του φανερώσετε τον σκοπό που έχετε για το μαρτύριο· **β΄.** να ζητήσετε να λάβετε τη δεύτερη χρίση του Αγίου Μύρου, όπως προβλέπουν οι διατάξεις της Αγίας Εκκλησίας μας· **γ΄.** να αποτραβηχτείτε σε ένα μέρος ήσυχο και εκεί να κάτσετε και να παρακαλέσετε τον Θεό με νηστεία, αγρυπνία και δάκρυα να δείξει φιλευσπλαχνία για το μέγα σφάλμα που κάνατε, και ακόμη περισσότερο να τον παρακαλέσετε να ανάψει την θεία του αγάπη στην καρδιά σας και να σας δώσει δύναμη στο μαρτύριο για να νικήσετε τον διάβολο και τους υπηρέτες του· **δ΄.** να κοινωνήσετε τα θεία μυστήρια με κατάνυξη και ευλάβεια και **ε΄.** ύστερα από όλα αυτά να σηκωθείτε να πάτε στον τόπο όπου αρνηθήκατε προηγουμένως τον Χριστό και εκεί να αρνηθείτε τη θρησκεία που δεχτήκατε και να ομολογήσετε την πίστη του Χριστού και για την ομολογία σας αυτή να χύσετε το αίμα σας και να πεθάνετε…

Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, α΄ έκδοση 1794, Προοίμιον.

Βίος του Αγίου Νεομάρτυρα Μιχαήλ Πακνανά του Κηπουρού

Ο άγιος Νεομάρτυς Μιχαήλ γεννήθηκε στην Αθήνα από φτωχούς, μα ευσεβείς γονείς, γύρω στο 1750. Ζούσε στη συνοικία της Βλασσαρούς, η οποία βρισκόταν κάτω από την Ακρόπολη, στο σημερινό χώρο της Αρχαίας Αγοράς. Η φτώχεια δεν του επέτρεψε να μάθει γράμματα κι έτσι, αγράμματος κι απλοϊκός, με πολλή όμως πίστη στον Χριστό, μεγάλωνε ο Μιχαήλ κοντά στους γονείς του. Όταν έγινε έφηβος, ο πατέρας του τον πήρε κοντά του, να τον βοηθάει στους κήπους όπου δούλευε. Δούλεψε κάμποσα χρόνια έτσι, δίπλα στον πατέρα του. Μετά, σαν έχασε τον πατέρα του, αγόρασε ένα γαϊδουράκι και μ' αυτό έβγαινε στα γύρω χωριά και κουβαλούσε κοπριά για τους κήπους, που καλλιεργούσε παλιότερα ο πατέρας του.

Μια μέρα, όμως, καθώς γυρνούσε από τα χωριά, στην είσοδο της Αθήνας συνάντησε τους φύλακες της χώρας, που ήταν άνθρωποι του Βοεβόδα της πόλης, Μωαμεθανοί κι αυτοί. Από

Ο Άγιος νεομάρτυς
Μιχαήλ ο Πακνανάς

καιρό τον είχαν βάλει στο μάτι και, καθώς τον έβλεπαν απλοϊκό κι αγράμματο, νόμιζαν πως θα τον έκαμναν ν' αλλαξοπιστήσει. Γι' αυτό τον συκοφάντησαν, κατηγορώντας τον πως πήγε μπαρούτι στους αρματωμένους Έλληνες που ήταν πάνω στα βουνά, και τον φυλάκισαν. Έτσι οι Αγαρηνοί ερχόταν καθημερινά και τον πίεζαν με χίλιους τρόπους να τουρκέψει, δηλαδή ν' αλλάξει την πίστη του. Πέρασε κάμποσος καιρός, χωρίς να φέρουνε αποτέλεσμα οι πιέσεις των Οθωμανών. Όταν πια τελείωσε η υπομονή τους, άρχισαν να τον φοβερίζουν πως, αν δεν αλλάξει την πίστη του, έχουν απόφαση και διαταγή να τον θανατώσουν. Τα βασανιστήρια του Μιχαήλ συνεχιζότανε απ' τους απίστους ασταμάτητα. Όμως, όσο τον βασανίζανε, τόσο εκείνος γίνονταν πιο σταθερός στην άρνησή του: «δεν τουρκίζω, είμαι χριστιανός!», έλεγε συνέχεια.

Κάποτε, τον έβγαλαν απ' τη φυλακή και τον παρουσίασαν στον Βοεβόδα, ελπίζοντας πως με κολακείες και ταξίματα (φορέματα, χτήματα, πλούτη) θα λύγιζε τον Άγιο. Ο Νεομάρτυς όμως έμενε ασάλευτος στην πίστη του. Ο Βοεβόδας τότε άρχισε τις απειλές για τα ερχόμενα μαρτύρια, λέγοντάς του πως στο τέλος θα τον θανατώσει αν δεν αλλαξοπιστήσει. Ο Άγιος έλεγε και ξανάλεγε τις δυο λέξεις («δεν τουρκεύω»), δίχως να λιποψυχήσει.

Τότε, ο Βοεβόδας τον έστειλε στον ονομαστό Καλοπασσιά από τα Γιάννενα, που βρισκόταν εκείνες τις μέρες στην Αθήνα. Έλπιζε πως εκείνος, φόβος και τρόμος καθώς ήταν για τα μέσα που χρησιμοποιούσε σ' όλους τους φυλακισμένους, θα γύριζε τον Μιχαήλ στην πίστη τους. Μα κι ο Καλοπασσιάς, μ' ό,τι κι αν του 'ταξε και μ' όσες απειλές και βάσανα κι αν τον φοβέρισε, δεν κατάφερε να πάρει άλλη λέξη απ' το στόμα του, εκτός από το: «δεν τουρκίζω!». Τότε ο Καλοπασσιάς τού λέει με πονηριά: «Μπρέ λωλέ, αρνήσου κατά το παρόν την πίστη σου, για να γλυτώσεις τη ζωή σου, κι ύστερα πήγαινε σ' άλλον τόπο και έχε πάλι την πίστη σου». Αλλά ο Μάρτυς δεν πειθόταν με κανέναν τρόπο, αλλά φώναζε ακατάπαυστα: «δεν τουρκίζω, δεν τουρκίζω». Βλέποντας λοιπόν τον άγιο Μιχαήλ ο φοβερός Καλοπασσιάς ασάλευτο στην πίστη του, τον έστειλε στον δικαστή για να τον δικάσει. Κι εκείνος, βέβαια, πάσχισε να τον αλλαξοπιστήσει με τους δικούς του τρόπους, πριν να τον δικάσει, αλλά είχε κι αυτός το ίδιο αποτέλεσμα. Ο Άγιος του πετούσε κατάμουτρα το «δεν τουρκίζω». Τότες θύμωσε και εκείνος, κι έβγαλε την απόφαση για να τον αποκεφαλίσουν. Ο Άγιος ατάραχος άκουσε την καταδίκη του. Δέσμιος, βασανισμένος κι εξουθενωμένος από τα μαρτύρια, ο Άγιος δεν δείλιαζε, παρά έτρεχε με προθυμία στο μαρτύριο. Σαν έφτασε στον τόπο του μαρτυρίου, γονάτισε, έκαμε την προσευχή του, κι έσκυψε το κεφάλι του με χαρά, σα να περίμενε ζωή απ' το σπαθί και όχι θάνατο. Ο Αγαρηνός τον έπιασε απ' τα μαλλιά και τον εχτύπησε με το σπαθί στο λαιμό, μα διπλαριστά και όχι με την κόψη, για να τον κάνει να δειλιάσει και ν' αρνηθεί τον Χριστό. Μα ο Άγιος με θάρρος τού έλεγε: «Χτύπα για την πίστη!».

Ο φονιάς τότε γύρισε τη μαχαίρα του από το κοφτερό μέρος, κι άρχισε να του κόβει το λαιμό λίγο-λίγο, για να προλάβει, αν πονέσει, να μετανιώσει και ν' αλλοξοπιστήσει. Αλλά μάταια, γιατί ο Άγιος ολοένα και δυνατότερα φώναζε: «Χτύπα, για την πίστη!». Τότε ο δήμιος χτύπησε

τον Άγιο με όλη του τη δύναμη κι έκοψε την τίμια κεφαλή του, ενώ η ψυχή του, στεφανωμένη μέσα στο αίμα του μαρτυρίου, ανέβαινε ν' αναπαυθεί στις αιώνιες σκηνές των δικαίων του Θεού.

Στην πρώτη κολώνα του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, διακρινόταν το ακόλουθο επιγραφικό χάραγμα: «1771 Ιουλίου 9 απεκεφαλίσθη ο Πακνανάς Μιχάλης». Το μοναδικό παρεκκλήσι σ' όλη την πρωτεύουσα, αφιερωμένο στον Άγιο νεομάρτυρα Μιχαήλ, βρίσκεται στον Ιερό Ναό Αναλήψεως Κυρίου Νέου Κόσμου, όπου κατά την παράδοση βρισκόταν οι κήποι του Αγίου.

Κωνσταντίνος Αθ. Οικονόμου, *Ο Άγιος Νεομάρτυς Μιχαήλ Πακνανάς ο Κηπουρός.*

Η εύρεση των λειψάνων της Αγίας Κυράννης της Οσσαίας

Η Ιερά Μητρόπολις Λαγκαδά Λητής και Ρεντίνης ζει τη φετινή χρονιά (2011) μέσα στο κλίμα του εορτασμού και της τιμής της τοπικής αγίας Κυράννης της Νεομάρτυρος. Η Όσσα υπήρξε ο χώρος των περισσοτέρων λατρευτικών εκδηλώσεων, γιατί είναι ο τόπος που η αγία γεννήθηκε, μεγάλωσε και έχτισε την προσωπικότητά της, με όλες εκείνες τις αρετές που οι Ελληνίδες μητέρες γαλουχούσαν τα παιδιά τους στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Στον ναό των αγίων Αρχαγγέλων του χωριού της, η αγία έμαθε πως το ωραιότερο πράγμα στο κόσμο είναι η πίστη στον Χριστό και την πατρίδα, μια πατρίδα που στέναζε τότε κάτω από ζυγό δουλείας, και πως η μόνη έκφραση ελευθερίας του ανθρωπίνου προσώπου ήταν η ζωντανή πίστη στον Θεό, αυτή που χαλύβδωνε τη θέληση και αναπτέρωνε την ελπίδα της ελευθερίας. Ο πειρασμός δε θα αργήσει να έλθει για να δοκιμάσει την νεαρή Κυράννα, της οποίας η σωματική ωραιότητα συμβάδιζε με την πνευματική ομορφιά κι έγινε στόχος του αθέμιτου έρωτα ενός Τούρκου πλούσιου της περιοχής (εξωμότη κατά τον βιογράφο της), ο οποίος αποφασίζει να την κάνει γυναίκα του παρά τη θέλησή της και βέβαια, το ζητούμενο, να αρνηθεί την πίστη της. Η αντίδραση της Κυράννας ήταν ακαριαία, τονίζοντας στον ερωτευμένο άρχοντα πως «κάλλιο το 'χει να πεθάνει παρά να αρνηθεί τον Χριστό, για τον οποίο θα έδινε και τα νιάτα και τη ζωή της». Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθεί στη φυλακή και να υποστεί φρικτά βασανιστήρια. Εκεί, ακόμη και οι δεσμοφύλακες και οι άλλοι φυλακισμένοι, Έλληνες και μουσουλμάνοι, θαύμασαν την ανδρειοσύνη της νεαρής Οσσαίας, στην οποία, ενώ δεχόταν ραβδισμούς, εξευτελισμούς, κρέμασμα και ό,τι μπορούσε να διανοηθεί ο παράφρων δήμιος, έβλεπαν μια ψυχική γενναιότητα απίστευτη, μια σταθερή απόφαση να μην υποκύψει στα θέλγητρα, τις απειλές και στο μαρτύριο. Η προσευχή την έτρεφε και η προσμονή του παραδείσου χαλύβδωνε την ψυχή της επί δέκα ημέρες. Για όλα αυτά η Κυράννα έτυχε της επισκέψεως της χάριτος του Θεού και πλημμύρισε το κελί της με φως, ένα φως που έκανε όλους να πιστέψουν ότι η Κυράννα αγίασε και προ του θανάτου της, που ήρθε μετά από λίγες μέρες, ως αποτέλεσμα των κακουχιών στις 28 Φεβρουαρίου του 1751. Οι

Η Αγία νεομάρτυς Κυράννα

πιστοί πήραν το λείψανό της και το έθαψαν, κατά τη συνήθεια, έξω από την πόλη της Θεσσαλονίκης.

Έκτοτε η νεαρή κόρη, αγία και νεομάρτυς πλέον στη συνείδηση της Εκκλησίας, τιμάται από τους πιστούς. Χτίζεται ναός στο χώρο του πατρικού της στην Όσσα. Ο υμνογράφος Χριστόφορος Προδρομίτης γράφει την ακολουθία της και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης καταγράφει το μαρτύριό της στο *Νέο Μαρτυρολόγιο*.

Όμως τα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς δεν επιτρέπουν να γνωρίζουμε την περιπέτεια του αγίου λειψάνου της. Η κρυφή ελπίδα για την ανεύρεσή του υπήρχε από την πρώτη στιγμή που ο μητροπολίτης Λαγκαδά κ. Ιωάννης άρχισε την έρευνα στις πηγές και τα κείμενα που έδιναν πληροφορίες για τον βίο και το μαρτύριό της. Έτσι, στις 12 Σεπτεμβρίου 2011 και με τη συνδρομή ειδικών επιστημόνων και ιατροδικαστών, επιβεβαιώθηκε η ελπίδα και μεγάλο μέρος των αγίων λειψάνων βρέθηκε μέσα στο ιερό βήμα του ναού των Αρχαγγέλων της Όσσης κάτω από τις πλάκες του δαπέδου. Η αμφιβολία που γεννά πάντα η έρευνα, αν πρόκειται για λείψανα αγίου, επιβεβαιώθηκε από την ευωδία που πλημμύρισε τον ναό. Σε λίγο ένα ακόμη στοιχείο ήρθε να στηρίξει την ελπίδα ότι τα λείψανα είναι της αγίας Κυράννας· βρέθηκαν τα δερμάτινα υποδήματά της και η ιατροδικαστική έρευνα μπόρεσε να υπολογίσει ακόμη και το σωματικό της ύψος, τα δε αποτμήματα των λειψάνων ήταν αρκετά για να βεβαιώσουν οι ιατροδικαστές το φύλο, την ηλικία της αγίας αλλά και τη χρονολόγηση της ταφής. Στη συνέχεια ο σεβ. Μητροπολίτης κ. Ιωάννης, κατά χρέος, ενημέρωσε τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο και τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμο και προχώρησε στην ανακοίνωση του θέματος στον πιστό λαό.

Την Παρασκευή 23 Σεπτεμβρίου, μέσα σε κλίμα συγκινήσεως και κατανύξεως, τελέστηκε η πρώτη αγρυπνία στον ναό των αγίων Αρχαγγέλων, με την παρουσία πλέον της αγίας Κυράννας μέσω του ιερού της λειψάνου. Στις 11 Οκτωβρίου, με την παρουσία του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, τα λείψανα της αγίας μεταφέρθηκαν με λιτανεία και τοποθετήθηκαν στον νέο ναό του χωριού της Όσσας που είναι αφιερωμένος στη μνήμη της.

Πηγή: http://www.amen.gr

Η κοινωνική προέλευση και η πνευματική δυναμική των νεομαρτύρων

Κομβικής σημασίας για την αποτίμηση της παρουσίας των νεομαρτύρων είναι η εξέταση της κοινωνικής τους προέλευσης και της θέσης τους εντός του εκκλησιαστικού οργανισμού πριν και μετά το μαρτύριο. Αν και ανάμεσά τους δε λείπουν ιεράρχες, κληρικοί και μοναχοί, οι νεομάρτυρες στην πλειονότητά τους είναι λαϊκοί, απλοί και καθημερινοί άνθρωποι που αγκαλιάζουν όλο σχεδόν το φάσμα του κοινωνικού και επαγγελματικού ιστού. Άνδρες και γυναίκες κάθε ηλικίας, οικογενειάρχες, έμποροι, ναυτικοί, βοσκοί, ράφτες, ζωγράφοι, κουρείς, χτίστες και ψαράδες, οι νεομάρτυρες επανέφεραν με ένα δραστικό και συνάμα δραματικό τρόπο στην εκκλησιαστική επικαιρότητα τον δυναμισμό του

Ο Άγιος νεομάρτυρας Κωνσταντίνος ο Υδραίος (Ράλλης Κοψίδης)

λαϊκού στοιχείου, που παραπέμπει επίσης στην εμπειρία της πρωτοχριστιανικής περιόδου. Χάρη σ' αυτούς, η ιερή δεξαμενή της αγιολογικής μνήμης του εκκλησιαστικού οργανισμού τροφοδοτήθηκε και πάλι από λαϊκούς, μετά από τη μακραίωνη κυριαρχία των αγίων μοναχών και ιεραρχών της βυζαντινής ιστορίας. Η άδολη πίστη των νεομαρτύρων είναι ζυμωμένη με τις θύελλες των ιστορικών περιστάσεων και τις σταθερές της λαϊκής ευσέβειας. Για τον λόγο αυτό, αφενός κατάφερε να αγγίξει το ύψος μιας ακατέργαστης αλλά ζωντανής θεολογίας, και αφετέρου να καταστήσει το αίτημα της αγιότητας καθημερινό κατόρθωμα των μέχρι τότε αθέατων και ανώνυμων σπλάχνων του εκκλησιαστικού οργανισμού.

Ο νεομάρτυρας δεν ήταν ένας απομονωμένος και δυσθεώρητος ασκητής, αλλά ένα ζωντανό και αναπόσπαστο μέλος της πιστεύουσας κοινότητας, η οποία, με τη σειρά της συνέπασχε πνευματικά μαζί του, τον ενθάρρυνε να αντέξει και, αμέσως μετά το μαρτύριο, περιέβαλλε το σκήνωμα και τη μνήμη του με ευλάβεια, σεβασμό και αγάπη. Εύγλωττη και συγκινητική είναι η περίπτωση του Γεωργίου από τη Χίο (+1807). Κατά τη διάρκεια του μαρτυρίου του, η κοινότητα ήταν συναγμένη στον ναό και ικέτευε τη θεία αρωγή για την ενδυνάμωση του Γεωργίου. Όταν κάποιος έφερε την είδηση ότι ο Γεώργιος εξέπνευσε «νικητής», δηλαδή δίχως να προδώσει την πίστη του, η κοινότητα συνέχισε την προσευχή, ευχαριστώντας τον Θεό και ζητώντας πλέον τις πρεσβείες του δοξασμένου μέλους της.

Παναγιώτης Υφαντής, «Το κύμα των εξισλαμισμών και οι εκδοχές της παθητικής αντίστασης: Νεομάρτυρες και κρυπτοχριστιανοί», *Ιστορία της Ορθοδοξίας,* τ. 5.

Από τις τάξεις του κλήρου προέρχονται και πολλοί εθνομάρτυρες. Πολλοί κληρικοί θυσίασαν τη ζωή τους για την πατρίδα, συμμετέχοντας σε πολεμικές συγκρούσεις (Αθανάσιος Διάκος, Παπαφλέσσας, Ησαΐας Σαλώνων κ.ά.). Η απόφασή τους να χρησιμοποιήσουν όπλα κατά συνανθρώπων τους ήταν εξαιρετικά δύσκολη, γιατί ως χριστιανοί και μάλιστα κληρικοί δεν επιτρεπόταν να διαπράξουν φόνο. Η Εκκλησία δεν τους αναγνώρισε ως νεομάρτυρες, αντιμετώπισε όμως με συγκατάβαση και ανοχή τη συμπεριφορά τους, γιατί διακινδύνευσαν να χάσουν την ψυχή τους προκειμένου να υπερασπιστούν τα ιερά και τα όσια του λαού τους και να υπηρετήσουν αξίες, όπως η αυτοδιάθεση των λαών και η ελευθερία.

Ο ήρως Αθανάσιος Διάκος το 1821
(Θεόφιλος Χατζημιχαήλ)

Ο Χατζή Χαλίλ Εφέντης και η ηθική αυτοθυσία του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄

Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ (Θεόφιλος Χατζημιχαήλ)

Όταν στην Κωνσταντινούπολη έγιναν διαδηλώσεις φανατικών Τούρκων εναντίον των Ελλήνων, ύστερα από την εξέγερση του Υψηλάντη και φήμες ότι εξοντώθηκαν Τούρκοι έμποροι στο Γαλάτσι, η κυβέρνηση αποφάσισε μέτρο ριζικό: εξόντωση όλων των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στην Κύπρο, στις Κυδωνίες, παντού. Και τότε, κατά συγκυρίαν αγαθή, βρέθηκε να είναι θρησκευτικός αρχηγός των Τούρκων ο Χατζή Χαλίλ Εφέντης, άνθρωπος με πολιτικό σθένος και με ηθική ευαισθησία, και αρνήθηκε να υπογράψει τον φετφά, δηλαδή τη θρησκευτική απόφαση, απαραίτητη για να εκτελεστεί η διαταγή του Σουλτάνου. Και διεμήνυσε στον Πατριάρχη: «Βοήθησέ με», διότι το επιχείρημα προς τον Σουλτάνο ήταν ότι το Κοράνι δεν επιτρέπει σφαγή αθώων. Ήθελε λοιπόν ορισμένα επιχειρήματα ότι οι Έλληνες των άλλων περιοχών που δεν επαναστάτησαν δεν είναι συνεργοί σε αυτό το «έγκλημα εναντίον της οθωμανικής εξουσίας». Και ο Πατριάρχης, ευτυχώς, είχε το σθένος να αδιαφορήσει για τις εντυπώσεις και να προχωρήσει σε μια πράξη, εάν θέλετε, ηθικής αυτοθυσίας για να σώσει τον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αφού «κατὰ μόνας ἐν θλίψει», όπως αναφέρεται στις πηγές, ολονύκτια σκέφτηκε και έπειτα συμβουλεύτηκε και άλλους Ιεράρχες, συγκάλεσε την Ιερά Σύνοδο και όλοι μαζί υπέγραψαν έναν αφορισμό του Υψηλάντη και διεχώρισαν κατά έναν τρόπο την επίσημη Εθναρχία, τη θρησκευτική ηγεσία, από την Επανάσταση για να ενισχύσουνε τον Χατζή Χαλίλ Εφέντη, τον Τούρκο θρησκευτικό ηγέτη, στην άρνησή του. Το αποτέλεσμα είναι ότι δεν εκδόθηκε ο φετφάς. Μάλιστα, αυτό το πλήρωσε με την ζωή του ο καλός αυτός άνθρωπος διότι καθαιρέθηκε, εστάλη σε τόπον εξορίας και εκτελέστηκε στον δρόμο. Και σε λίγο το πλήρωσε ο Πατριάρχης. Διότι, όταν ο Δέρκων τού είπε: να ζητήσουμε άδεια από τον Σουλτάνο να κατέβουμε στην Πελοπόννησο προς κατευνασμόν, και εκεί να τεθούμε επικεφαλής της Επαναστάσεως, του απάντησε: Άγιε Δέρκων, ημείς γερόντοι εσμέν και εξεμετρήσαμε τον βίον. Εάν συμβεί αυτό, τότε θα δώσουμε αφορμή στον Σουλτάνο να σφάξει όλους τους Έλληνες. Εάν εμμείνουμε εμείς και σφαγώμεν εμείς, τότε θα δώσουμε καιρόν στη Χριστιανοσύνη να επέμβει σωστικώς υπέρ των Ελλήνων στις μη επαναστατημένες περιοχές.

Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, από την εκπομπή «Αρχονταρίκι», ΕΤ1 2001.

Ἐκρυφόσμιγαν οἱ φίλοι
μὲ τσ’ ἐχθρούς τους τὴ Λαμπρή,
καὶ τοὺς ἔτρεμαν τὰ χείλη
δίνοντάς τα εἰς τὸ φιλί.

Κειὲς τὲς δάφνες ποὺ ἐσκορπίστε*
τώρα πλέον δὲν τὲς πατεῖ,
καὶ τὸ χέρι ὀποῦ ἐφιλῆστε
πλέον, ἄ, πλέον δὲν εὐλογεῖ.

Ὅλοι κλαῦστε· ἀποθαμένος
ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησιᾶς·
κλαῦστε, κλαῦστε κρεμασμένος
ὡσὰν νἄτανε φονιάς.

Ἔχει ὁλάνοιχτο τὸ στόμα
π᾽ ὧρες πρῶτα εἶχε γευθεῖ
τ᾽ Ἅγιον Αἷμα, τ᾽ Ἅγιον Σῶμα·
λὲς πὼς θενὰ ξαναβγῇ

ἡ κατάρα ποὺ εἶχε ἀφήσει
λίγο πρὶν νὰ ἀδικηθῇ
εἰς ὁποῖον δὲν πολεμήσῃ
καὶ ἠμπορεῖ νὰ πολεμῇ.

Τὴν ἀκούω, βροντάει, δὲν παύει
εἰς τὸ πέλαγο, εἰς τὴ γῆ,
καὶ μουγκρίζοντας ἀνάβει
τὴν αἰώνιαν ἀστραπή.

Το μαρτύριο του Αγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης
(Αντώνιος Φίκος)

* Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας συνηθίζουν νὰ σπέρνουν δάφνες εἰς τὲς ἐκκλησίες τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα. [Σημείωση του ποιητή]

iii. Εκκλησία και παιδεία

Η Εκκλησία διδάσκαλος των υπόδουλων

Μία από τις προτεραιότητες της Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν το θέμα της παιδείας, ενός τομέα στον οποίο είχε μακραίωνη παράδοση. Ο Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος ίδρυσε το 1454 Πατριαρχική Ακαδημία στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, ο Κύριλλος Λούκαρης την εξόπλισε με τυπογραφείο, που δυστυχώς καταστράφηκε από τους Τούρκους. Σχολεία

Ιερέας με τον μαθητή του (Φίλιππος Μαργαρίτης)

ιδρύθηκαν σε μεγάλες πόλεις όπως η Σμύρνη, τα Γιάννενα, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα, η Δημητσάνα, η Πάτμος, η Νάξος, το Άγιο Όρος (Αθωνιάδα). Για το μεγαλύτερο μέρος του λαού που δεν είχε πρόσβαση στις σχολές αυτές, ιερείς και μοναχοί δίδασκαν περιστασιακά, ιδίως σε ταραγμένες περιόδους, ανάγνωση και γραφή χρησιμοποιώντας τα λειτουργικά εκκλησιαστικά βιβλία και κυρίως το ψαλτήρι. Στη λαϊκή μνήμη η δράση αυτή των ιερωμένων-δασκάλων έμεινε γνωστή ως «κρυφό σχολειό». Σημαντικοί δάσκαλοι της περιόδου της Τουρκοκρατίας (διδάσκαλοι του Γένους) υπήρξαν οι Ηλίας Μηνιάτης (1669-1714), Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), και οι άγιοι Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), Μακάριος ο Νοταράς (1731-1805) και Νικόδημος ο Αγιορείτης (1749-1809). Με τις συγγραφές και τα κηρύγματά τους, που ήταν διατυπωμένα στη γλώσσα του λαού, διατήρησαν την χριστιανική πίστη, την εθνική μνήμη και την ελληνική γλώσσα ζωντανές στη συνείδηση του λαού.

Πηγή: Στέφανος Καραχάλιας / Πηνελόπη Μπράτη / Δημήτριος Πασσάκος / Γεώργιος Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου. Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*, σελ. 121.

Ο Άγιος Ιερομάρτυρας Κοσμάς ο Αιτωλός

Ἔλαβε τὴν εὐχὴ τῶν πατέρων τῆς Μονῆς. Πῆρε τὸ ῥαβδὶ καὶ τὸν τορβά του καὶ ξεκίνησε. Ξεκίνησε ἀπὸ ποῦ; Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὡς ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας ἤξευρε ὅτι ἂν δὲν λάβῃ τὴν εὐλογία τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας θὰ ἐκοπίαζε εἰς μάτην. Τὸ ἔργο του δὲν θὰ εἶχε καρποφορία. Μεταβαίνει λοιπὸν στὸ Φανάρι καὶ συναντᾷ τὸν Πατριάρχη τοῦ Γένους. Πατριάρχης τότε ἦταν ὁ Σεραφείμ. Συζήτησε μαζί του γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ Γένους. Συγκινήθηκε ὁ Πατριάρχης. Συμφώνησε ἀπολύτως. Ἔδωσε τὴν εὐχή του καὶ μάλιστα ἐγγράφως. Ὅπου κι ἂν πάῃ νὰ τὸν δέχονται ὡς γνήσιο κήρυκα τοῦ Εὐαγγελίου. Στὸν κόρφο του ὁ Ἅγιος κρύβει τὸ Πατριαρχικὸ γράμμα πρὸς τοὺς μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους τῆς δικαιοδοσίας του. Ἀρχίζει τὸν εὐαγγελισμὸ τῶν πιστῶν ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Βασιλευούσης. Ὑπῆρχαν τότε ἑκατοντάδες χωριά, ἀμιγῶς Χριστιανικά, γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὸν ἀπέραντο κάμπο τῆς Θράκης.

Κατόπιν κατέβηκε πρὸς τὰ μέρη τῆς καταγωγῆς του. Κήρυξε στὰ Κράββαρα (ὀρεινὴ Ναυπακτία), στὸ Μεσολόγγι, στὸ Βραχώρι (Ἀγρίνιο). Ο Πατριάρχης ἄλλαξε... Νέος Πατριάρχης ἦταν ὁ Σωφρόνιος. Ζήτησε καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἄδεια. Τὴν ἔλαβε. Μὲ αὐτὴν κατέρχεται καὶ κηρύττει στὰ Δωδεκάνησα. Ἀνέρχεται στὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ὁποῖο καὶ περιώδευσε ὅλο. Φθάνει, κηρύσσων καθ᾽ ὁδόν, στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν Βέῤῥοια καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν Μακεδονία. Ἔφθασε μέχρι τὴν Χειμάῤῥα τῆς Ἠπείρου. Κατέβηκε στὴν Ἀκαρνανία καὶ Αἰτωλία, μετὰ στὴν Πρέβεζα καὶ τὴν Ἄρτα, στὴν Λευκάδα καὶ τὴν Κεφαλληνία. Κατόπιν ἐπεσκέφθη τὴν Ζάκυνθο καὶ τὴν Κέρκυρα. Τέλος ἔφθασε καὶ στὴν Ἀλβανία ὅπου τὸ πλεῖστον τῶν Ἀλβανῶν Χριστιανῶν εἶχεν ἀλλαξοπιστήσει, οἱ δὲ Ῥωμηοὶ Χριστιανοὶ εἶχαν ξεχάσει τὴν γλῶσσα τους καὶ μιλοῦσαν Ἀρβανίτικα....

Ὅπου καὶ ἂν πήγαινε γινόταν μεγάλη σύναξις τῶν Χριστιανῶν. Ἄκουαν μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτό, μὲ ἡσυχία ἀπόλυτη, μὲ κατάνυξη καὶ δάκρυα τὸ ἁπλὸ καὶ γλυκὺ κήρυγμα τοῦ Ἁγίου. Ἡ διδασκαλία ἠκολουθεῖτο ἀπὸ πλεῖστα ὅσα θαύματα τῶν ὁποίων καὶ μόνη ἡ ἀπαρίθμησις εἶναι ἀκατόρθωτη. Τοὺς μιλοῦσε γιὰ τὸν Χριστό, γιὰ τὴν ψυχή, γιὰ τὸ ποθούμενο ποὺ ἦταν ἡ λευ-

τεριά, προφήτευε γιὰ τὰ ὅσα ἔμελλε νὰ συμβοῦν. Καὶ ὅπως τὰ προεῖπε ἔτσι καὶ ἔγιναν.

Κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξημέρωσε καρδιὲς ἐξαγριωμένες ἀπὸ τὴν ἀμάθεια, κατεπράϋνε ληστές, μετέβαλε ἀσπλάγχνους σὲ εὐσπλάγχνους, ἀνευλαβεῖς μεταποίησε σὲ εὐλαβεῖς καὶ ἐν συντόμῳ ἐφάνη στὴν Ἐκκλησία Χριστοῦ νέος Ἀπόστολος. Ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν περνοῦσε παραινοῦσε τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἱδρύουν σχολεῖα γιὰ νὰ μαθαίνουν τὰ Ῥωμηόπουλα τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ τὰ Ἱερὰ Γράμματα ποὺ ὁδηγοῦν εἰς εὐσέβειαν. Παρότρυνε τοὺς Ῥωμηοὺς νὰ ὁμιλοῦν τὴν γλῶσσα τους. Ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ὅποιος χάνει τὴν γλῶσσά του, σιγὰ-σιγά, χάνει καὶ τὴν πίστη του.

Γιὰ πολλὰ χρόνια μετά, ἕνας μεγάλος ξύλινος Σταυρός, ποὺ στηνόταν πάντα στὸν τόπο ποὺ κήρυττε, ὑπενθύμιζε τὴν διδασκαλία του καὶ τὰ θαύματά του. Ὁ Ἅγιος ἔφευγε γιὰ ἄλλους τόπους κινούμενος ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἔμενε ὅμως ὁ Σταυρός, ἀψευδὴς μάρτυς τῆς ἁγίας διελεύσεώς του.

Βίος καὶ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ,
Ἀρχιμ. Δοσιθέου Κανέλλου, *Οἱ Ἅγιοί μας*, Ἱ. Μ. Τατάρνης Εὐρυτανίας.

Πώς ήθελε την ελληνική παιδεία ο Πατροκοσμάς

Ο άγιος Κοσμάς ο νέος μάρτυρας (φορητή εικόνα)

Καλά, παιδιά μου, μου εχαρίσατε τα παιδιά σας, αμή να ιδούμεν, έχετε και σχολείον οπού να διαβάζουν, να μανθάνουν γράμματα τα παιδιά μας;

– Δεν έχομεν, άγιε του Θεού.

– Τέτοια παιδιά αγράμματα μου εχαρίσατε. Τι τα θέλω, χάρισμά σας. Παιδιά ωσάν γουρουνόπουλα να έχω, δεν το καταδέχομαι, διατί είμαι υπερήφανος. Χάρισμά σας. Ωσάν θέλετε χαρίσετέ μου και ένα σχολείον εδώ εις την χώραν σας να μανθάνουν τα παιδιά μας γράμματα, να ηξεύρουν πού περιπατούνε και τότε να τα εύχωμαι να ζήσουν, να προκόψουν. Αμή δεν είναι καλά να βάλετε όλοι σας να κάμετε ένα ρεφενέ, να βάλετε και επι-

τρόπους ναν το κυβερνούν το σχολείον, να βάνουν διδάσκαλον να μανθάνουν όλα τα παιδιά και πλούσια και πτωχά χωρίς να πληρώνουν. Διατί από το σχολείον μανθάνομεν το κατά δύναμιν τι είναι ο Θεός, τι είναι Αγία Τριάς, τι είναι άγγελοι, αρχάγγελοι, τι είναι δαίμονες, τι είναι παράδεισος, τι είναι κόλασις, τι είναι αμαρτία, τι είναι αρετή. Από το σχολείον μανθάνομεν τι είναι αγία Κοινωνία, τι είναι Βάπτισμα, τι είναι το άγιον Ευχέλαιον, ο τίμιος Γάμος, τι είναι ψυχή, τι είναι κορμί, τα πάντα από το σχολείον τα μανθάνομεν διατί χωρίς το σχολείον περιπατούμεν εις το σκότος. Καλύτερα να έχης εις την χώραν σου σχολείον ελληνικόν παρά να έχης βρύσες και ποταμούς, διατί η βρύσις ποτίζει το σώμα, το δε σχολείον ποτίζει την ψυχήν, το σχολείον ανοίγει τες εκκλησίες, το σχολείον ανοίγει τα μοναστήρια. Ανίσως και δεν ήτανε σχολεία, πού ήθελα εγώ να μάθω να διδάσκω;

Ιωάννου Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές.*

Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός μιλάει για το έργο του

Πόθεν επαρακινήθηκα, αδελφοί μου, θέλω να σας φανερώσω την αιτίαν. Αναχωρώντας από την πατρίδα μου –είναι έως σαράντα πενήντα χρόνους– επεριπάτησα τόπους πολλούς, κάστρη, χώρες και χωρία και μάλιστα εις την Κωνσταντινούπολιν, μα περισσότερον εκάθισα εις το Άγιον Όρος δεκαεπτά χρόνους και έκλαια διά τες αμαρτίες μου.

Σιμά εις τα άπειρα χαρίσματα, οπού μου εχάρισεν ο Κύριός μου, με αξίωσε και εμένα τον αμαρτωλόν και έμαθα πεντέξι γράμματα ελληνικά, έγινα και καλόγερος. Διαβάζοντας το άγιον και ιερόν Ευαγγέλιον ηύρηκα μέσα πολλά και διάφορα νοήματα, τα οποία είναι όλα μαργαριτάρια, διαμάντια, θησαυρός, πλούτος, χαρά, ευφροσύνη, ζωή αιώνιος. Σιμά εις τα άλλα ηύρηκα και τούτον τον λόγον, οπού λέγει ο Χριστός μας, πως δεν πρέπει κανένας χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, να φροντίζη διά του λόγου του μόνον να σωθή, αλλά να φροντίζη και διά τους αδελφούς του. Και όποιος φροντίζει μόνον διά του λόγου του και δεν φροντίζει και διά τους αδελφούς του εκείνος θα κολασθή. Ακούοντας και εγώ, αδελφοί μου, ετούτον τον γλυκύτατον λόγον οπού λέγει ο Χριστός μας, να φροντίζωμεν και διά τους αδελφούς μας, με έτρωγε εκείνος ο λόγος μέσα εις την καρδίαν μου τόσους χρόνους ωσάν το σκουλήκι οπού τρώγει το ξύλον.

Τι να κάμω και εγώ; Στοχαζόμενος και την αμάθειάν μου εσυμβουλεύθηκα τους πνευματικούς μου πατέρας, αρχιερείς, πατριάρχας, τους εφανέρωσα τον λογισμόν μου, ανίσως και είναι θεάρεστον τέτοιον έργον ναν το μεταχειρισθώ, και όλοι με επαρακίνησαν να το κάμω και με είπαν πως τέτοιον έργον καλόν και άγιον είναι.

Ιωάννου Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές.*

Βίος Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη

Ο Όσιος Νικόδημος γεννήθηκε στη Νάξο το έτος 1749 από γονείς ευσεβείς και ενάρετους. Το κατά κόσμον όνομά του ήταν Νικόλαος και από μικρός έδειχνε ότι ήταν άνθρωπος μεγάλης αρετής και ευφυίας. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη Νάξο και έπειτα στη σχολή της ίδιας πόλης επέκτεινε τις γνώσεις του, με δάσκαλο τον αδελφό του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Αρχιμανδρίτη Χρύσανθο. Κατόπιν, 16 χρόνων πήγε στην Ελληνική σχολή της Σμύρνης, όπου κοντά σε φημισμένους διδασκάλους έλαβε ανώτερη παιδεία. Το 1775 πήγε στο Άγιον Όρος

και εκάρη μοναχός στη Μονή του Άγιου Διονυσίου με το όνομα Νικόδημος. Οι Πατέρες της Μονής, που διέκριναν τα μεγάλα φυσικά και επίκτητα χαρίσματα του Νικόδημου, τον διόρισαν αναγνώστη και γραμματέα της Μονής. Στη Μονή αυτή ο Νικόδημος υπήρξε υπόδειγμα διακονίας και πράξεων αρετής. Επιδόθηκε στη μελέτη και συγγραφή πολλών οικοδομητικών, θεολογικών και αγιολογικών βιβλίων. Μεταξύ αυτών είναι ο *Συναξαριστής*, το *Εορτοδρόμιον*, η *Νέα Κλίμακα*, ο *Αόρατος πόλεμος* και άλλα πολλά.

Απεβίωσε σε ηλικία 60 χρονών, τις πρώτες ορθρινές ώρες της 14ης Ιουλίου του 1809. Τα τελευταία του λόγια ήταν η απάντηση που έδωσε στους μαθητές του όταν τον ρώτησαν αν ησυχάζει: «Τον Χριστό έβαλα μέσα μου και πώς να μη ησυχάσω;». Ενταφιάστηκε στο Λαυριωτικό Κελί των Σκουρταίων στις Καρυές του Αγίου Όρους, αφήνοντας πίσω του ένα τεράστιο πνευματικό συγγραφικό έργο, που σήμερα αποτελεί κεφάλαιο για τον λαό της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η Εκκλησία μας επάξια από το έτος 1955 μ.Χ. τον κατέταξε στο Αγιολόγιό της.

Πηγή: http://www.saint.gr

Ο Ευγένιος Βούλγαρης ή Βούλγαρις (1716-1806)

Ο Αδαμάντιος Κοραής γράφει για τον Ευγένιο Βούλγαρη

Αυτός ο αξιοσέβαστος ιεράρχης είναι τώρα ο πρύτανης των μορφωμένων ανθρώπων του έθνους. Ήταν ένας από τους πρώτους που συνέβαλε πιο αποτελεσματικά στην ηθική επανάσταση που λαμβάνει χώρα αυτό το διάστημα μεταξύ των Ελλήνων. Πρόθυμα του αποτίω, από τη δική μου πλευρά, τον φόρο τιμής που το έθνος τού οφείλει. Θα θυμάμαι πάντα με ευχαρίστηση την άμιλλα και τη συγκίνηση που προκάλεσαν στην ψυχή μου, νέος ακόμα, οι δημοσιεύσεις της *Λογικής* του, στην οποία χρωστώ το λίγο φως που κατέχω.

Αδαμάντιος Κοραής, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Paris 1803.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Με τη βοήθεια του/της θεολόγου εκπαιδευτικού αναζητήστε διηγήσεις από τον *Συναξαριστή των Νεομαρτύρων*.
2. Παρατηρήστε τις εικόνες Νεομαρτύρων που παρατίθενται στη διδακτική αυτή ενότητα. Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα: -Τι ακριβώς βλέπετε; -Ποιες σκέψεις και ποια συναισθήματα σας δημιουργούνται παρατηρώντας τους πίνακες αυτούς;
3. Έρευνα: Ζωή, διδαχές, περιοχές, σχολεία και εικόνες του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού.
4. Αναζητήστε πληροφορίες για τον βίο και το έργο του Ευγένιου Βούλγαρη και του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη.
5. Αναζητήστε στο διαδίκτυο και παρατηρήστε τους πίνακες του Νικόλαου Γύζη που έχουν ως θέμα α. «Το κρυφό σχολειό», β. «Φεγγαράκι μου λαμπρό», γ. «Μικρός μικρός στα γράμματα», δ. «μικρός και στο ψαλτήρι». Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα: -Τι ακριβώς βλέπετε; -Ποιες σκέψεις και ποια συναισθήματα σας δημιουργούνται παρατηρώντας τους πίνακες αυτούς;
6. Σε συνεργασία με τον/την καθηγητή/τρια της Ιστορίας μελετήστε την ιστορική πορεία της Ρωμιοσύνης μετά την Άλωση.
7. Συγκεντρώστε υλικό και οργανώστε τη γιορτή της 25ης Μαρτίου.

15. Η δύναμη του λαϊκού πολιτισμού

i. Δημοτικά τραγούδια και κάλαντα γιορτών

Λυράρης
(φωτ. Κωνσταντίνος Μάνος)

Τὸ ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (απόσπασμα)

Θρῆνος κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς καὶ στεναγμὸς καὶ λύπη,
Θλῖψις ἀπαραμύθητος ἔπεσεν τοῖς Ρωμαίοις.
Εχάσασιν τὸ σπίτιν τους, τὴν Πόλιν τὴν ἁγία,
τὸ θάρρος καὶ τὸ καύχημα καὶ τὴν ἀπαντοχήν τους.
Τίς τό ’πεν; Τίς τὸ μήνυσε; Πότε ’λθεν τὸ μαντάτο;
Καράβιν ἐκατέβαινε στὰ μέρη τῆς Τενέδου
καὶ κάτεργον τὸ ὑπάντησε, στέκει καὶ ἀναρωτᾶ το:
- Καράβιν, πόθεν ἔρκεσαι καὶ πόθεν κατεβαίνεις;
-Ἔρκομαι ἀκ᾽ ἀνάθεμα κι ἐκ τὸ βαρὺν τὸ σκότος,
ἀκ τὴν ἀστραποχάλαζην, ἀκ τὴν ἀνεμοζάλην·
ἀπὲ τὴν Πόλιν ἔρχομαι τὴν ἀστραποκαμένην.
Εγὼ γομάριν δὲ βαστῶ, ἀμὲ μαντάτα φέρνω
κακὰ διὰ τοὺς χριστιανούς, πικρὰ καὶ δολωμένα.
Οἱ Τοῦρκοι ὅτε ἤρθασιν, ἐπήρασιν τὴν Πόλην
ἀπώλεσαν τοὺς χριστιανοὺς ἐκεῖ καὶ πανταχόθεν.

Δημοτικό τραγούδι για τη Μεγάλη Παρασκευή από τη Μέσα Μάνη

Άγιε μου Γιάννη Πρόδρομε και Βαφτιστή του γιου μου,
πε μου που είναι ο γιόκας μου κ’ που ’ναι το παιδί μου.
Δεν έχου γλώσσα να ζε που, χείλη να ζε μιλήσου.
Δεν έχου χεροπάλαμα για να ζε τόνε δείξου.
Το λέπεις ’κείνο το παιδί το παραπονεμένο
όπου φορεί πουκάμισο στο αίμα βουτηγμένο;
Εκείνος έν’ ο γιόκα ζου κ’ εμέ ο Βαφτιστής μου.
Η Παναγιά η Δέσποινα εζύγωσε κοντά του
λέπει που τρέχει το νερό από τα σωθικά του.

Κάλαντα του Λαζάρου

Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ Βάγια,
ἦρθε τῶν Βαγιῶν ἡ ἑβδομάδα.
Ξύπνα Λάζαρε καὶ μὴν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μέρα σου καὶ ἡ χαρά σου.
Ποῦ ἤσουν Λάζαρε; Ποῦ ἤσουν κρυμμένος;
Κάτω στοὺς νεκρούς, σὰν πεθαμένος.
Δὲ μοῦ φέρνετε λίγο νεράκι,
πού ’ν’ τὸ στόμα μου πικρὸ φαρμάκι.
Δὲ μοῦ φέρνετε λίγο λεμόνι,
Πού ’ν’ τὸ στόμα μου, σὰν περιβόλι.
Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ Βάγια,
ἦρθε ἡ Κυριακὴ ποὺ τρῶν᾽ τὰ ψάρια.
Σήκω Λάζαρε καὶ μὴν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μάνα σου ἀπὸ τὴν πόλη,

σοῦ ’φέρε χαρτὶ καὶ κομπολόι.
Γράψε Θόδωρε καὶ σὺ Δημήτρη,
γράψε Λεμονιὰ καὶ Κυπαρίσσι.
Τὸ κοφνάκι μου θέλει αὐγά,
κι ἡ τσεπούλα μου θέλει λεφτά.
Βάγια, Βάγια καὶ Βαγιῶ,
τρῶνε ψάρι καὶ κολιό.
Καὶ τὴν ἄλλη Κυριακή,
τρῶνε τὸ ψητὸ τ’ ἀρνί.

Ο Επιτάφιος θρήνος (κέντημα, 1599)

Δημοτικό τραγούδι από την Κάλυμνο

Άγιε Νικόλα Ποθιανέ
που ’σαι μπρος στο μουράγιο
βλέπε εμάς τους θαλασσινούς
και δίνε τους κουράγιο.

Παναγιά μου, δώσ’ τους χρόνια
σαν της λεμονιάς τα κλώνια.

Νύφη, μυρτιάς μυρτόφυλλο
ολόχρυσή μου σκέπη
ο άντρας που σου δώσανε
πολύ καλά σού πρέπει.

Αγιασώτισες χορεύοντες εις την Καρύνην
(Θεόφιλος Χατζημιχαήλ)

Δημοτικό τραγούδι από τη Σκύρο

Άγιε μου Γιώργη Σκυριανέ, μεγαλομάρτυρα τρανέ
και του νησιού καμάρι, ασημένιε καβαλάρη.
Ψηλά είν’ τα σκαλοπάτια σου, στο βράχο τα παλάτια σου
και κάθεσαι στα κάστρα σα να γειτονεύεις τ’ άστρα.
Ψηλές καμπάνες του Άη Γιωργιού σημαίνουν δώ τσαι πάν’ αλλού
Όταν σιγανοχτυπάτε στα ουράνια μας πάτε
Στο περιβόλι του Άη Γιωργιού ακούω λάλημα πουλιού
Στης λεμονιάς τα κλώνια κελαηδούν γλυκά τ’ αηδόνια
Του Μετοχιού κρύο νερό να πιω τσαι ’γω να δροσιστώ
Είν’ του Άη Γιωργιού δικό του που ποτίζει τ’ άλογό του.

Γαμήλιο τραγούδι από το Πωγώνι της Ηπείρου

Μαλαματένιος ο Σταυρός από τον Ιορδάνη,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός, το νέο το στεφάνι.
Μαλαματένιος ο Σταυρός με τα μαργαριτάρια,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός κι όλα τα παλικάρια.
Μαλαματένιος ο Σταυρός με πράσινες κορδέλες,
να ζήσει η νύφη και ο γαμπρός, και όλες οι κοπέλες.

Ελληνικός γάμος στην Αθήνα (Louis Dupré)

Δημοτικό τραγούδι από την Πελοπόννησο

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος στα λαγκάδια,
λάμπουν και τ' αλαφρά σπαθιά των Κολοκοτρωναίων,
που 'χουν τ' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες,
τις πέντε αράδες τα κουμπιά, τις έξι τα τσαπράζια,
οπού δεν καταδέχονται τη γη να την πατήσουν.
Καβάλα τρώνε το ψωμί, καβάλα πολεμάνε,
καβάλα πάν' στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε,
καβάλα παίρν' αντίδερο απ' του παπά το χέρι.
Φλουριά ρίχνουν στην Παναγιά,
φλουριά ρίχνουν στους άγιους,
και στον αφέντη το Χριστό τις ασημένιες πάλες.
«Χριστέ μας, 'βλόγα τα σπαθιά, 'βλόγα μας και τα χέρια».
Κι ο Θοδωράκης μίλησε, κι ο Θοδωράκης λέει:
«Τούτ' οι χαρές που κάνουμε σε λύπη θα μας βγάλουν.
Απόψ' είδα στον ύπνο μου, στην υπνοφαντασιά μου,
θολό ποτάμι πέρναγα και πέρα δεν εβγήκα.
Ελάτε να σκορπίσουμε, μπουλούκια να γενούμε.
Σύρε, Γιώργο μ', στον τόπο σου, Νικήτα, στο Λοντάρι,
εγώ πάω στην Καρύταινα, πάω στους εδικούς μου,
ν' αφήσω τη διαθήκη μου και τις παραγγελιές μου,
'τι θα περάσω θάλασσα, στη Ζάκυνθο θα πάω».

Αρματωλοί και κλέφτες
(Φώτης Κόντογλου)

Νανούρισμα από τα Μαστιχοχώρια Χίου

Κάμε, Χριστέ τσαι Παναγιά, τσαι θρέψε το παιδί μου,
να μεγαλώσει να θραφή, καλό παιδί να γίνη.
Τύχη χρυσή ας του δίνετε τσαι φώτιση μεγάλη,
να μάθη γράμματα πολλά τσαι φρόνιμο να γίνη,
για να τσερδίτζη χρήματα, παντού καλά να κάμνη,
ένα τσαι είκοσι σκολειά μ' αληθινούς δασκάλους,
να μάθουν γράμματα οι φτωχοί, αθρώποι να γενούνε,
να μάθουν πως 'ρφανέψαμεν από τους άρχοντάς μας,
να μάθουν πως ξεχάσαμεν του γένου μας τα φρένα,
πως ο καθείς μας χρεωστεί βοήθειαν να δίνη
εις τα σκολειά, 'ς τοις εκκλησιαίς τσαι 'ς τα ορφανεμένα.

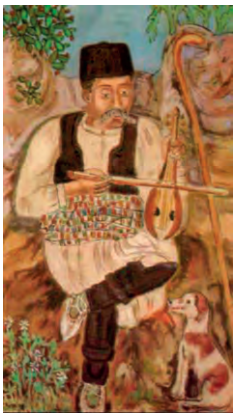

Λίμνιος Κεχαγιάς
(Θεόφιλος Χατζημιχαήλ)

ii. Λαϊκή τέχνη: Καταφύγιο και κιβωτός (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ξυλογλυπτική, υφαντική/κεντητική, αργυροχρυσοχοΐα, κεραμική

Με τον όρο «λαϊκή τέχνη» χαρακτηρίζουμε την ελληνική τέχνη των δύο τελευταίων αιώνων της Τουρκοκρατίας. Η ελληνική λαϊκή τέχνη έχει τις ρίζες της στο Βυζάντιο. Έχει επηρεαστεί, επίσης, από την τέχνη της Ανατολής και της Δύσης. Συγγενεύει, μάλιστα, ιδιαίτερα με την τέχνη των άλλων βαλκανικών λαών. Τα έργα της είναι δημιουργίες ανθρώπων που δε διδάχτηκαν την κάθε μορφή τέχνης σε σχολές, αλλά από έμπειρους τεχνίτες.

Από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της λαϊκής τέχνης είναι ότι:

– συνδυάζει χρηστικότητα και αισθητική·
– αποτελεί έκφραση της ομαδικής αισθητικής της συγκεκριμένης κοινωνίας και όχι της προσωπικής αισθητικής κάθε δημιουργού·
– είναι μια τέχνη συντηρητική που συνδέεται στενά με την παράδοση·
– φανερώνει έναν κόσμο που ζούσε σε αρμονία με τη φύση και την αναπαριστούσε στην τέχνη του.

Τα έργα της λαϊκής τέχνης αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής του ανθρώπου, καθώς σχετίζονταν με την κατοικία και με την ενδυμασία του, και παράγονταν συχνά από τα ίδια τα μέλη της οικογένειας. Η ελληνική λαϊκή τέχνη διακρίνεται σε εκκλησιαστική και σε κοσμική. Εκφράζεται, επίσης, με διάφορες μορφές: την αρχιτεκτονική, τη ζωγραφική, τη γλυπτική, καθώς και με την υφαντική, την κεντητική, τη μεταλλοτεχνία, την κεραμική, την επιπλοποιία, την κατασκευή της φορεσιάς και άλλες.

Γυναίκα από την Αταλάντη
(Γιάννης Τσαρούχης)

Κ. Αμπελιώτης, Κ. Αποστολόπουλος, Ε. Γεωργιτσογιάννη, Μ. Γιαννακούλια, Ε. Κροκίδη, Σ. Προβατάρη, Ά. Σαΐτη, *Οικιακή Οικονομία Β΄ Γυμνασίου, 1. ΟΙΚΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, 1.4 Η ελληνική λαϊκή τέχνη*.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Έρευνα για τραγούδια της παράδοσης με θέμα την Άλωση.

2. Αναζητήστε πληροφορίες για τον βίο και το έργο των Θεόφιλου Χατζημιχαήλ και Ευγένιου Σπαθάρη.

3. Το Άγιον Όρος στη νεοελληνική τέχνη:
http://www.eikastikon.gr/afieromata/athos_gr_art.html

4. Αναζητήστε φωτογραφίες από εκκλησιαστικά αντικείμενα που φανερώνουν όψεις της καθημερινής ζωής των χριστιανικών κοινοτήτων (εξαπτέρυγα, θυμιατά, καντήλες, επιτάφιοι, αφιερώματα κ.ά.). Παρατηρήστε τις φωτογραφίες αυτές. Στη συνέχεια απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα:
-Τι ακριβώς βλέπετε;
-Ποιες σκέψεις και ποια συναισθήματα σας δημιουργούνται;

5. Σχεδιάστε μοτίβα λαϊκής τέχνης και παρουσιάστε τα στην τάξη.

6. Σε συνεργασία με τον/την καθηγητή/τρια των Εικαστικών και της Οικιακής Οικονομίας διερευνήστε τα παρακάτω θέματα:
α. Μεταβυζαντινή ναοδομία και ζωγραφική. Τάσεις και ρεύματα.
β. Όψεις της λαϊκής τέχνης (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, ξυλογλυπτική, υφαντική / κεντητική, κεραμική).
γ. Το ζωγραφικό έργο του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ.

7. Σε συνεργασία με τον/την καθηγητή/τρια της Μουσικής διερευνήστε τα παρακάτω θέματα:
α. Έρευνα και παρουσίαση δημοτικών τραγουδιών της περιοχής.
β. Παρουσίαση παραδοσιακών τραγουδιών με θέμα την Άλωση.
γ. Έρευνα και παρουσίαση λαϊκών οργάνων της περιοχής.

8. Σε συνεργασία με τον φιλόλογο και τον καθηγητή της Μουσικής διερευνήστε τα παρακάτω θέματα:
α. Τοπικά ήθη και έθιμα: καταγραφή και παρουσίαση.
β. Επιβιώσεις των δημοτικών τραγουδιών σε σύγχρονους δημιουργούς (μουσική και στιχουργική).

9. Οργανώστε στο σχολείο σας μία έκθεση φωτογραφίας με θέμα: «Οι εκκλησίες και τα αρχοντικά της περιοχής μας».

16. Από την οικουμενική Ορθοδοξία στις εθνικές Εκκλησίες

i. Το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδας και η ρήξη με το Πατριαρχείο

Η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 είχε το εξής επακόλουθο: οι εκκλησιαστικές επαρχίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου που βρίσκονταν στις εξεγερμένες περιοχές της Ελλάδας να αποκοπούν από το κέντρο διοικήσεως και εξάρτησής τους. Αντιλαμβάνεται κανείς σε ποια δυσχερή θέση βρέθηκαν οι επαρχίες αυτές κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων αλλά και μετά από αυτόν. Μακριά από το κέντρο διοίκησης και χωρίς επικοινωνία με αυτό, οι επαρχίες υποχρεώθηκαν να αντιμετωπίσουν πολλά και ποικίλα προβλήματα εκκλησιαστικής φύσης, τα οποία με την πάροδο του χρόνου συσσωρεύονταν. Το βασικότερο πρόβλημα ήταν αυτό των χειροτονιών, καθώς στη διάρκεια του αγώνα, με τον θάνατο πολλών αρχιερέων, ο αριθμός των χηρευουσών εκκλησιαστικών επαρχιών αυξήθηκε σημαντικά. Πολλά μοναστήρια και εκκλησίες είχαν καταστραφεί, οι απώλειες σε έμψυχο δυναμικό ήταν μεγάλες, η εκπαίδευση κληρικών και λαϊκών είχε παραμεληθεί και υπήρχε έλλειψη εκκλησιαστικών βιβλίων. Με την άφιξή του στην Ελλάδα, ο πρώτος Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας εργάστηκε για την επίλυση αυτών των προβλημάτων της Εκκλησίας. Ο πρόωρος όμως θάνατός του έθεσε τέρμα στην προσπάθειά του.

Κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ανήλικου Όθωνα, ο αντιβασιλέας και υπουργός των εκκλησιαστικών Μάουρερ εξέδωσε διατάγματα για την ίδρυση αυτοκέφαλης εθνικής Εκκλησίας, χωρίς την έγκριση του Πατριάρχη. Η διοίκηση και η οργάνωση αυτής της εθνικής Εκκλησίας, με βάση τα προτεσταντικά βαυαρικά πρότυπα, συνεπαγόταν την υποταγή της Εκκλησίας στην κρατική εξουσία. Υπέρμαχος των ιδεών τού Μάουρερ αναδείχθηκε ο σπουδαίος Έλληνας λόγιος κληρικός Θέοκλητος Φαρμακίδης, ο οποίος υποστήριξε με σθένος την ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδας με κάθε τρόπο. Στον αντίποδα, μια άλλη μεγάλη προσωπικότητα αυτής της περιόδου, ο ιερέας, ρήτορας και συγγραφέας Κωνσταντίνος Οικονόμος πολέμησε με τον λόγο και την πένα του τον χωρισμό της Εκκλησίας της Ελλάδας από το Πατριαρχείο. Το διάταγμα υπογράφτηκε τελικά στις 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833 από Σύνοδο 22 ιεραρχών και η ελλαδική Εκκλησία αποκόπηκε πραξικοπηματικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Για τα επόμενα χρόνια, και μέχρι το 1850, οι σχέσεις της Εκκλησίας της Ελλάδας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως θα διακοπούν.

Η ίδρυση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας

Η ίδρυση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας δε διεξήχθη ομαλά, καθώς έγινε χωρίς την προηγούμενη συναίνεση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν –μέχρι την Επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του τότε μικρού Ελληνικού Βασιλείου– οι εκκλησιαστικές επαρχίες που τη συγκρότησαν. Αλλά και η αρχική οργάνωσή της στηρίχθηκε σε βάσεις ξένες προς τους κανόνες και τις παραδόσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Βέβαια, δεν είναι ούτε ορθό ούτε ωφέλιμο να αποτελεί η Εκκλησία «κράτος εν κράτει»· αλλά το ίδιο δεν είναι σωστό και ωφέλιμο να εξουσιάζει το Κράτος τον ιδιαίτερο αυτόν πνευματικό οργανισμό που είναι η Εκκλησία ή να εξαφανίζει την αυτοτέλεια και την αυτενέργειά της στον κύκλο της πνευματικής δράσης της.

Μεταγραφή από: Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος* (1920).

Η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας της Ελλάδας και Οικουμενικού Πατριαρχείου θα πραγματοποιηθεί μετά από συντονισμένες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης και με τις δύο πλευρές. Το 1850, το Πατριαρχείο εξέδωσε Συνοδικό Τόμο, με τον οποίο ανακήρυσσε την Εκκλησία της Ελλάδας αυτοκέφαλη και καθόριζε το διοικητικό της πλαίσιο σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Τόμος Συνοδικός (1850)

[...] ὡρίσαμεν τῇ δυνάμει τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, διὰ τοῦ παρόντος ΣΥΝΟΔΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ, ἵνα ἡ ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, Ἀρχηγὸν ἔχουσα καὶ κεφαλήν, ὡς καὶ πᾶσα ἡ Καθολικὴ καὶ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, τὸν Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχῃ τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα Σύνοδον διαρκῆ, συνισταμένην ἐξ Ἀρχιερέων, προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας, Πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιρὸν Ἱερώτατον Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ διοικοῦσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτοις καθισταμένην διὰ τοῦ παρόντος Συνοδικοῦ Τόμου τὴν Ἱερὰν ἐν Ἑλλάδι Σύνοδον, ἐπιγιγνώσκομεν αὐτήν, καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφήν, καὶ πᾶσι τοῖς ἀπανταχοῦ εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις τέκνοις τῆς Μιᾶς, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισυνιστῶμεν ὡς τοιαύτην τοῦ λοιποῦ ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μνημονεύεσθαι τῷ ὀνόματι «Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»· δαψιλεύομεν δὲ αὐτῇ καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ πάντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ ἀνωτάτῃ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα…

Το παράθεμα στο: Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, *Η ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου της εν Ελλάδι Εκκλησίας* (1850).

ii. Ο κίνδυνος του εθνοφυλετισμού και η συνοδική του καταδίκη (1872)

Η αίρεση του Εθνοφυλετισμού

Είναι γεγονός ότι ο 19ος αιώνας αποτέλεσε την αρχή για μια σειρά γεγονότων, επαναστάσεων και ανταγωνισμών στην Βαλκανική Χερσόνησο. Έτσι έχουμε την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και την δημιουργία του πρώτου ελλαδικού κράτους, ενώ στην συνέχεια έχουμε την δημιουργία των υπολοίπων κρατών της Βαλκανικής, όπως της Ρουμανίας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας. Η «εθνική ιδεολογία» κάτω από την επίδραση της γαλλικής επανάστασης και του ευρωπαϊκού διαφωτισμού δημιουργεί και στην Βαλκανική εθνικές ομάδες. Οι εθνικές επαναστάσεις δημιουργούν εθνικά κέντρα: Βελιγράδι, Αθήνα, Σόφια, Βουκουρέστι. Η διάσπαση του Ορθοδόξου Γένους, της Ρωμιοσύνης, είναι πλέον γεγονός.

Αυτή η διαίρεση του Μιλέτ των Ρουμ, έφερε το Ιερό Κέντρο, το οποίο είχε την ευθύνη της ποιμαντορίας και ενότητας των Ρωμιών μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε δύσκολη θέση. Το Πατριαρχείο που πάντοτε είχε υπερεθνικό χαρακτήρα, έβλεπε το ποίμνιό του χωρισμένο και αντιμαχόμενο. Ο Εθνοφυλετισμός, ο οποίος δημιούργησε πολλά προβλήματα εντός των λαών της Βαλκανικής, έκανε το Πατριαρχείο να τον καταδικάσει ως εχθρό της ενότητος και της ειρήνης της Εκκλησίας.

Αρχιμ. Ιωακείμ Οικονομίκος, *Η αίρεση του Εθνοφυλετισμού.*

Η συνοδική απόρριψη του εκκλησιαστικού φυλετισμού

Στη χριστιανική Εκκλησία, η οποία είναι κοινωνία πνευματική, προορισμένη από τον αρχηγό και θεμελιωτή της να συμπεριλάβει όλα τα έθνη σε μία αδελφότητα με τον Χριστό, ο φυλετισμός είναι κάτι ξένο και τελείως αδιανόητο. Και πράγματι, ο φυλετισμός, δηλαδή η συγκρότηση ξεχωριστών φυλετικών Εκκλησιών στον ίδιο τόπο, οι οποίες αποδέχονται όλους όσοι ανήκουν στο ίδιο φύλο (έθνος), ενώ όλους όσοι δεν ανήκουν στο ίδιο φύλο τούς αποκλείουν, και οι οποίες διοικούνται μόνο από ποιμένες του ίδιου έθνους, όπως αξιώνουν τώρα οι οπαδοί του φυλετισμού, αυτό είναι κάτι τελείως ανήκουστο και πρωτοφανές.

Όχι μόνο στην Ορθόδοξη Εκκλησία αλλά ακόμη και σε αυτές τις αιρετικές ή σχισματικές κοινωνίες δε συνέβη ποτέ να συνυπάρχουν πιστοί του ίδιου δόγματος και να είναι χωρισμένοι ο ένας από τον άλλο σε ανεξάρτητες φυλετικές εκκλησίες στην ίδια ενορία, στην ίδια πόλη ή χώρα. Ο φυλετισμός βρίσκεται σε αντίφαση και διαμάχη με το πνεύμα του Ευαγγελίου του Χριστού και ποτέ η Εκκλησία του Χριστού δεν πρόκειται να τον αποδεχθεί και να τον υιοθετήσει.

Από τα πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου (1872), MANSI τ. 45, 475 εξ.

iii. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο σήμερα: μαρτυρία και ενότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο

Μετά τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο (381 μ.Χ.) η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης απέκτησε το κύρος του «πρώτου θρόνου» ανάμεσα στις άλλες Εκκλησίες της Ανατολής. Ο εξαιρετικά σημαντικός ρόλος της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας προσέδωσε αίγλη και στην Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, ο επίσκοπος της οποίας ονομάστηκε, ήδη από τον 4ο μ.Χ. αιώνα, «Αρχιεπίσκοπος», δηλαδή «πρώτος εκ των επισκόπων». Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος (451 μ.Χ.) με ορισμένους κανόνες της αναγνώρισε στην Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης τα πρεσβεία τιμής έναντι των άλλων Εκκλησιών και τον ρόλο της ως εγγυητή της ενότητάς τους. Γι’ αυτό και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αποκαλείται «Οικουμενικό».

Ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη σύγχρονη Ορθοδοξία

Αν σήμερα το Πατριαρχείο δίνει το ζωντανό «παρών» του σε ολόκληρο τον διορθόδοξο και διαχριστιανικό χώρο· αν έχει βαρύνοντα λόγο σε κάθε παρουσιαζόμενη περίπτωση που απαιτεί την παρουσία του, τη διατύπωση της γνώμης του, την προσφορά των καλών του υπηρεσιών, την παρέμβαση ή τη διαιτησία του και τις καταλλακτικές του πρωτοβουλίες· αν, μετά τις κοσμογονικές ανακατατάξεις στην Ευρώπη και την εμφάνιση νέων ιδεών και νέων προβληματισμών, προωθεί δικές του πρωτοβουλίες σε χώρους ηθικο-κοινωνικούς, από την ειρήνη που στηρίζει, τις φυλετικές διακρίσεις και διαμάχες που καταδικάζει, την συναλληλία που διακηρύττει και προωθεί, έως την ακεραιότητα της δημιουργίας και τη διάσωση του περιβάλλοντος που πρωτόβουλα δρομολογεί· αν παρακολουθεί τις διεργασίες της Ενωμένης Ευρώπης και προάγει θετικά με κάθε μέσο την εξυπηρέτηση των πνευ-

ματικών και υλικών αναγκών του ευρωπαϊκού ομογενούς ορθοδόξου ποιμνίου του· αν, λοιπόν, όλα αυτά καταγράφονται στο ενεργητικό του σαν πνευματικές ευθύνες και μέριμνα του κατά βάση πνευματικού θεσμού που είναι το Πατριαρχείο, όλα αυτά αποτελούν την πιο φυσική δικαίωση του ιστορικού και αδιαμφισβήτητα πνευματικού του χαρακτήρα, ενός χαρακτήρα για τον οποίον είναι υπερήφανο στο βαθμό που αποβαίνει θεσμός επωφελής υπέρ του συνόλου.

Αυτή είναι η προσφορά του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσα στη σημερινή διάρθρωση των πραγμάτων. Μια προσφορά διακονίας, προς οικοδομήν και προς ειρηνική συνύπαρξη με όλους και για όλους. Μια προσφορά για την Ορθοδοξία, της οποίας είναι η πρωτόθρονη Εκκλησία. Μια προσφορά για τον Χριστιανισμό και για κάθε θρησκευόμενο άνθρωπο, χωρίς διάκριση εθνική, φυλετική, θρησκευτική, γλωσσική, ιδεολογική κ.λπ. Μια προσφορά, τέλος, για την ανθρωπότητα, της οποίας θέλει και επιδιώκει την ευταξία, την πρόοδο, την ευτυχία, την ολοκλήρωση.

Μητροπολίτης Εφέσου Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και οι Οικουμενικοί Πατριάρχες από τη Συνθήκη της Λωζάννης έως σήμερα*, Γενεύη 1996.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Δημιουργία χάρτη όπου σημειώνονται οι Μητροπόλεις που αποτελούν την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας.

2. Ένας μαθητής υποδύεται έναν πιστό χριστιανό, ο οποίος ζει στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 15ου αιώνα και αφηγείται στην ολομέλεια της τάξης μία από τις μέρες που ακολούθησαν λίγο μετά την Άλωση.

3. Συζητήστε σε ομάδες τον ρόλο του σχολείου, όπως τον όριζε ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, και συγκρίνετέ τον με την εμπειρία σας σήμερα.

4. Μελετήστε τις δύο περιπτώσεις των Νεομαρτύρων, του Αγίου Μιχαήλ και της Αγίας Κυράννας. Ποια είναι τα κοινά σημεία που τους κατατάσσουν στους νεομάρτυρες;

5. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω θέμα: «Δημοτικά τραγούδια και θρησκευτική και κοινωνική ζωή». Στη συνέχεια ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.

6. Έρευνα: Η ημιαυτόνομη Εκκλησία της Κρήτης και το εκκλησιαστικό καθεστώς των Μητροπόλεων της Δωδεκανήσου.

7. Έρευνα: Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες σήμερα και η σχέση τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

8. Έρευνα: Η παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας σε Διεθνείς Οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών).

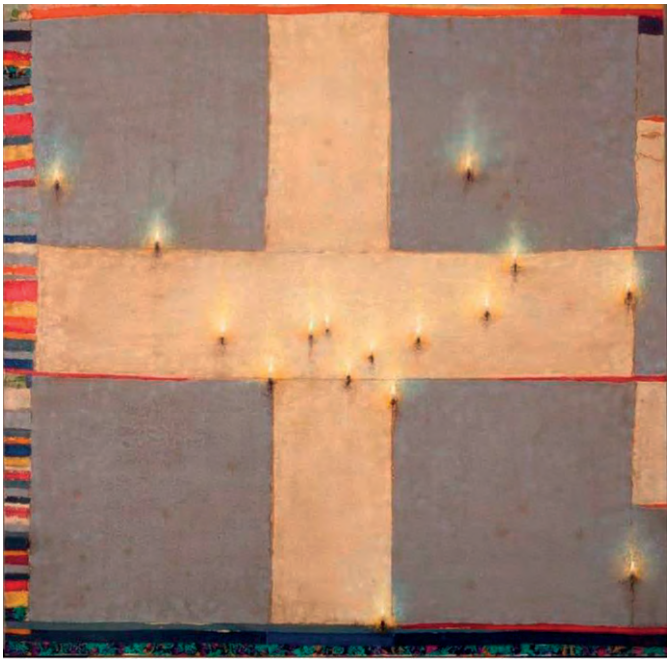

Έξοδος (Χρήστος Μποκόρος, ζωγραφισμένο με χρώματα λαδιού σε πανί και ξύλο)

ΠΗΓΕΣ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Εικόνες εσωφύλλου

– Ο Σταυρός του Χριστού στο Φως της Ανατολής.
https://1.bp.blogspot.com/-n7n3j5F4Ir0/VLWKke9OJLI/AAAAAAAABYA/tQ-ZDr9WZlc/s1600/pistos.jpg
(Ο τίτλος δόθηκε από τον επιμελητή του παρόντος βιβλίου. Ψηφιακή επεξεργασία από τον επιμελητή του παρόντος βιβλίου)

– Σώμα και Αίμα Χριστού: η Ζωή του κόσμου.
https://www.pemptousia.gr/wp-content/uploads/2019/05/THEIA-LEITOURGIA.jpg
(Ο τίτλος δόθηκε από τον επιμελητή του παρόντος βιβλίου. Ψηφιακή επεξεργασία από τον επιμελητή του παρόντος βιβλίου)

Α΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Η Πεντηκοστή. https://poimin.gr/wp-content/uploads/2018/05/pentikosti-1.jpg

1η διδακτική ενότητα
– Η Ανάληψη του Χριστού. Darstellung der Himmelfahrt im Rabbula-Evangeliar (sechstes Jahrhundert, Folio 13v).
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=313279
– Πεντηκοστή. https://www.ekklisiaonline.gr/wp-content/uploads/2019/06/%CF%80%CE%B5%CE%BD%CF%84%CE%B7%CE%BA%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B7.jpg
– Πεντηκοστή (Δομήνικος Θεοτοκόπουλος).
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=152158
– Ο Πύργος της Βαβέλ - «Ὅτε καταβὰς τὰς γλώσσας συνέχεε…».
https://www.vimaorthodoxias.gr/wp-content/uploads/2017/06/penthkosth1.jpg

2η διδακτική ενότητα
– Άμπελος (Θεοφάνης ο Κρης)
http://www.pi-schools.gr/lessons/aesthetics/eikastika/afises/images/afises/11g.jpg
– Η Εκκλησία μοιάζει με καράβι, το οποίο οδηγεί ο Χριστός.
http://www.diakonima.gr/wp-content/uploads/2014/03/9050_10152227611865297_1144775935_n.jpg
– Στιγμιότυπο από την κλάση του άρτου στις Αγάπες των πρώτων Χριστιανών Τοιχογραφία από την κατακόμβη της Αγ. Πρίσκιλλας, Ρώμη. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=78107636
– Ο Άγιος Ιωάννης ο Ευαγγελιστής και ο Διάκονος Πρόχορος στο σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο. Εμμανουήλ Λαμπάρδος. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=43212453
– Στιγμιότυπο από τις Αγάπες των πρώτων Χριστιανών. Τοιχογραφία από την κατακόμβη των Αγίων Μαρκελίνου και Πέτρου στη Ρώμη. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=566560
– Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Απεικόνιση του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου σε ψηφιδωτό της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολης. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=332744

Β΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Απόστολος Παύλος, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=15006101

3η διδακτική ενότητα
– Η πορεία του Παύλου προς τη Δαμασκό. https://proskynitis.blogspot.com/2018/06/blog-post_679.html

– Απόστολος Παύλος (Θεοφάνης ο Κρης, 16ος αι.). Ιερά Μονή Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saint_Paul_in_Holy_Stavronikita_Monastery.jpg
– Η μεταστροφή του Αποστόλου Παύλου, Caravaggio.
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=363483
– Οι Ιεραποστολικές περιοδείες του Αποστόλου Παύλου.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apostle_Paul%27s_journeys.png
– Καβάλα - Μνημείο Αποστόλου Παύλου, ο τόπος όπου ο Απόστολος Παύλος, σύμφωνα με την παράδοση, αποβιβάστηκε, καθώς ερχόταν από τη Σαμοθράκη.
https://www.visitkavala.gr/sightseeing/ieros-naos-agiou-nikolaou/
– Ο ποταμός Ζυγάκτης στους Φιλίππους (κοντά στην σημερινή Καβάλα), όπου σύμφωνα με την παράδοση ο Απόστολος Παύλος βάπτισε την Αγία Λυδία. Φωτογραφία: Γιάννης Γιαννέλος.
https://www.visitkavala.gr/sightseeing/iero-proskinima-baptistirio-agias-lidias-filippisias/
– Φίλιπποι. Βασιλική Β΄ (6ος αι.). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilique_B_%C3%A0_Philippes.JPG
– Η Αγία Λυδία η Φιλιππησία. http://www.im-philippon.gr/index.php/mitropoli/topiki-agiologia/eortes-topikes
– Το Βαπτιστήριο της Αγίας Λυδίας – άποψη του Ιερού Ναού.
https://www.visitkavala.gr/sightseeing/iero-proskinima-baptistirio-agias-lidias-filippisias/
– Ο λόφος του Αρείου Πάγου στην Αθήνα, όπου κήρυξε ο Απόστολος Παύλος.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Areopagus_from_the_Acropolis.jpg
– Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στον Άρειο Πάγο, Σπύρος Βασιλείου, Ι. Ν. Αγίου Διονυσίου, Αθήνα.
– Άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης. http://www.saint.gr/2579/saint.aspx
– Ο Άγιος Παύλος συγγράφει τις Επιστολές του (Valentin de Boulogne). Blaffer Foundation Collection, Houston.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:File%22-Saint_Paul_Writing_His_Epistles%22_by_Valentin_de_Boulogne.jpg

Γ΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας
– Ο Μέγας Κωνσταντίνος (ψηφιδωτό από την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη).
http://www.diakonima.gr/wp-content/uploads/2014/05/Byzantinischer_Mosaizist_um_1000_002.jpg

4η Διδακτική Ενότητα
– Κεφάλι κολοσσικού αγάλματος του Μεγάλου Κωνσταντίνου, Μουσεία Καπιτωλίου - Αυλή του Παλατιού των Συγκλητικών (Palazzo dei Conservatori) στη Ρώμη, περ. 330 μ.Χ.
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=25736094
– Το σύμβολο «Χ» και «Ρ» μαζί με το «Α» και το «Ω» σε σαρκοφάγο του 4ου αιώνα, Μουσεία του Βατικανού.
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=29889493
– Κωνσταντινούπολη.
http://www.newsbomb.gr/ellada/ethnika/story/700167/san-simera-h-alosi-tis-konstantinoypolis
– Τοιχογραφίες από την Κατακόμβη Αγ. Καλλίστου, Ρώμη, 2ος αι. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 20.
– Βασιλική της Τρίερ. https://selidesistorias.wordpress.com/2015/02/26/από-τη-ρώμη-στο-βυζάντιο-μέρος
– Ο Ιουστινιανός και η συνοδεία του, Άγ. Βιτάλιος Ραβέννα http://www.wikiwand.com/el

5η Διδακτική Ενότητα
– Στιγμιότυπο από την καθημερινή ζωή των μοναχών στον Άθωνα. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 27.
– Εορταστική τράπεζα Ιεράς Μονής Ιβήρων για τη γιορτή των Θεοφανείων, φωτ. Στ. Καλαφάτης. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 29.
– Ι. Μ. Ξενοφώντος. https://panosz.wordpress.com/2013/03/08/agion_oros-15/
– Η κοίμηση του Εφραίμ του Σύρου, Α. Παβίας (16ος αι.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 29.
– Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης (Φώτης Κόντογλου).

http://www.alavastron.net/2016/06/Index-Nikodimos-Exomologitarion.html
– Άθως, Τα χρώματα της πίστης, φωτ. Σταύρος Καλαφάτης. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη,* Αθήνα 2017, σελ. 32.
– Στις κορυφές των βράχων, Μετέωρα, φωτ. Κ. Μπαλάφας. http://www.pentapostagma.gr/2013/10/kostas-mpalafasfotografos.Html

Δ΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Η Σχολή της Αθήνας. Raphael (1483–1520). https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4406048

6η Διδακτική Ενότητα
– Ο πάπυρος P52 (Rylands Greek Papyrus 457). https://norfid.wordpress.com/2012/01/01/%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/
– Μεγαλογράμματη βυζαντινή γραφή. http://vizantinonistorika.blogspot.gr/2013/09/blog-post_3.html
– Ιουστίνος ο Φιλόσοφος. http://www.impantokratoros.gr
– Μ. Βασίλειος. http://www.pemptousia.gr/2011/12/thelo-na-miliso-gia-ton-agio-basilio/
– Γρηγόριος ο Θεολόγος (Ντέτσανι). https://iconandlight.wordpress.com/2014/01/page/2/
– Ιωάννης ο Χρυσόστομος. https://www.sostis.gr/media/k2/items/cache/1784e00b0b60f953190c43cb5b6689b8_XL.jpg
– Οι Τρεις Ιεράρχες ως μοναχοί Θεολόγοι, Γ. Κόρδης. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10211499607187026&set=a.2108711918586.126921.1269234149&type=3&theater
– Φωτογραφίες με εικόνες βίας. http://www.triklopodia.gr http://www.ethnos.gr/arxiki_selida/arthro/giannis_mpexrakis_o_maximos-2232916
– Αυτοκράτορας Ιουλιανός. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 50.
– Έλληνες φιλόσοφοι, Μπάντσκοβο Βουλγαρίας (17ος αι.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 49.
– Ερείπια του αρχαίου ναού του Δία στην Ολυμπία. http://gr.depositphotos.com/32551669/stock-photo-the-temple-ofzeus-ruins.html
– Η Εκπαίδευση στο Βυζάντιο. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 53.

7η Διδακτική Ενότητα
– Ναός του Ηφαίστου, Αθήνα (5ος αι. π.Χ.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 56.
– Άγιος Δημήτριος, Θεσσαλονίκη (7ος αι. μ.Χ.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 56.
– Η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 56.
– Εσωτερικό από την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 58.
– Εικόνες από τα Φαγιούμ. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 59.
– Ο Χριστός, Ιερά Μονή Αγ. Αικατερίνης του Σινά (6ος αι.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό*, Αθήνα 2017, σελ. 60.
– Παναγία Βρεφοκρατούσα (λεπτομέρεια), Ιερά Μονή Βατοπαιδίου (14ος αι.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 61.

– Άγιος Γεώργιος, Ιερά Μονή Βατοπαιδίου (14ος αι.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 60.
– Η προδοσία (λεπτομέρεια), Ιερά Μονή Βατοπαιδίου. http://ktdrus.gr/index.files/pravoslavye.html
– Η προδοσία (λεπτομέρεια), Θεοφάνης ο Κρης. http://agioritikesmnimes.pblogs.gr/tags/eikona-gr.html
– Φώτης Κόντογλου (Γεώρτιος Κόρδης). http://theologosgr.blogspot.gr/2013/07/blog-post_6337.html

Ε΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος.
https://www.pemptousia.gr/wp-content/uploads/2019/02/4thEcumenicalCouncil.jpg

8η Διδακτική Ενότητα
– Συζητώντας για τα όριά μας. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 92.

9η Διδακτική Ενότητα
– Πέτρος και Παύλος. http://www.saint.gr/642/saint.aspx
– Πέταγμα (Goran Stamenkovic). https://gr.pinterest.com/pin/188658671861778850/
– Α' Οικουμενική Σύνοδος, Μ. Δαμασκηνός https://gr.pinterest.com/pin/160440805453223442
– Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, Μονή Χώρας. https://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_of_Nyssa
– Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, Μονή Χώρας. http://agiosvasileiospeiraiws.blogspot.gr/2011_03_01_archive.html
– Άγιος Αθανάσιος (Φώτης Κόντογλου). http://aktines.blogspot.gr/2015/01/blog-post_732.html
– Ο Άγιος Αυγουστίνος δεχόμενος το βάπτισμα από τον Άγ. Αμβρόσιο. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 102.
– Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος.
https://agiosnikanoras.gr/wp-content/uploads/2020/01/00-1024x1181.jpg
– Η επιστροφή του ασώτου υιού, Soichi Watanabe. https://gr.pinterest.com/pin/60869032437857950/
– Φωτογραφία με σταυρό.
http://www.newsbeast.gr/travel/destinations/arthro/668295/i-kuriaki-tou-pasha-se-olo-tonkosmo
– Η Σταύρωση. https://neotita.gr/%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%8D%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CE%B1%CF%86%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%8D-2/attachment/00003126/
– Η Φιλοξενία του Αβραάμ, Αν. Ρουμπλιώφ (14ος αι.).
Η ορθόδοξη εικόνα για την Αγία Τριάδα
– Αγία και Μεγάλη Σύνοδος, Κρήτη 2016 http://aktines.blogspot.gr/2016/01/blog-post_909.html
– Άποψη του Ευρωκοινοβουλίου στο Στρασβούργο. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία και ανάπτυξη*, Αθήνα 2017, σελ. 107.

ΣΤ΄ Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Ψηφιδωτό που εικονίζει τον Χριστό (Ναός Αγίας Σοφίας, Κωνσταντινούπολη).
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=33098123

10η Διδακτική Ενότητα
– Η Εικόνα και τα Μηνύματά της. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σσ. 8-9.
– Αλήθεια και ΜΜΕ. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 10.
– Εικονική πραγματικότητα. Αλήθεια και ΜΜΕ. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 11.

– She's got your eyes, concept: Warren Neily, photo: Shannon Mendes. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 12.
– Mobile Lovers, Banksy, Αγγλία. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 12.
– Αδράνεια, Τζέισον ντε Κάιρες Τέιλορ, Museo Subacuatico de Arte, κόλπος Κανκούν, Μεξικό. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 12.

11η Διδακτική Ενότητα
– Προσκυνητής γονατιστός μπροστά στο άγαλμα του Θεού Anubis (Αίγυπτος, 680 - 660 π.Χ.). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 14.
– Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι, Marc Chagall (1931). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 14.
– Ο καλός Ποιμήν, 4ος αι., Ρώμη, Μουσείο Επιγραφών. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 15.
– Ο βασιλιάς Άβγαρος με το Άγιο Μανδήλιο, λεπτομέρεια από Τρίπτυχο στη Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 16.
– Ο Ευαγγελιστής Λουκάς εικονογραφεί τη Θεοτόκο, εικόνα του 16ου αιώνα. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 17.

12η Διδακτική Ενότητα
– Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. Ψαλτήρι Χλουντόφ, περί το 830, Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 18.
– Η Κυριακή της Ορθοδοξίας, εικόνα από εργαστήρι της Κωνσταντινούπολης (1375-1425). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 21.

13η Διδακτική Ενότητα
– Εικόνα των Αγίων Πάντων (19ος αιώνας). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 22.
– Χριστός σωτήρας, Θεοφάνης ο Έλληνας, 14ος αι. Καθεδρικός ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, Μόσχα. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 24.
– Αγία Τριάδα (λεπτομέρεια), Αντρέι Ρουμπλιώφ, περ. 1420, Tretyakov Gallery, Μόσχα. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 25.
– Η ταφή του κόμη Οργκάθ, (λεπτομέρεια: το πρόσωπο του καλλιτέχνη), Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, 1586-1588, ελαιογραφία, Ναός του αγίου Θωμά, Τολέδο, Ισπανία. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 25.

Ζη Θεματική Ενότητα

Εισαγωγική εικόνα Θεματικής Ενότητας:
– Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός διδάσκει. http://www.saint.gr/photos/standard/0824/AgiosKosmasAitolos12s.jpg

14η Διδακτική Ενότητα
– Θρηνητικό συναξάρι Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Κόντογλου Φώτης, 1949. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 132.

– Παναγία η Κεριώτισσα, Χρήστος Μποκόρος, 2013. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 133.
– Ο Διγενής Ακρίτας, Σπύρος Βασιλείου, ξυλογραφία. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 134.
– Ο Άγιος νεομάρτυς Μιχαήλ ο Πακνανάς. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 137.
– Η Αγία νεομάρτυς Κυράννα. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 139.
– Ο Άγιος νεομάρτυρας Κωνσταντίνος ο Υδραίος, Ράλλης Κοψίδης. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 140.
– Ο ήρως Αθανάσιος Διάκος το 1821, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος, 1930. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 140.
– Ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 141.
– Το μαρτύριο του αγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης, Αντώνιος Φίκος. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 142.
– Ιερέας με τον μαθητή του, Μαργαρίτης Φίλιππος, 19ος αι., Μουσείο Μπενάκη. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 143.
– Ο άγιος Κοσμάς ο νέος μάρτυρας, φορητή εικόνα (τεχνουργήθηκε εν ζωή) 1767, Ιερός ναός αγίου Νικόλαου Ζίτσας. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 144.
– Ο Ευγένιος Βούλγαρης ή Βούλγαρις (1716-1806). *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 146.

15η Διδακτική Ενότητα

– Ο Επιτάφιος θρήνος, Κέντημα, 1599, Μουσείο Μπενάκη. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 148.
– Αγιασώτισες χορεύοντες εις την Καρύνην, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 148.
– Ελληνικός γάμος στην Αθήνα, 1825, Louis Dupré (1789-1837), Μουσείο Μπενάκη. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 149.
– Αρματωλοί και κλέφτες, Φώτης Κόντογλου, 1948, Δημαρχείο Αθηνών. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 149.
– Λίμνιος Κεχαγιάς, Χατζημιχαήλ Θεόφιλος, 1930. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 149.
– Γυναίκα από την Αταλάντη, Γιάννης Τσαρούχης, 1962, ιδιωτική συλλογή. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 150.
– Έξοδος, Χρήστος Μποκόρος, ζωγραφισμένο με χρώματα λαδιού σε πανί και ξύλο, 2005. *Έντυπο υλικό στα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου. Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό. Πορεία μέσα από αντιθέσεις*, Αθήνα 2017, σελ. 155.

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-21-0202
ISBN 978-960-06-6132-3

ΙΤΥΕ
"ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"
ινστιτουτο
τεχνολογιας
υπολογιστων & εκδοσεων

(01) 000000 0 21 0202 3